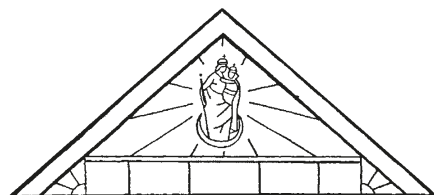

Kerekes Ibolya

Elhaladt az idő
Életek, történetek a Tisza-Maros szögéből

MTA-SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport
A Vallási Kultúrákutató Könyvei
47.

Szerkeszti: Barna Gábor

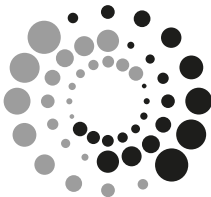
SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

Szeged, 2019

Kerekes Ibolya

Elhaladt az idő

Életek, történetek a Tisza-Maros szögéből

MTA-SZTE
VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT

Szeged, 2019

A borítón: Kószó *Palika* Ferenc tápai réti tanyája

© Kerekes Ibolya, 2019

ISSN 2064-4825

ISBN 978-963-306-715-4

Készült
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu
<https://www.facebook.com/Innovariant>

TARTALOM

Ilia Mihály: Előszó	9
Egy tápai „szentasszony”. Palika Örzse élete	11
Te Deum laudamus. Egy tápai réti tanya lakóinak történetéből	21
Lele – Püspöklele – Maroslele	47
Uradalmi cselédek Lelén. Adalékok a csanádi egyházmegye lelei majorságainak történetéhez	56
„Elhaladt az idő”. Egy lelei gazda emlékei a 20. századról	69
„Bába nagyanyám”. Egy falusi szülésznő a 20. századból	93
Utószó	102
Felhasznált irodalom	105
Képmelléklet	121

„Szedjétek össze a megmaradt darabokat, hogy semmi el ne vesszen!”

(Jn. 6, 12)

Előszó

Kerekes Ibolya tápai, tápai réti, püspöklelei (maroslelei) földművesek, tanyai bér-
lők, népi emlékezők, imádságos „szent asszonyok”, bábák írástudó leszármazott-
ja, aki írásaiban – részben saját élményeiből, részben a rokonság emlékezéseiből
– megidéz egy nem régen eltűnt világot. A megidézést szép kötelességnek tartja.
Érezhető, hogy a személyességet nem kerüli el, az érzelmi szál erős, ugyanakkor
a képzett néprajzos igyekszik tárgyilagos lenni, szakmája eszközeit használni.
Írásainak többsége a néprajz, a népi vallásosság, a folklór, a szociológiai és élő-
beszédben megnyilatkozó élmény erejével is hat. Ez talán a műfajok következet-
lensége, ám színes, érdekes eszköz, hogy tárgyát az olvasó számára sokoldalúan
be tudja mutatni. Több írásában a magnó anyagát használja, ez elevenséget, ér-
deklődést biztosít számára. Figyelemre méltó, hogy ilyenkor megőrzi az alföldi
(a szegedi nagytáj) ö-ző nyelvjárást, a zárt e-t mindig jelöli, ami jó érzékenységre
vall, hiszen az ő-zés még csak megmaradt, a zárt e már csak a legidősebb adat-
közlőinél tűnhet föl.

Külön érdeme, hogy egy speciális világot idéz meg legtöbb írásában: a tápai
rét parasztjainak életét. Ez a terület részben Tápé, részben pedig Püspöklele von-
zásában élt lakói e két falu felé tájékozódtak, vonzódtak, névanyaguk is különbö-
ző, ill. gazdasági hátterük is más. A maroslelei egyházi birtok (major) cselédsége
és a kisparaszti réti, tápai, de a lelei önálló földműves nép világának elkülönülése
speciális eset e táj történetében. A major cselédvilágáról is jó dokumentumot ka-
punk adatközlőinek anyagából. Ez a 20. század harmincas, negyvenes éveinek
klasszikus írószociográfiái után is még hoz újat a mai olvasó számára. Adatközlői
többen is életfordulóikon, foglalkozásukkal egy-egy pillanatra érintkeznek az ún.
nagy történelemmel: Tisza Istvánt viszik kocsin, a Tanácsköztársaság vagy a há-
ború eseményeibe keverednek bele, püspöki vizitációk véletlen szereplői lesznek,
vagy éppen egy bábaasszony révén egy egész falu több nemzedékének lesznek
tevékeny tanúi. Különösen szép és megható történet, hogy a *Palika Örzse* néven
emlegetett Nyinkó Mihályné „szent asszony” imádságaival, énekeivel hogyan ke-
rül kapcsolatba Bálint Sándorral. A vallásos néprajznak ez a gazdag forrású adat-
közlője a magyar folklórnak Bálint Sándortól Erdélyi Zsuzsannáig jó alanya volt.

Kerekes Ibolya írásaiban többsége erősen személyes jellegű, hiszen az írók
szereplői a szerző rokonai, ismerősei. Ez nem gyöngíti, inkább erősíti hitelességét.
E pár sor írója meghatva olvasta ezeket az írásokat, hiszen koránál fogva és tápai
számazása okán a szereplőket ő is ismerte.

Ilia Mihály

Egy tápai „szentasszony”

Palika Örzse élete¹

Palika Örzse neve nem ismeretlen a magyar néprajztudomány előtt. Bálint Sándor tápai útjain többször felkereste, énekeit, imáit és hozzájuk kapcsolódó emlékeit hangszalagra rögzítette. Külön megemlékezett róla a *Tápé története és néprajza* című kötet számára írott tanulmányában, valamint a *Szögedi nemzet* lapjain. Grynaeus Tamás is megemlíti a Tápé monográfiában megjelent, népi orvoslással foglalkozó tanulmányában. Ezek nyomán vált ismertté *Palika Örzse* neve a vallási néprajzzal, népi orvoslással foglalkozók körében.² Ifj. Lele József *Tápéi búcsúvezetők és szentemberek* című, saját emlékeivel át meg átszótt írásának egyes részleteiben *Palika Örzse* alakja is feltűnik. Az ott felidézett emlékek is azt tükrözik, milyennek látta őt a külvilág, milyen emlékeket őrzött meg róla a falu.³

Írásom egy másik látószögből próbálja megmutatni *Palika Örzset*. Azt szeretné feltárni, ki is volt valójában az imádkozó, szent énekeket ismerő, gyógyító, nemzedékeken átörökített tudással bíró, mélyen hívő asszony, hogyan alakulhatott élete úgy, hogy évtizedeken át Tápé vallási életének egyik meghatározó személyisége lehessen.

Ez a látószög talán kicsit elfogult is. *Palika Örzse* ugyanis apai dédnagyapám, Kószó *Palika* Ferenc unokatestvére volt. Egy ideig egymás melletti tanyában laktak a Tápai réten, sokat segítettek egymást előtte is, utána is. Így aztán amikor 2008 januárjában először kerestem fel *Örzse néni* egyik leányát, az akkor 84 esztendő *Révész Antalné Nyinkó Emerencet*, szívesen fogadott.⁴ Rokonok voltunk, családkunról szép emlékei maradtak, sőt apai nagyanyámmal annak idején szívbéli jó barátok is voltak. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy különösen nyíltan, mindenféle távolságtartás nélkül mesélte el emlékeit, válaszolt kérdéseimre. Fontos volt számára, hogy a halálra készülődve édesanyja – és természetesen ezen keresztül a maga – életéről elmondhatott sok mindent. Az első, januári találkozást újabbak követték. Az emlékeket végigvettük. Nagyon szerette volna még elénekelni azokat a vallásos énekeket is, amelyeket egykor édesanyjától hallott, tanult. Abban maradtunk, hogy ha majd túl lesz a rá váró, gyengülő egészségét kissé feljavító kórházi kezeléseken, üzenni fog. Az ő üzenete helyett azonban egy másikat kaptam: 2008. június 25-én orvosait és ápolóit is megindító szép halállal halt meg a szegedi I. számú Belgyógyászati Klinikán. Énekeit elvitte magával, immáron

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Mód László – Simon András (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Szeged: Gerhardus Kiadó. 2010. 439-449. Az itt olvasható szöveg ennek kissé átdolgozott változata.

2 BÁLINT S. 1971. 629–633., 1980. 164.; GRYNAEUS T. 1971. 761. Ugyanezt idézi: Pócs É. 1990. 580.

3 LELE J., ifj. 1998. 245–253.

4 A találkozást Molnár Mária kezdeményezte. Segítségét és minden támogatását, „hozzám való jószágát” ezúton is köszönöm.

odaát éneкли. De itt maradtak emlékei. Lejegyzésük során felmerült újabb kérdéseimet 2009 őszén Emerenc néni leánya, *Márta Istvánné Révész Edit* és *Palika Örzse* legfiatalabb leánya, *Molnár Ferencné Nyinkó Ágnes* válaszolták meg, egészítették ki újabb adatokkal, emlékekkel. Ezek felhasználásával szeretném most felvázolni *Palika Örzse* életét.⁵

Palika Örsét valójában *Terhes Erzsébetnek* hívták. 1894. november 16-án, Terhes András és Kószó Ágnes⁶ gyermekeként látta meg a napvilágot Tápén. Hogy miért lett belőle mégis *Palika Örzse*? Ennek külön története van.

A tápai családokban a gyermekek a nagyszülők, szülők vagy egyes rokonok nevét kapták a keresztségben. Nyolc-tíz férfi és női név öröklődött leggyakrabban. Így fordulhatott elő, hogy egyszerre többen is azonos névvel éltek a faluban. A megkülönböztetést – sok más településhez hasonlóan – azzal segítették maguknak a tápaiak, hogy a vezetéknevhez *ragadványnevet* kapcsoltak. Ezt a *ragadványnevet* aztán gyakran a megjelölt személy gyermekei és leszármazottai is viseltek tovább.⁷

A *Palika* ragadványnév kialakulása az 1827. december 31-én született *Kószó Pál*hoz köthető. Egyik leszármazottja, id. *Kószó Palika Antal* (1920–2013) így mesélt a név keletkezéséről: „*Úgy történt ez, hogy a '800-as években Tápén kolera vót. És a falunak a nagy része möghalt. Akkó' mostan ebbül a családbul ez az egy gyerek maradt mög. Aztán azé' löttünk Palikák is, hogy azt a gyereket (...) később segítették, dédölgették, hogy Palikám, Palikám, gyere Palikám. No, így löttünk mi Palikák.*”

Kószó Pál (1827–1906) 1848 januárjában kötött házasságot a szintén tápai *Török Terézzel* (1830–1912). Tizenhárom gyermekük született. Gyermekeiket és leszármazottaikat a *Palika* ragadványnév különböztette meg később is Tápén a *Kószó* család többi ágától.

Tizenhárom gyermekük közül a második volt *Kószó Ágnes*⁸, aki felnövekedvén a vallási élet szervező egyénisége lett a faluban. Még asszonykorában is lánykori nevén, *Kószó Ágnisként*, vagy inkább *Palika Ágnisként* emlegették őt a tápaiak.⁹ Terhes Andrással kötött házasságából négy gyermek érte meg a felnőtt kort: Erzsébet, Anna, Pál és József.¹⁰ Férje nagytörvényű, részeges ember volt, hamar meghalt. *Palika Ágnis* özvegyként nevelte fel gyermekeit. Bármennyi feladattal is járt a gyermeknevelés, a ház rendben tartása, a gazdálkodás, mindig jutott ideje *olvasótársulat* vezetésére, *Mária-lányok* tanítgatására, imádságos összejövetelek

5 Adatközlők: Révész Antalné Nyinkó Emerencia (1923–2008), Molnár Ferencné Nyinkó Ágnes (1936–2019), Márta Istvánné Révész Edit (1948–).

6 Terhes András (1852–?), Kószó Ágnes (1858–1922).

7 A tápai ragadványnevekről bővebben: LELE J., ifj. – WALDMANN J. 1971.

8 Terhes Andrásné Kószó Ágnes (1858–1922).

9 Egy másik *Kószó Ágnis* is élt és imádkozott ugyanis akkoriban Tápén. A tápaiak úgy tettek különbséget kettejük között, hogy a *temetőkapalnánál* élő sánta öregleányt, *Sánta Ágnis*nak, Terhes Andrásné *Kószó Ágnest* (*Palika Örzse* édesanyját) pedig *Palika Ágnis*nak nevezték. A két *Kószó Ágnis* ma egymás mellett nyugszik a tápai *öregtemetőben*. Sírjukat egykor *Palika Örzse* gondozta. *Sánta Ágnis* említi: GRYNÆUS T. 1971. 761. 762. 776.

10 Anna fiatalasszonyként halt meg, két kislányt hagyva maga után, akiket aztán jólelkű nevelőszülőknél helyezett el a család. Pál Tápén alapított családot, szép, csöndes életet élt. József kommunista lett, a II. világháborút követően az új rendszer szolgálatába állt, testvéreivel sok nézeteltérése volt.

szervezésére, halottvirrasztásokra, búcsúi zárandoklatok szervezésére.¹¹ Ezek közül is kiemelkedtek a máriaradnai zárandoklatok. A Tápéről induló zárandokok szervezését és vezetését rokona, a tápai *szentember*, Miklós Jakó István (*Tápai Pista, Füttyű Pista*) halála után vette át.¹²

Hogy ezt az imádságos lelkületet *Palika Ágnis* kitől örökölte, az imákat kitől tanulta, ma már nem tudjuk megállapítani kétséget kizáróan. Az viszont tudható, hogy vallási buzgalma, vezetői érzéke egyértelműen Erzsébet lányában öröklődött tovább. A kislány hajlandóságát megérezve tudatosan is igyekezett átadni neki tudását, hogy később ő vihesse tovább az „*ősöktől mögörzött szenthagyományt*”. Kicsiny korától imádkozgatott vele otthon, taníttatta a szent énekekre, együtt végezték az *olvasót (rózsafüzért)*, vitte magával a közösségi imákra, és ha náluk gyűltek össze az asszonyok, különféle apróbb feladatokat adott neki. Anyja ragadványneve aztán Terhes Erzsébetre is átragadt. Bár anyai ágon volt Kószó *Palika* leszármazott, de az anyjához hasonlóan mélyen vallásos, imádságos leányt is lassan *Palika Örsének* kezdték hívni a faluban.

Palika Ágnis különösen nagy gondot fordított felserdült lánya nevelésére. Amikor észrevette, hogy a 16 esztendő leánynak *Nyinkó Mihály*¹³ kezd udvarolgatni, nagyon ellenezte a kapcsolatot. A fiút magát kevéssé ismerte, de szüleinek nem volt éppen jó híre a faluban. Anyját összeférhetetlen természetűnek tartotta mindenki, apja meg nemcsak részegeskedéseiről volt híres, hanem arról is, hogy meglehetősen gyakran kereste a pillanatnyi boldogságot feslett erkölcsű nők karjaiban. Ilyen szülőknek a fia se lehet sokkal különb! El is tiltotta lányát a találkozásoktól. Nyinkó Mihály szülei¹⁴ sem nézték jó szemmel fiuk választását. Mindhiába. „*Az egymás közötti szeretet szerelemmé fűződött össze.*” Nem mertek ugyan együtt mutatkozni, de titokban továbbra is találkoztak. A tiltás miatti elkeseredésükben egyszer még a Tiszának is nekifutottak, de aztán végül önmaguk elveszejtése helyett a másnapi úrnapi körmenet sátraihoz vágtak zöldellő ágakat.

A fiatal, alig 16-17 esztendő *Terhes Erzsébet* magában őrlődött. Józan eszével tudta, hogy anyja nem ok nélkül akarja távol tartani a fiútól, elsősorban annak családjától, de a hetek, hónapok multával azt is érezte, hogy nem pillanatnyi fel-lángolás az, amit éreznek egymás iránt. Édesanyja még többet imádkozott érte, s igyekezett az általa helyesnek vélt utat megmutatni. „*Azt mondta neki, hogy ha az apja olyan k...s, idővel a fia se lösz különb. Mög osztán a leendő anyósátul is féltötte. Nem ok nélkül.*” Ennél a házasságnál jobbnak vélte volna, ha lánya egészen az imádságnak szentelné inkább magát. Hiszen adottságai megvoltak ahhoz, hogy rövidesen a falu vallási életét összefogó imádságos elődök helyébe léphessen. „*Anyám sokszor elmesélte – emlékezett vissza Emerenc néni –, hogy akkoriban csak rítt, rítt, hogy mitévő lögyön. Sokat imádkozott. Egyszer aztán jött egy álma. Azt álmodta, hogy hegyeken, mezőkön megy által, hosszú-hosszú úton. Egyszer csak möglátott egy magos hegyen*

11 Vö. BARNA G. 2011. 62. 275. 340–341. A vallási élet helyi szervezőegyenlőseiről lásd még pl.: JUHÁSZ K. 1921.; BARNA G. 2015.; a *szentasszonyokról*: CZÖVEK J. 2000.; CSÁRY K. 2004.

12 Miklós Jakó Istvánról (1838–1895) és a radnai búcsúról bővebben: BÁLINT S. 1971. 630–635., 1976–1980. III. 383–399. Említi: GRYNÆUS T. 1971. 761. 762. 774. 776. 782.; LELE J., ifj. 1998a. 245.

13 Nyinkó Mihály: Tápé, 1889. szeptember 12.–Tápé, 1966. február 24.

14 Nyinkó Antal (szül. 1863. június 11.) és Tóth Rozál (szül. 1867. május 27.).

álló templomot. Nagy nehezen fölkapaszkodott a templom ajtajáig. Be is nyitott, de csak kicsit nyílt ki az az ajtó. Ű azért belépött rajta. Nagy-nagy gyönyörűségöt látott mög hallott ottan. Ott vót az Atyaisten is, mög a Szűzanya is, mög körülötte a szűzek serege, koszorúkkal a fejükön. Ő is igyekezött vóna közéjük, de valaki mögfogta a kezit, hogy úneki oda még nem szabad bemönni. Azt mondták neki, hogy ű egy másik úton tud majd oda bejutni.”¹⁵ Az álomnak lett foganatja. Lassan édesanyja is belenyugodott lánya választásába. 1912 pünkösdjén életében először – és a trianoni diktátum miatt utoljára – ő is elzarándokolt az édesanyja vezette tápai búcsúsokkal a radnai Szűzanyához, 1912 októberében pedig férjhez ment a 23 éves *Nyinkó Mihály*hoz.

Házás életüket mindvégig beárnyékolta a szegénység. Emiatt sok nehézséggel kellett megküzdeniük. Halálukig mégis egymást segítve, kiegészítve, harmóniában éltek. Közös életük kezdetét nemcsak az I. világháború kitörése, és a katonai behívó tette nehezzé, hanem halálesetek is. Nyinkó Mihály egyik testvére tehetséges sportoló volt, sorra nyerte a futóversenyeket. Ám az egyik versenyen túlérőltette magát, és rövidesen tüdőbajt állapítottak meg nála. Az orvosi kezelések, a szanatóriumi ellátás, majd a temetés felemésztette a család anyagi tartalékait. Lánytestvérenek férje is odamaradt a háborúban, és egy ideig ez is anyagi terheket rótt rájuk. Időközben gyermekeik születtek: 1915-ben Erzsébet, 1919-ben Ágnes. 1921-ben egy kisfiúnak is életet adott. Talán a családi életet nehezítő belső aggodalmak, talán egy anyósékkal való komolyabb összezördülés következtében ez a kisfiú koraszülött lett, el is temették.

A nehézségek közepette *Palika Örzse* az imádságban nyert megnyugvást. A falu úgy tekintett rá, mint *Palika Ágnis* utódára, ez az oka, hogy asszonyként is rajtamaradt a *Palika Örzse* név.¹⁶ Mária-tisztelő volt. Ezt külsőleg azzal fejezte ki, hogy szombatonként (Szűz Mária napján) és az év Mária-ünnepein fehér kendőt és kötőt kötött. Bekapcsolódott az *olvasótársulat* életébe, a különféle ima-összejövetelekbe.¹⁷ Édesanyja továbbra is kísérté életét. Nemcsak imáit, énekeit, de lassan egyes imavezetői feladatait is átadta neki, és ha kellett egy-egy tanácsával igyekezett segíteni az anyósával kialakuló magánéleti problémák kezelését.

Öregségében ők gondozták *Palika Ágnist*. Annak idején nagyon tiltakozott Nyinkó Mihály ellen, megöregedve viszont egyik támasza lett. Megszerették, tisztelték egymást. Sokszor előfordult, hogy az idős, „mögtöpörödött”, erős hasi fájdalomtól szenvedő *Palika Ágnist* Nyinkó Mihály karjaiba vette, dajkálgatta, sétált vele a házban, így próbált meg enyhíteni fájdalmain.

15 Vö. LELE J., ifj. 1998a. 250–251.

16 Ez adhatott aztán okot arra a félreértésre, hogy mind Bálint Sándor, mind Grynaeus Tamás adatközlőként többször is Nyinkó Mihályné Kószó (Palika) Erzsébet néven szerepeltették, vagy hivatkoztak rá írásaikban. Pl: Bálint Sándor a *Szögedi nemzet III.* kötetében: „Kószó Örzsebet, édesapja keresztnéve után Palika Örzse (1894–1966)”. BÁLINT S. 1976-1980. (1978/79-2) III. 326. 359. 611. 706. 707. 729. 739. 754. 764. 779. 928. Uő. 1977. II. 525. Lásd még: LELE J. – WALDMANN J. 1971. 628. Mind a név, mind a születési-, halálozási év tévesen szerepel. GRYNÆUS T. 1971. 766. 783. Itt a születési év is tévesen lett megadva. Grynaeus Tamás 1892-t ír. Helyesen: 1894. Uő: 1974. 156. 169. Említést érdemel, hogy 1998-ban megjelent, „*Lappangva gyógyítgató paraszt orvosok*” Szeged környékén a századfordulótól napjainkig című írásában már helyesen szerepel: „Nyinkó Mihályné Terhes (Palika) Erzsébet, „tudó”, gyógyító asszony 1894–1966”. GRYNÆUS T. 1998. 159.

17 Vö. BÁLINT S. 1976-1980. (1978/79-2) III. 633.

1922 nyarán Palika Örzse újabb álmot kapott: „Égy mezőn mönt a dajkámmal (nagyanyámmal). Égyször csak égy hatalmas vihar kereködött. Úk mög találtak égy olyan sátorfélét, amibe behúzódhattak. Aztán égy nagyot villámlott, és azzal a villámmal égy gyönyörű szép alak, a Szűzanya erőszködött lè elibük. Mögcsólította a dajkám: – Gyere ki, Ágnis! A dajkám odaborult a lábához. Az mög szeretettel a vállára tötte a kezét, és azt mondta neki: – Nem sokára eljössz majd velem. Anyám mög elkezdött sírni, hogy ő is mögy velük. Erre visszafordult a Szűzanya, és azt mondta neki: – Téneköd még nem jött el az ideje. Ez vót úgy '22 nyarán, és ősz végire, télire möghalt a dajkám.”

Palika Ágnis elment ugyan a Szűzanyához, de halála után egy ajándékot még elhozott lányának, aki elveszített kislány után nagyon vágyott egy újabb gyerekre, egy újabb kisfiúra. „Anyámnak álmában mögjelent a dajkám. Égy pólyás babát adott neki, és azt mondta: – Na, fiam, möghoztam az Emerenckédet. Erre fölébredt. Jó Isten! Emerencke! Életibe sosè hallotta ezt a nevet. Hát főmönt a Bogosshoz, akkor az vót a plébános, és elmonda neki, hogy mit álmodott. Az mög aztán mindjár' bemönt a könyvtárba, oszt fölnyitotta neki a könyvet. – Itt van, vidd el Örzsi, olvasd el! Ez lehet nyugodtan a kislányodnak a neve – ha kislány lösz –, mert ez nagy szent. Nem is volt a faluba addig másik, utána is csak égy.”¹⁸ Fiú helyett kislányt kapott tehát, akit 1923. október 3-án hozott világra.

Nyinkó Mihályt – felesége tiltakozása ellenére – édesanyja rávette arra, hogy adja el a házat, és a két család költözzön össze. A közös portán való élet aztán számtalan súrlódást eredményezett az amúgy is nehéz természetű Nyinkó szülőkkel. Néhány év múltán egy újabb haláleset rendítette meg a családot: 1926. június 26-án meghalt középső leányuk, az akkor hétesztendős Ágnes. A gyermek elvesztése után férjével még jobban összekapaszkodtak. Nem túrték már úgy a kiabálásokat, vitákat, marakodásokat, szitkokat, kikergetéseket, mint azelőtt. Addig-addig, hogy az 1930-as évek első felében Nyinkó Mihály anyja egyszer csak közölte: Le is út, fel is út! Induljanak azonnal, találjanak maguknak valahol másutt helyet! A kismizett házaspár holmija egy részét fölpackolta egy szekérre, utánakötötték a tehenet, s a komppal átkeltek a Tisza túlsópartjára, a Tápai rétre.¹⁹ A Tiszától 5-6 kilométernyire, a Pajor²⁰ nevű területen volt egy holdnál valamivel több örökföldjük egy kis házzal, amelyet annak idején még Palika Örzse örökölt édesanyjától. Ide tartottak.

Az ideiglenes kinntartózkodásra épült kis házat ki kellett bővíteniük, a családi életre alkalmassá tenni. Amíg ez megtörtént, addig tanyaszomszédjuk, Palika Örzse

18 Az Emerencia névről: BÁLINT S. 1977. II. 97. 133.; SCHÜTZ A. 1932. 82. 89.

19 A magyar helyesírás szabálya szerint, ha egy földrajzi név köznévből és egy eléje járuló közből vagy tulajdonnévből áll, a nagy kezdőbetűvel kezdett előtaghoz kötőjellel kapcsoljuk a kisbetűvel kezdett utótagot. (176. szabály) Ennek alapján a területet, amelyről dolgozatomból szó, *Tápai-rét*. Helyesírásunk azonban megengedi azt is, hogy őrizzük a hagyományos írásmódot. Bálint Sándor és Juhász Antal a *Tápai rét* alakot használta. Példájukat követve én is ezt teszem.

20 A Tápai rét Pajor nevű területéről bővebben: ANDRÁSFALVY B. 1971. 331–332.; MOLNÁR I. 1971. 363.; JUHÁSZ A. 1989. 139–141.

unokatestvére, Kószó *Palika* Ferenc fogadta be őket házába.²¹ A környéken lakó többi család is segítette tanyai életkezdésüket. Rokoni, baráti kapcsolatok révén a *rétiek* szinte mindannyian ismerték egymást már korábról is. Nyinkó Mihály ekkoriban községi alkalmazásban volt, „*előfogatosként*” szállította a tápai vezetőket Szegedre, Szentesre, hivatalos ügyek intézésére. Ezt a munkát a Rétről már nem tudta végezni, megélhetésüket viszont a kis föld nem tudta biztosítani. A nagyobb földterülettel bíró gazdák úgy igyekeztek segíteni, hogy elérték: a Rét egyik csőszeként alkalmazza őt a falu vezetése. Nem sokkal később Tápén kigyulladt az az épület, amelyet el kellett hagyniuk. Anyja azzal vádolta meg Nyinkó Mihályt, hogy elkergetésük miatt bosszúból ő gyújtotta rá a házat. Csősztársa és a réti gazdák védtek meg a vádtól. Bizonyítani tudták, hogy azon az éjjelen, amelyen a tűzeset történt, épp egy tolvaj elfogásán fáradoztak – együtt, Nyinkó Mihállyal.

A nehézségek ellenére *Palika Örzse* megtalálta helyét a tanyai közösségben: összefogta a Tápai rét vallásos életét. Kószó *Palika* Ferenc – aki nemcsak első unokatestvére, hanem a rétiak választott képviselője is volt a tápai képviselőtestületben – az 1920-as évek második felében elérte, hogy rendszeresen misék legyenek a Tápai réten. Addig vasárnaponként és az egyházi ünnepek alkalmával gyalogosan vagy lovas kocsikkal indult el a tanyák népe az 5-10 kilométernyire lévő Tápéra, hogy a kompon átkelve szentmisén vegyenek részt. Téli napokon, amikor nem járt a komp, s így a Tiszán való átkelés veszélyessé vált, sokan inkább a lelei templom felé vették az irányt. Nagy könnyebbség volt, amikor megkapták az engedélyt a tanyai misékre. Mivel sem templom, sem kápolna nem volt a Réten, a pajori iskolában²² tartották a miséket. Havonta egy vasárnapon, karácsony éjjelén és szeptember 8-án, *Kisasszony napján*²³ ment ki Tápéről pap a pajori iskolába misézni. *Palika Örzse*nek fontos feladata lett a misék helyszínének és a misére érkezők lelkének előkészítése. Ha meghalt valaki, őt kérték meg, hogy jöjjön virrasztani, imádkozzon együtt a rokonokkal, szomszédokkal. Összegyűjtötte a környéken élő kislányokat, megtanította nekik a lourdes-i ájtatosság imáit. Februárban, a lourdes-i kilenced idején aztán estéről estére összegyűltek a rétiak, hogy a fehérbe

21 Kószó *Palika* Ferenc (1884–1956) 1920 júniusától 1950-ig, a család hortobágyi kitelepítéséig élt feleségével és gyermekeivel a Tápai réten. Szülei révén voltak rokonságban: Kószó Ferenc édesapja, Kószó Imre és *Palika Örzse* édesanyja, Kószó Ágnes testvérek voltak. Kószó *Palika* Ferenc és *Palika Örzse* (Nyinkó Mihályné Terhes Erzsébet) tehát első unokatestvérek voltak.

22 A pajori tanyai iskoláról: MOLNÁR M. – MOLNÁR G. 2007.

23 *Kisasszony napján*, Szűz Mária születésének ünnepén tartották a *pajori búcsút*. Ez volt a Réten élők egyik legfontosabb vallási ünnepe. Talán nem járunk messze az igazságtól, amikor a pajori búcsú napjának kiválasztása mögött a tápaiak Máriaradnához és a kisasszony napi radnai búcsújáráshoz való erős kötődését sejtjük. Kisasszony napjáról: BÁLINT S. 1977. II. 263–270. Máriaradnáról és a szege-diek radnai búcsújárásáról – sok tápai részlettel: pl. BÁLINT S. 1976-1980. (1978/79-2) III. 383–399. Lásd még: BÁLINT S. 1971. 633–634.; BARNÁ G. 1990., 1991. Itt szeretnék még említést tenni arról, hogy bár a Trianoni békediktátumot követően a radnai búcsújárás elmaradt, de a vallásos tápaiak és rétiak azért később is eljártak zarándoklatokra. A Tápai réttel írásában többször is foglalkozó Ifj. Lele József ugyan azt állította, hogy „a tápairéti fiatalok nem jártak Máriapócsra, Máriagyűdre, Mátraverebélyre, de még a közeli Pálösszentkútra sem” (Lele J., ifj. 1999. 571.), viszont Kószó *Palika* Ferenc családjában (is) maradtak fenn olyan, az 1930-as évek végén, vagy az 1940-es évek legelején készült fényképek, amelyek gyermekeit – más réti fiatalokkal együtt – épp mátraverebély-szentkúti zarándoklaton örököltette meg. *Palika Örzse* hagyatékában magam is láthattam Mátraverebély-Szentkútról származó imalapot, és a petőfiszál-lás-szentkúti búcsújáráshoz kiadott, „*Ferencszállásának ékes szép csillagához*” szóló beköszöntő imát.

öltöztetett leányokkal együtt Máriához, a „*lurdi kinyílt rózsaszálhoz*” fohászkodjanak. A tanyai imák, misék szervezése mellett gyakran visszajárt Tápéra, fontos szereplője maradt az ottani vallási közösségnek is. Életét lassan szinte csak ez töltötte ki.

Középső leányuk halála után tíz évvel, 1936. június 19-én újra gyermekük született. Ismét egy kislány, akit ismét az Ágnes névre kereszteltek. Bár Tápén sem volt szokatlan, hogy a meghalt gyermek nevét adják az újonnan születettnek, nem mindenki tartotta helyesnek a névválasztást. „*Nem baj, ha elviszi a Jézuska – válaszolta ilyenkor a 42 éves asszony –, úgy is öreg vagyok már.*” A kis Ágnist²⁴ mégsem vitte el a „*Jézuska*”. Hagyta, hogy szüleinek sok öröme teljék benne. Tellett is, bár a gyermeknevelés gondja főleg a férjre és a két nagyobbik leányra maradt. *Palika Örzse* keveset volt otthon, járt imádkozni, imákat vezetni. Házimunkáinak nagy részét férje vállalta át, és felnövekvő lányait is nagyon korán bevonta az otthoni feladatok elvégzésébe.

Bármennyire is fontos volt imádságos jelenléte a tanyavilágban, ezt az életformát és a távolságokat nem tudta megszokni. Visszavágyott a faluba. Kapott az alkalmon, amikor évtizednyi tanyai élet után, 1940 táján Bogoss Béla tápai plébános harangozói állást ajánlott férjének. Nyinkó Mihály szerette a tanyát, de a tanyánál is jobban szerette feleségét. A feleségére volt tekintettel, amikor elfogadta a harangozói állást. Nem volt ugyan házuk a faluban, pénzük sem, hogy vegyenek, mégis visszaköltöztek Tápéra. Ismét új életet kezdtek.

Először a templom közelében magányosan élő rokkant, Berta István fogadta őket magához albérletbe. Később a Petőfi utcán (ma Szendrey Júlia utca) vettek egy rossz házat, azt hozták rendbe. Középső gyermekük, Emerenc nem tartott velük a faluba. A nagyszülői házban gyermekkorában átélt sok vita, veszekedés miatt őt nem húzta vissza a szíve Tápéra. Édesapjával úgy beszéltek meg, hogy kinn marad a tanyán, továbbra is gondozza az állatokat, feji a tehenet, hordja be a tejet Szegedre.²⁵ A harangozói fizetés mellett ez a tejeladás, és az állatszaporulat jelentett bevételt a családnak. Az édesapa gyakran kiment a tanyára, együtt dolgoztak, néha testvérei is kinn aludtak, hogy ne legyen egyedül. A rétiek is vigyáztak, figyeltek rá. 1944 nyarán, a bombázások és az orosz csapatok közeledte miatt költözött be végül szüleihez. A tanyát kiadták egy fiatal tápai házaspárnak.²⁶ A harangozói fizetésből továbbra sem tudtak megélni, ezért a faluban is mindvégig tartottak állatokat, fejték a tehenet, a többi tápai asszonyhoz hasonlóan szőtték a gyékényt, Nyinkó Mihály pedig lányaival visszajárt a Rétre, bérelt földjére dolgozni.

Palika Örzse ezeken az utakon már nem tartott férjével. Pedig ő is mindig valahonnan jött, s valamerre tartott. A ház rendben volt, az asztalon volt meleg étel, de életének központja nem a családi tűzhely volt. Sok időt töltött a templomban: imádkozott, ott volt a misén, litánián, közös imán, mikor mi volt soron.

²⁴ Molnár Ferencné Nyinkó Ágnes (1936–2019).

²⁵ Szinte mindegyik réti család nőtagjai foglalkoztak tejfeldolgozással, meghatározott napokon gyalogosan vitték be a tejet, tejfölt, túrót, vaját Szegedre. JUHÁSZ A. 1971a. 237., ANDRÁSFALVY B. 1971. 342–343.

²⁶ Az 1950-es években lebontották az épületet.

Jelenléte szinte az év minden napján át- meg átszötte a helyi vallási közösség életét. Napközben takarította a templomot, virágozott, rendben tartotta a liturgikus eszközöket, textileket. Ő vezette az egyik *olvasótársulatot*, szervezte az adventi szálláskeresést, február első napjaiban a lourdes-i kilencedet, a házaknál végzett nagybőjti imákat, májusban a litániákat és a templom előtt álló Nepomuki Szent János szobor koszorúzását, Nagyboldogasszony éjszakáján a virrasztást, a templom védőszentjének, Szent Mihály napjának ünneplését, Szent Vendel-olvasóját és „zsolozsmáját”, halottak estéjének imáit, és még számos egyéb alkalmat.²⁷ Gyógyító hírében is állt.²⁸ Nem egyszer keresték fel betegek, akiken imádkozva, különféle cselekedeteket végezve, penitenciát adva próbált meg segíteni. Híre túljutott a falu határán. 1941-ben egy szegedi nyomdász-vállalkozó *Örökké világitó lurdi aranykincs* címmel adta ki azokat az imákat, amelyeket a februári kilenced alatt *Palika Örzse* vezetésével imádkoztak a résztvevők.²⁹ Ha hívták, a környező falvakba is elment imádkozni. Férje néha megpróbálta rávenni, hogy kímélje magát, de ő ezt nem tudta megtenni. Belülről hajtotta valami: Menni, menni, imádkozni, engesztelni! Voltak imakönyvei, nyomtatott füzetek, amiből az aktuális összegjével imáit mondta, s megtanította másoknak is, de a bevezető és záró könyörgésekben leginkább a saját szavaival imádkozott. „*Nem tudott kettő egyformát elmondani. Csak ránézött a Szűzanyára, és csak mondta, mondta. Ami éppen gyűjt a gondolatába. Annyira szépen mondta, hogy a háta mögött mög sírtak a többiek.*”

Nagy gondot fordított a *fehér lányok* (Mária-lányok) tanítására.³⁰ Ők kicsi kortól nevelődtek bele a közösség vallási életébe. Kezdetben virágszirmokat hintettek a körmenetek idején az Oltáriszentség, a Mária-szobor előtt, a nagyobbak a „*lurdi*” ájtosság előimádkozói lehettek, a májusi litániák idején az oltár körül sorakoztak fel, búcsú körmenetben lobogókat vittek, olvasótársulati halott virrasztásánál és temetésénél tartották a „*Mária koronáját*” jelképező, párnára tett koszorút, nagylány korokban a körmenetben vitt Mária-szobor hordozóivá válhattak. Ezekre az alkalmakra fehér ruhát öltöttek. *Palika Örzse* nagyon ügyelt arra, hogy a ruha valóban a férjhezmenetelig megtartott tisztaság kifejezője legyen. „*Vót neki valamilyen mögérzése, kisugárzása. Sok haragosa lött ez végett. Mer’ akkor is vótak rosszlányok. Nem látszott azon még sēmmi, de ő mögérözte rajta, möglátta benne, hogy nem vót tiszta és azt mondta: – Të, fiam, legközelebb mán në ötözél föl! Nem hozott rá szégyönt, nem hirdette azt mindönkinek, de egyenösen mögmondta. Micsoda perpatvar lött néha ebbül! Aztán csak kiderült, hogy neki vót igaz.*”

27 Szűz Mária lourdes-i megjelenésének emléknapja február 11., Nepomuki Szent János emléknapja május 16., Nagyboldogasszony főünnepje augusztus 15., Szent Mihály ünnepe szeptember 29., Szent Vendel napja október 20., halottak estéje november 1. estéje. A jószágaik egészségéért mondott, Vendel-nap előtti kilenceddel kapcsolatban Bálint Sándor megjegyezte, hogy a közös imák során használt imádságos-énekes könyvecskét Palika Örzse állította össze, és ő gondoskodott a kiadásáról is 1940-ben. A benne szereplő énekek szövege nagyrészt Orosz István (1838–1922) jászladányi *szeptember* költeménye. BÁLINT S. 1976–1980. II. 307. Vö. BÁLINT S. 1976–1980. III. 633. LELE J., ifj. 1998a. 248.

28 BÁLINT S. 1976–1980. III. 164.; GRYNÆUS T. 1971. 761. Itt szeretném megemlíteni, hogy Grynaeus Tamás tanulmányának végén, az *Adatközlők* felsorolásában tévesen szerepel *Palika Örzse* neve és születési éve: „*K. E. = † Nyinkó Mihályné, Kószó Erzsébet sz. 1892.*” GRYNÆUS T. 1971. 783. Helyesen: Nyinkó Mihályné *Terhes* Erzsébet sz. 1894.

29 NYINKÓ M-né 1941.

30 A Mária-lányokról rövid, összefoglaló áttekintés: BÁRTH J. 1990. 358–359.

Jelentős szerepe volt a tápaiak búcsújárásának megszervezésében. Legtöbbször Szeged-Alsóvárosra és Petőfiszállás–Szentkútra / Pálósszentkútra mentek vele, de vezetett búcsúkat Hasznosra és Mátraverebélyre is.³¹ Szeged közel volt, reggel indultak másnap délután érkeztek haza. A szentkúti búcsúra már jobban előkészültek: kenyeret, vizet, néhányan túrót, kockacukrot csomagoltak. Pénteken reggel indultak el gyalogosan, este Csengelén aludtak meg, két-három ismerős tanujában. Asszonyok a szobában, konyhában, férfiak pajtában, istállóban. Szombat dél körül érkeztek meg Pálósszentkútra. Részt vettek a templomi ájtatosságokon, az éjszakai virrasztáson, a másnapi ünnepélyes szentmisén és körmeneten. A vasárnap reggeli mosakodás idején tartották meg a búcsúkeresztelőt: Az először zarándokló fiatal már út közben megkért egy számára kedves rokont vagy ismerőst, hogy legyen a szentkúti keresztanya/keresztapja. A felkért személy a szentkúti vizéből merítve vizet hintett a fiatalra vagy keresztet rajzolt homlokára, s a nap folyamán jelképes apróságot vásárolt újdonsült keresztgyermekének. Vasárnap délután indultak vissza Tápéra – ismét Csengele érintésével. Hétfőn korábban a falu határába érve *Szili-széknél Palika Örzse* megállította a búcsúsokat. Megpihentek, ettek néhány falatot, a fiatal lányok kibontották hajukat. Ezt követően *eljárták a körösztbúcsút*: mindenki letérdelt, hogy a keresztet és a lobogókat térden állva megkerüljék. Ezzel ért véget a zarándoklat.³²

Közösségszervező tevékenységét egy agyhártyagyulladás állította meg rövid időre. A súlyos betegségből való felgyógyulás lelkileg még inkább megerősítette: Ha egy ilyen komoly betegség nem vitte el, akkor még valami feladata van. Ez idő tájt talált rá Bálint Sándor. Megérezte *Palika Örzse* nyitottságát, ezért tanítványaival sokszor felkereste, énekellette, imádkoztatta, emlékeiről kérdezte. Örzse néni pedig nem az adatokat gyűjtő néprajzkutatót látta Bálint Sándorban, hanem az imádkozó, imáit megértő, hozzá hasonlóan mélyen hívő embert.³³ *„Apám gyűtt haza, oszt kérdezte: – Na, mán mögén’ ideröndölted ezt a Sándort? Mert Sándor bácsi a tanítványaival nagyon sokszor ott ült az asztalnál. – Örzse néni, möggyüttünk. Ráérne egy órát? Abbul az egy órábul néha hat-hét is lött.”* A kérdezők bizonyára néha terhére voltak a családnak, de nem véletlenül maradtak ott sokszor, sokáig. Bálint Sándor olyan asszonyra akadt, aki őrizte *„Tápé archaikus szellemi világképét, népi hitvilágát”*.³⁴

Őrizte, de nem adhatta tovább. Senkiben nem látta meg az elhívást és a feltétel nélküli önátadást. Nem nevezhetünk tehát senkit *Palika Örzse* szellemi örökösének. Élete alkonyán talán azért is volt ajtaja mindig nyitva Bálint Sándor előtt, mert benne érezte meg azt a belső tüzet, ami őt is mindig hajtotta.

Ez a tűz férje halálával hirtelen ellobbant. Nyinkó Mihállyal együtt az ő életének egy részét is eltemették 1966. február 24-én. Lányai ott voltak mellette a következő hetekben, hónapokban, de hiányzott az életet vele együtt végigjáró,

31 Vö. BARNÁ G. 1991. A kegyhelyekről bővebben: BARNÁ G. 1990. 80–81., 113–116., 127–130., 150–153.

32 Vö. BÁLINT S. 1971. BÁRTH J. 1990. 380–393.; 2009. 147–156.

33 Ezért is fáj neki, amikor halála közeledtét érezve üzent „Sándor bácsiért”, de az nem ment ki hozzá.

34 BÁLINT S. 1971. 636.

végigküzdő társ. Nem volt már aki segítse, megvédje, bátorítsa, néha szeretettel megdorgálja, figyelmeztesse emberi korlátaira, s ha valami nézeteltérés nehezítette is napjukat, este békítően betakargassa. Annak idején, leánykori álmában beléphetett mennyországba, de nem maradhatott ott. 1966 júniusában jött el a végleges belépés ideje.

Imafüzeteinek egy részét már életében lassanként elajándékozta, egy másik része utóbb kézen-közön eltűnt. A régi imák közül jó párat máig végeznek az idősebb tápaiak, de egyre fogynak azok, akik emlékezhetnek *Palika Örsére*. Írással ezt a fakuló képet szerettem volna valamelyest újrászínezni.

„Te Deum laudamus”

Egy tápai réti tanya lakóinak történetéből³⁵

Te Deum laudamus vagyis *Téged Isten dicsérünk!* – énekelte apai dédnagyapám, Kószó Palika Ferenc 1950. június 23-án, a *Tápai réten* áthaladó *őszegedi úton*, útban a szegedi vasútállomás felé. A katolikus egyházban csak kivételes alkalmakkor éneklük a hálaadásnak ezt a szép énekét. Az ő életében is kivételes, ám igencsak megrendítő volt ez a nap, ezek az órák. A *tápai komp* felé tartó lovas kocsin mellette ült felesége, legkisebb fia, menyee, mögöttük némi személyes holmi, élelem – és szigorú rendőri kíséret. Néhány órával korábban kopogtak be hozzájuk az *ávósok*, és közölték velük, hogy elviszik őket, azonnal el kell hagyniuk *tápai réti, pajori* tanyájukat. Még nem tudta, hogy az állomástól hova vezet majd tovább az út, de lélekben mindenre el volt készülve. Ebben a teljes kilátástalanságban szakadt ki belőle az ének, és énekelte, imádkozta végig az utat a *Tápai réttől* a szegedi vasútállomásig.

Elhurcolásának oka a *régi* gazdák között betöltött vezető szerepe és tekintélye volt. 1933-tól kezdődően ugyanis részt vett a tanyai közigazgatásban. A falut négy *esküdt* képviselte, közülük hárman tápai, belterületi lakosok voltak a faluban élők szószólói, a negyedik pedig a külterületé, a *Tápai rét* gazdáié. 1933-tól 1944-ig folyamatosan dédnagyapám volt a *régi* gazdák képviselője. Tisztelete 1944 októberét, a szovjet megszállást és a közigazgatás átszervezését követően is megmaradt. Az egykori képviselőiséget, valamint a háború után is megmaradó mély vallásosságát nem nézték jó szemmel az új rendszerben hatalomra jutott új vezetők. Amikor szovjet példára megkezdődtek a megfélemlítések, Tápé sem maradt ki a sorból. 1950-ben innen is elhurcoltak négy családot: hármat a faluból, Kószó Ferencéket pedig a *rétből*. Az ok nem lehetett az általuk birtokolt és művelt földterület nagysága, hiszen az nem érte el a *kulákká* nyilvánításhoz megállapított minimális birtokhatárt és aranykorona értéket. Egyszerűen meg kellett félemlíteni a tanyán élő embereket, és ehhez egy olyan család tönkretételét választották, akikre példaképként tekintettek az ottani gazdák.

A rendszerváltást követő években kerülhettek csak napvilágra a kommunista uralom alatt meghurcolt politikai foglyok, elítéltek és el nem ítélték visszaemlékezései. Szinte az egész parasztságot érintette, ezért többször hallhattunk, olvashattunk a padlássöprésekről, a kötelező beszolgáltatásokról, az erőszakos téeszésítésről. Ugyancsak bekerültek a köztudatba az államosításról, a nemesi családok leszármazottainak, a városi polgárság, az értelmiség és iparosréteg kitepítéséről,

³⁵ A történet először a Móra Ferenc Múzeum évkönyvében jelent meg 2003-ban, *Egy tápairéti tanya és lakói a 20. században* címmel. Ezúton is köszönöm egykori kedves tanáromnak, Juhász Antalnak, aki felfigyelt az egyik egyetemi órájához írott szemináriumi dolgozatomra, a múzeumi évkönyv szerkesztőjének, Bárkányi Ildikónak pedig, hogy helyet adott a kötetben. Ez az írás a 2003-as publikáció átdolgozott változata.

megfélemlítéséről szóló történetek. Mindmáig kevés szó esett viszont a hortobágyi kényszermunka-táborokba elhurcolt egyszerű, falusi és tanyai emberekről. Pedig hazatértük után néhányan még évtizedekig itt éltek/élnek közöttünk. Sorukról, átélt szenvedéseikről sokáig csak szűk családjuk tudhatott.³⁶

Közéjük tartozott a Kószó Ferencsel együtt elhurcolt Kószó János és felesége, Paronai Anna. A családot szinte mindenki ismerte a „tősgyökeres” tápaiak és rétiak közül, ám életüknek erről a szakaszáról kevesen és keveset tudtak. Történetüket röviddel Kószó János halála előtt, 2002-ben még együtt mesélték el. Emlékeik ötven év távlatából is olyan élénken jöttek elő mintha „tegnap” történt eseményeket mondtak volna el. Ott ültem náluk jópárszor, órákat beszélünk át, de ezalatt mégsem volt egyetlen bántó szavuk sem a munkatáborban őket oly sokszor megalázó örökre, munkafelügyelőkre, sem azokra a tápai és szegedi kommunistákra, akik az új rendszer kiszolgálóiként elhurcoltatták őket, majd szinte azonnal kifosztották, később pedig az utolsó tégláig széthordták a tanyájukat. Megbocsátottak nekik. Megbocsátottak, de nem felejtettek.

1953-ban, Sztálin halálát követően engedték el őket. Hazatérésük után egy új életet kellett felépíteniük az új körülmények között. A faluban ott éltek egykori elhurcoltatóik és kifosztóik, de azok is, akik megtartották őket jó emlékezetükben, távollétük alatt sem felejtették el az együtt végigélt éveket, évtizedeket. „Megfogyva bár, de törve nem”³⁷ kezdtek neki az új életnek 1953 őszén. Segítségükre volt ebben a család és a kiterjedt rokonság, amely visszafogadta és támogatta őket.³⁸ A hazatérés után Kószó Palika Ferencnek és feleségének, Molnár Tűtor Rozáliának csak két és fél-három év adatott ebből az új életből. Apai dédnagyapám 1956 januárjában halt meg, dédnagyanyám pedig 1956. december 24-én. Mindketten a tápai *öregtemető*ben nyugszanak. A velük együtt elhurcolt legkisebb fiuknak, Kószó Jánosnak és feleségének, Paronai Annának még ötven közösen eltöltött év jutott.

Az ő visszaemlékezésüket szeretném most (ismét) megosztani az olvasókkal. A történet főszereplői: Kószó (Palika) Ferenc (1884–1956), Kószó Ferencné Molnár (Tűtor) Rozália (1888–1956), Kószó (Palika) János (1926–2003) és Kószó Jánosné Paronai Anna (1928–2013). Történetüket a maga emlékeivel és a családra vonatkozó egyéb részletekkel kiegészítette még Kószó Ferenc másik fia, Kószó (Palika) Antal (1920–2013) és Kószó Ferenc egyik unokája, Kerekes Ferenc (1944–).³⁹ Visszaemlékezéseik egy mára már eltűnt világról szólnak, de talán a ma élők számára is tanulságosak lehetnek.

36 Pl. Sz. LUKÁCS I. 1985.; SZALAI Cs. 2001.; BALASSA ZSUZSA, W. – HAJDÚ MÁRIA, Dr. – VECSENYÉS JOLÁN, Dr. (szerk.) [2004]; ZSÁKAI P. 2018.

37 Vörösmarty Mihály: Szózat. 6. versszak.

38 Vö. JUHÁSZ A. 2016b. 21.

39 A szóbeli visszaemlékezések mellett felhasználtam még a család két tagja, Kószó Györgyné Libor Erzsébet és Magdáné Pintér Ágnes által, az 1900-as évek végén készített családfát. Ennek összeállításához a tápai plébánia anyakönyveit és a család akkor legidősebb két tagjának, id. Kószó Antalnak és id. Kószó Jánosnak emlékeit használták fel. A születési-, halálozási adatokat ebből a családfából vettem. Nagy segítségemre volt a rokoni szálak, családi kapcsolatok megértésében is. Akkor elvégzett, mára már felbecsülhetetlen értékűvé lett munkájukat ezúton is köszönöm.

Tanyák a Tápai réten

A Tápai rét Tápével szemközt, a Tisza bal partján, a Tisza és a Maros által határolt területen fekszik. Északról az algyői, keletről a lelei határ övezi. A folyószabályozások előtt vízjárta terület volt. A *Lebőn* és *Malajdokon* végzett régészeti kutatások bizonyították, hogy az őskortól kezdve élnek emberek ezen a területen.⁴⁰ A kiterjedt, gazdag vízvilág később a tápaiaknak is megélhetést biztosított: A gyűjtögetés mellett virágzott a pákászat, a vejszés rekesztő halászat, marhákat legeltettek erre, a magasabban fekvő területek bőséges szénát biztosítottak, a hatalmas gyékénytermő rétek pedig megalapozták a tápai háziipar létrejöttét és hírnevét.⁴¹

1715-ben Szeged városa szerezte meg magának Tápét, 1726-ban a hozzátartozó földterületeket is magához csatolta. A tápai rév jövedelme jelentős bevételt jelentett a városnak, mivel 1790-ig – az első újszegedi híd megépüléséig – a Makó és Arad felé tartó országút a tápai réven és a Tápai réten vezetett keresztül.⁴²

Az 1776-ban Balla Antal, majd 1808-ban Vedres István által készített térképeken még jól láthatóak a Maros nagy kanyarulatai, amelyeket az 1844-es Maros-szabályozáskor vágtak át. Az átvágások eredményeként a Tápéhoz tartozó földterületek egy része a folyó túlszárteréjére, a deszki határba került át. Az elvesztett területekért cserébe ajánlott *Vetyehátat* a tápaiak csak hosszas alkudozások után, 1866-ban fogadták el véglegesen. Ez lett a tápai rét *Pajorok* nevű része. A város *csereföldként* (*örökföldként*) osztotta ki azok között, akiknek elődei Mária Terézia úrbéri rendelete nyomán 1776-ban olyan kaszálót kaptak a Maros mentén, amely a szabályozás után a túlszárteréjére került.⁴³ A *Pajorok*ba való eljutást a város azzal segítette, hogy a tápai réven ingyen kelhettek át a gazdák. Miután örökléssel, adásvétellel elaprózódtak a birtokok, a pajori gazdák akkor is ingyen utazhattak a kompon – szemben a Rét többi bérlőjével.⁴⁴

A folyószabályozások után indult meg a *Rét* szántófölddé és kaszálóvá alakítása. Szeged város hasznobérbe adta az ármentesített területet. A bérbeadás nyilvános árverésen történt, ahol a pályázók egymásra *licitáltak*: az kapta az adott területet, aki többet ígért érte. A *licitálások* nyomán tűntek fel a *Réten* tápaiak

40 Az első leletek 1840 táján kerültek elő Lebőről, amikor is a szegedi Kárász-ház építéséhez erről az ártéri szigetről hordták a homokot. Reizner János volt az első, aki 1903-tól ásásokat végzett Lebőn. Móra Ferenc 1927-ben és 1930-ban vezetett itt régészeti kutatásokat, amelyekről az *Utazás a földalatti Magyarországon* című könyvének *Insula Lebő* és *Jegyzetek a rétről* fejezeteiben emlékezett meg. 1950-ben, 1956-ban és 1967-ben is folytatták a szegedi múzeum régészei az ásásokat. Bővebben: REIZNER J. 1924.; MÓRA F. 1982. 306–325.; TROGMAYER O. 1971.

41 INCZEFI G. 1961. 29–30.; ANDRÁSFALVY B. 1971. 327–333. 339–346.; JUHÁSZ A. 1989. 139.

42 GIDAY K. 1971. 59.; JUHÁSZ A. – LELE J., ifj. 1971. 415–422.; BÁLINT S. 1976–1980. II. 19–20.; LELE J., ifj. 1988. 7–11.; SZILÁGYI M. 2004.; A kompról megemlékezett Móra Ferenc is: MÓRA F. 1982. 306–307. A tápai kompot 2013-ban, finanszírozási gondokra hivatkozva leállították. Napjainkban tehát a hagyományos, évszázadokon keresztül használt úton nem lehet átjutni a Tápai rétre, csak autóval, nagy kerülőt téve: Szeged felől az M43-as autópálya részét képező Móra Ferenc-hídon, vagy Makó felől, Maroslele érintésével.

43 ANDRÁSFALVY B. 1971. 331–332.; MOLNÁR I. 1971. 363.; JUHÁSZ A. 1989. 139–141.

44 MOLNÁR I. 1971. 363.; JUHÁSZ A. – LELE J., ifj. 1971. 415.

mellett makói, vásárhelyi, szegedi, deszki bérlők is. A szántóföldi műveléssel, az örökföldekkel és a 25 éves hosszúbérlettel jelentek meg a tanyák.⁴⁵ A réti tanyák nem tartozéktanyák voltak, hanem szórványtelepek, mivel gazdáik szinte kivétel nélkül eladták belterületi házukat, s véglegesen a tanyára költöztek.⁴⁶ Életük egész évben itt zajlott. Piacozni Szegedre, Makóra, Vásárhelyre jártak. Tápéra nagyobb egyházi és családi ünnepekkor mentek be, vagy ha hivatalos ügyet kellett intézniük.⁴⁷

A tanyák (szórványtelepülések) nagy számát jól jellemzi, hogy négy tanyai iskolát építettek a Réten: Kutason, Pajorban, Lebőn és Városmajorban (Szilveszter-major). Ezek az iskolák egyházi és kulturális központokká váltak. A tápai plébános vagy a káplán járt ki hittanórákat tartani a gyerekeknek, vasárnaponként pedig misézni.⁴⁸ A tanítók lehetőséget és helyet adtak az iskolákban mind a gazdák összejöveteleinek, mind a vallásos, mind a maguk szervezte kulturális rendezvényeknek. Az 1920-as évektől a téveszesítést megelőző évekig virágzott föl igazán a Tápai rét élete.⁴⁹

Egy család a Tápai rétről

A 12. század elején Tápé neve azok között a falvak között szerepelt, amelyeket Álmos herceg az általa alapított dömösi prépostságnak adományozott. 1138-ban, a faluban lakó 20 családot (*háznépet*) név szerint is felsorolták, s ebben az első összeírásban már ott olvasható a Kószó (Cosu) név.⁵⁰

A tápai családokban sok gyermek született, ezért az évszázadok folyamán egyre kiterjedtebbeké váltak. A gyermekek a nagyszülők, szülők vagy egyes rokonok nevét örökölték, így nyolc-tíz férfi és női keresztnév öröklődött leggyakrabban a családokon belül.⁵¹ Előfordult, hogy egyszerre több azonos nevű személy élt

45 JUHÁSZ A. – ILIA M. 1971. 198–201. 208–209. 216–218.; BÖRCsök V. 1971. 252–253.; MOLNÁR I. 1971. 364–365.; LELE J., ifj. 1978.

46 A szállások, tanyák kialakulásáról, a tanyai életmódról bővebben: GyÖRFFY I. 1937.; ERDEI F. 1942.; BÁRTH J. 1975., 1996.; RÁCZ I. 1980.; JUHÁSZ A. 1989., 1983., 2004. 35–136.; CSATÁRI B. 2004.; BELUSZKY P. 2016. 33–68. 184–186.

47 Bővebben: LELE J., ifj. 1978.; JUHÁSZ A. 1989. 138–141. Vö. JUHÁSZ 2014. 233.; 2016b. 10–11. 15–21.

48 A Tápai rét egyik iskolájáról, a pajoriról bővebben: MOLNÁR M. – MOLNÁR G. 2007. Mind a négy iskolánál külön kis harangot csináltattak a környékeliek. A pajori harangot – amely ma a tápai temető lélekharangja – például dédnagyapám, Kószó *Palika* Ferenc készítette. Vö. BARNA G. 2014.

49 JUHÁSZ A. 1988. 138–141.; LELE J., ifj. 1988. 54–60. Vö. JUHÁSZ A. 2004. 75–95. 97–121.; 2016b. 14–15.; BÁRTH J. 2009.

50 KRISTÓ Gy. 1971. 49.; BÁLINT S. 1976. I. 229–230. 415. A korra jellemző egyelemű személynevekből azonban nem bizonyítható egyértelműen a család kontinuitása.

51 Ezek a következők: András, Antal, Ferenc, György, János, József, István, Mihály, Péter, Pál, Sándor – Mária, Anna, Erzsébet Julianna, Klára, Rozália, Teréz, Viktória.

Jellemző, hogy Kószó Ferenc gyermekei nevének egy része is ebből a névkörből került ki:

Rozália (1908) – édeanya nevét örökölte,

Ferenc (1910) – édesapját,

Anna (1913) – apai nagyanyja, Biacsi Anna nevét vitte tovább,

Antal (1920) – anyai nagybátyja, az I. világháborúban odamaradt Molnár Tútor Antal nevét.

Mária (1917), Ilona (1924) és János (1926) keresztnevének családi eredetére már nem lehet biztosan visszakövetkeztetni.

a faluban, ezért valamilyen megkülönböztető – pl. tulajdonságra, tisztségre, foglalkozásra utaló – szót ragasztottak a nevéhez. Ezt a *ragadványnevet*, a könnyebb megkülönböztetést segítve gyermekei és leszármazottai is viselték tovább.⁵² *Kószó Ferenc* az „ágas-bogas” Kószó család *Palika* ragadványnevű ágához tartozott, felesége, *Molnár Rozália* pedig a szintén népes Molnárok közül a *Tútorokhoz*.

Kószó *Palika* Ferenc (1884–1956) kilencéves volt, amikor édesapja, Kószó Imre meghalt.⁵³ Édesanyja, *Biacsi Anna*, egyedül nevelte tovább az öt gyermeket. A földművelésre nagybátyja, Kószó Menyhért (Menyhárt) tanította. Később – egyetlen fiúként – ő vette át az apai és anyai örökségből származó földek művelését. 1907. január 28-án vette feleségül, *Molnár Tútor Rozáliát* (1888–1956).⁵⁴ Nősülése után a mai Rév utcában előbb apósáékkal élt, majd nem messze – szintén a Rév utcában – vett saját házat.⁵⁵ Innen járt ki a családi földekre, s besegített apósának, *Molnár Tútor Menyhárt* pajori földjeinek művelésébe is.

„A Tápai rétön ez a tanya ez pedig az öregapámé vót, a Tútor öregapámé, Molnár öregapámé. Ottan öt-hat hold körül vót öregapámnak, mellette mög vót annak a néjninek, Tútor Rozálnak a földje. Az ilyen örökföd vót. Ketten vótak testvérök a néjnivel, asztán egymás mellett vót a föld. Egy kút vót építve, a mezsgyére tötték a kútat. ... Csak művelni jártak ki a földet. Azelőtt nem vót ott jószág. Tanya addig is vót, de csak művelni jártak ki a földet. Nősülése után apám járt ki oda.”⁵⁶

Az I. világháború után a románok begyűttek a Tiszáig. De a földet művelni köllött akkor is. A halászok vitték át őket a Tiszán. Osztán csak gyalog ... nem möhetött máshogy. Mikor valahogy átjutott, addig vót ott, amíg akart ott dőgozni, aztán gyűtt haza. Akkor mögint lopakodva gyűtt, hogy a románok el nē fogják. Mer’ ha a románok elfogták az embört, azok bevitték, oszt a 25 botot, azt használták! Az akkor román területnek számított, oda nem járhattak át. Apám mondta, hogy egyször gyűtt hazafelé, oszt elfogták. De akkó nem bántották a románok. Elengedték, nem verték mög.”⁵⁷

Apósa⁵⁸ halálát követően eladta egyik sógorának (*Jakó sógor*nak) a benti, tápai házat. Feleségével és öt gyermekével – *Rozáliával*, *Ferenc*cel, *Annussal*, *Mancival* és a márciusban született *Antallal* – 1920 júniusában költözött ki a *Tápai rétre*, a *pajori* kis házba.⁵⁹ Később még két gyermeke született a tanyán: *Ilona* és *János*.

52 A tápai ragadványnevekről bővebben: LELE J., ifj. – WALDMANN J. 1971.

53 A családi emlékezet szerint megmérgezték.

54 A *Biacsi* név a XVIII. századtól követhető nyomon. Feleségének, *Molnár Rozáliának* családneve pedig a XVI–XVII. századi tápai tizedlajstromokban bukkan föl. Bővebben: KRISTÓ Gy. 1971. 48.

*Tútor*nak vagy *gyámtyán*nak nevezték hajdan azt a választott képviselőt (*esküdtet*), aki a képviselőtestület tagjai közül a falu árváinak, özvegyeinek ügyeivel foglalkozott. Börcsök V. 1971. 244. 245.; Vö. PALÁDI-KOVÁCS A. (főszerk.) – SZILÁGYI M. – SÁRKÁNY M. (szerk.): *Magyar Néprajz* VIII. 2000. 593.

55 id. Kószó Antal (1920–2013) emlékei szerint: Az is tápai lány vót, akit elvött. Azok ott laktak a *Bodó kocsmán* által. Harmadik ház vót az öregapáméké. A sarkon vótak a *Polyák Tóniék*, aztán a *Fecskék*, aztán a *Molnár öregapámék*. Anyám ott születött. Öregapámék háza után vót egy ház, utána vót tovább a *Fodor ház*. A nagyanyám az *Fodor Rozál* vót. *Cinó Roza*. Nagyanyám vót a legidősebb a *Fodorok* között. Annak a *húga* vót a *Fecskéné*, a *Fodor Mária*. Azok laktak ott előtük. A *húga*, *Fodor Étel* ottmaradt a *Fodor háznál*. Vót még *Fodor Annus*, mög még egy *Fodor lány*, mög egy *férfi*, *Fodor István*. A család ott lakott egy helyön. Apámék aztán is ott laktak, csak kicsit távolabb. Az öregtemető ahun van, mög a kápolna, odamönt a kertjük lába.

56 Vö. JUHÁSZ A. 1988. 139–141.

57 id. Kószó Antal (1920–2013) közlése.

58 *Molnár Menyhért* (szül. 1865).

59 Vö. JUHÁSZ A. 1983. 418.

„Osztán kicsi vót az a tanya. Lakható vót az mindönféleképpen, csak kisebb vót. Abba is vót kamra, mög a konyha – onnan fűtöttek, ... mög egy szoba... igen... Előtte mög egy nyitott gang vót. Mög aztán mellette vót egy istálló, a kamra után. Aztán vót a dudvarakás. ... A kiköltözés után is ilyen vót, csak nagyobb lött, mer’ 28-ba mögnagyobbították, mög a dudvarakás után építöttek még egy marhaistállót is. Osztán a dűlőút felé vót még egy konyha, egy kisebb. Az ereszbű vót csinálva. Vályogbul rakták. Mindön vályogbul vót.”⁶⁰

Jó minőségű feketeföld volt ott, s mivel a Rét többi részénél – Lebőhöz és a Sírhögyhöz hasonlóan – valamivel magasabban volt, az esőzések, áradások után hamar lement róla a belvíz. Elsősorban búzát, árpát, zabot, lucernát vetettek, a ház melletti veteményesben pedig önellátásra termelték a zöldségféléket: krumpelit, babot, paprikát, káposztaféléket, paradicsomot. A kiköltözés utáni első években még gyékényeztek tovább, ahogy azt Tápén lakva megszokták, de később ez abbamaradt.

„Apám művelte a szülémnek a földjét is. Amikó vitte a piacra a herét, engöm elhítt kocsipásztornak, mög hát adtam neki lē a herét a pallásrúl, ű mög rakta a kocsira. Szegedre jártunk be piacra.

Anyám mög szűtt, ... szűtt ... Mink gyerökök mög sodrottunk ijant. Mögvót ám a lecke, hogy hát hány karóhoz hány szálnak köll lönnie. Osztán mink sodrottunk, mög hámitzunk este. Elsőbb ami a szélin vót, aszt lé köllött szödni. Simára. Asztán mikó aszt lészödtük, akkó asztán tovább bontottuk. Abbul szűtték a gyékényt. Ami oszt először lēhullott, abbul csináltunk kötelet. Herét kötöttünk vele, mög szárat. Arra jó vót. ... Apám nem mönt gyékényt szödni, asztat úgy vötték a kufáktú. Akiknek lēadták a gyékényt, attú vötték. Csak télön csináltuk, nyáron nem vót erre idő. Később ugye mán mink is mögerösödtünk, több földde’ vergödtünk, akkor mán nem vót arra idő. Elejibe vót az. János mán nem is sodrott ijannal. Tán még Ilus sé. Még Mancsi mög Annus csinálták.”⁶¹

A pajori 6 hold örökföld mellé Kószó Ferenc kapott még 5 hold földet 25 éves lejáratra, a Tápai rét másik részén, Vitéztelepen az I. világháborúban töltött katonaeveiért.⁶² Ezek mellé az évek során sikerült még vásárolnia néhány hold örökföldet a Kispajorban. A földárveréseken, licitálásokon⁶³ bérelt földekkel együtt 1933-ban már összesen 30 holdon gazdálkodott. A bérföldek a tanyától távolabb estek, volt olyan is, amely a Tisza túloldalán, a Völgyközben terült el, sőt az algyői határban is műveltek bérelt földet.

Az egész család együtt dolgozott, nagyobb munkák idején a Tápén lakó rokonok, vagy a tanyai szomszédok kisegítették egymást. A szántóföldi és az állatok körüli teendőket ellátásában egy béres segítette a munkát. „Égy bérés igencsak vót,

60 id. Kószó Antal (1920–2013) közlése.

61 id. Kószó Antal (1920–2013) közlése.

62 „Kószó Ferenc: (...) Katonai kötelezettségének a 46. gy. ezredben tett eleget Szegeden. (...) A háború alatt az orosz, olasz és szerb frontokon harcolt, mint tizedes szerelt le.” In Csíkvári A. 1938. 268.

63 Ezeken a licitákon 5-10 évre adta bérbe a város a földet annak, aki a legtöbbet ígérte érte.

de hát együtt dógoztunk mi azzal mindég. Egy helyön vótunk, egyet öttünk, nem vót ott külön sèmmi.”⁶⁴

A szántás, vetés, aratás a *Tápai réten* kialakult általános rend szerint folyt.⁶⁵ A földet trágyázták, és ahol valamilyen ok miatt nem tudtak trágyázni, ott bizonyos időközönként lucernát vetettek a termőerő megújítására.

Sokáig megmaradt a kaszás aratás. A cséplőgépes cséplés mellett az árpát lóval nyomtatták. Kószó Antal így emlékezett vissza erre: *„Vót mán cséplőgép, de mink még cséplöttünk lóval is. A nagyudvarba’ vót a szérús rész. Az aratás után még várni köllött egy kicsit, mert a gabona még ért. A szár, az nevelte tovább, mög érlelte. Egy-két hét múlva mán nyomtattunk. De búzát mink nem nyomtattunk mán, csak árpát. Az könnyebben tört sokkal. De nagy munka vót ám az! Nagy! ... Nagy vót a szűrű, jó 20 méter. Kerek vót, keményre mögcsináltuk, mert mindég úgy vót tartva, hogy szívós lögyön. Nè száraz lögyön, sè nem vizes. Olyan kemény vót ám az alja, mint ez az asztal! Aszt az olyan sima vót, hogy lehetett söpreni aszt a gabonát.*

Úgy vót beágyazva, hogy a kalász vót a földön, a tüve vót főfele. ... Négy lóval jó vót, mög vót mikó hat lóval ... Az mégjobb vót, mer’ a lovak cibálták egymást, húzták egymást. De hogyha két ló vót, azzal nagyon rossz vót nyomtatni, mert az húzta az embört. Nyakig ért a gaz, meleg vót, belesütött a Nap a szömbé! Nehéz vót! Oszt akkó a ló fordult egyet, akkó egy lépést elébb möntem. Mögént fordult, mögént elébb. Így haladt körű mindég, körű, körű.

No, most akkó, mikó mán jó sokáig lètaposták, mán nem nagyon vót kalász rajta, akkó forgatták. Ereggy lè a kocsihoz! Osztán öttek a lovak, oszt akkó apámék mögforgatták. ... Aztán mögént még taposta a ló, aztán egy jó óra múlva mán akkor az kezdött szalma lönni, a szára puha vót. Akkó a puháját lèszödték onnan. Kényelmesebb vót aztán. Ez mönt így. Háromszor négyször, ötször lè lött szödvé.

Akkó aztán még a szömet is tapostattuk. A toklászokat lètaposta rúla a ló. Akkó mán könnyű vót. Akkor vót nehéz, mikor az embör nyakig vót szalmával, mög meleg vót. Az nagyon rossz vót! ... Akkor aztán összedúrtuk, összelapátoltuk rakásba a szömet. Akkor aztán vót ilyen falapát, oszt így földobtuk a lapáttal. Volt még a fölöző, ammög olyan nagy háló vót. Olyan nagy, hosszú nyélön vót az a háló. Olyan vót, mint a halászháló. Akkor aztán avval fölözte. Földobta a koma, a szél valamit kivitt belülle, ami mög piszok rajtamaradt, azt a fölöző szögte lè. Lèhúzta oldalra. No oszt akkó ez mönt kétszö’, hogy át lött dobálva. Aztán mög vót a nagy szelelőrosta. Mönt belefele vödörrel a mag, oszt aztán azt hajtottuk. A szelelővitorlák szépen kifújták a polyvát. Akkó mán tiszta vót, möhetött a pallásra.

A szalmáját mög állat alá használtuk. Fűteni nem vót olyan jó vele, mert puha vót. Fűteni a búzaszalma jobb vót, keményebb vót a szára, jobban égött. Ezt inkább aljnak használtuk.”⁶⁶

A gabonatermelés volt a család legfőbb bevétele. Saját szükségleteikre hagytak elegendő mennyiséget, a többi nagykereskedőknek adták el. *„A gabonakereskedő*

⁶⁴ id. Kószó Antal (1920–2013) közlése. Vö. ILIA M. – JUHÁSZ A. 1971. 203–206.; JUHÁSZ A. 1971a.; LELE J., ifj. 1988. 42–44. Párhuzamként, egy távolabbi, de ugyancsak a szegedi tájhoz tartozó tanyán gazdálkodó család életéről: JUHÁSZ A. 2016a.

⁶⁵ Bővebben: MOLNÁR I. 1971.

⁶⁶ id. Kószó Antal (1920–2013) közlése.

mind zsidó vót. Nem vót másnak annyi pénze. Újságban hirdette, hogy mögvönné a termést. Mög hát érdeklődtek a gazdák, egyik a másiktul. Mán előtte egy héttel mögüzente a zsidó, hogy ekkor hát itt lösz a hajó. Oszt akkó elvitték. ...

Mikó mögvót a cséplés, akkó légyütt a hajó a Tiszán. Légyütt Tápéra. Hunnan gyütt, tudja Isten! ... A zsidónak vót bérölt hajója. A komp mellett volt fölállítva, aztán mög Nagyfánál. Ottan vót lënt a Tisza parton. Oda vittük lë a búzát. Odaálltunk a lépcső mellé, a járda mellé. Akkó a hajóból gyütt fő a járda az útpartra. Gyüttek az embörök, a zsákolók, oszt ahogy gyüttek, úgy adtuk nekik. Vitték befele. Akkó mán mérték. Ott vót a mázsza, ott mérte. Aztán mán dütötte bele a hajóba, a mázsáruul igyenöst.⁶⁷

Kifejezetten az állatok takarmányozására természettek a bérföldeken lucernát, zabot és kukoricát. A háborús években az állam elrendelte néhány ipari növény kötelező termesztését, így a hagyományos termények mellett megjelent a Tápai rét szántóföldjein a cukorrépa, len és a kender. „Azt nem vetöttünk vóna mink, de ki vót adva, hogy mennyit köllött vetni. Ki vót írva, hogy akinek 10 lánc földje van, annak, egy láncot, vagy fél láncot. A használt terület után vót mögadva. Vethetött többet is, de mög vót adva, amennyit kötelező vót. Lë köllött adni, de kifizették. Maximált áron, amit az állam mögállapított. Nem vót az rossz végtire, ki lehetett vele gyünni. Mögfelelő árat adtak.

Kendőrt is termeltünk. Ott volt a Vajhátan, az algyevi részön a kendőrgyár, azt oda szerződöttük. De az nem volt kötelező, azt azér' termeltük, mer' érdemös vót. Sok dolog vót vele, de mögérté.⁶⁸

A föld műveléséhez, a közlekedéshez, szállításhoz nélkülözhetetlenek voltak a lovak. Törzskönyvezett arab és nóniusz lovaik voltak. Minden lovuknak passzusa volt, s ha csikó született, azt be kellett jelenteniük a tápai községhez. A lovak mellett két-három tehenet, disznót – egy anyakocát és 8-10 hízót –, birkát, és baromfiakat tartottak. „Nekünk igencsak négy lovunk vót, vagy három lovunk mög egy csikó. Két lovunk mindég mönt. Mikor voltak a bevonulások, akkor behítták, sorozták a lovakat is, a kocsit is. Bizottság gyütt, aztán össze köllött írni. Tudták, hogy kinek hány lova van, osztán akinek két lova vót, annak egyet köllött vinni. Muszáj vót. Aztán apámnak tudni köllött, hogy hogy állnak, mer' esküdt vót. Miénk vót a ló, visszaadták azt, de a katonaságnak köllött, vinni köllött a cumójukat. Akkor a lovak vitték, amikor a bevonulás vót. Oszt amikor vége vót a bevonulásnak, akkor hazagyüttek, lészereltek a lovak is.

Mivel a háború alatt elvitték a lovakat, összefogtak a gazdák, a szomszédok, a rokonok – az mindégy – és a mögmaradt lovakkal együtt művelték földet. Ha az egyik mögvót, akkó a tetedt csináljuk. Möggyöztek, segítötték egymást.⁶⁹

Tehén is vót. Az nagyon köllött, mer' amit elbírtuk adni, abbul éltünk mög. Nekünk két tehenünk mindég vót, de aztán vót mikó három is. Kacsza is vót, de liba az minálunk mindég vót, mer ugye lányok vótak a háznál, oszt köllött a toll a stafírungra. Köllött a dunna, párna, derekalj. ... Télön vót a fosztás.⁷⁰

Ahogy gyermekeik megházasodtak, egyenlő részben 2-2 hold örökföldet kaptak hozományul, de a földek művelését továbbra is együtt végezték, segítették

67 id. Kószó Antal (1920–2013) közlése.

68 id. Kószó János (1926–2003) és felesége, Paronai Anna (1928–2013) közlése.

69 A tápai családok, szomszédok munkaszervezetéről: Juhász A. 1971a. Az itt érintett témához: 235–236., 239.

70 id. Kószó Antal (1920–2013) közlése.

egymást. Mielőtt a legkisebb fiú, János 1948-ban megnősült, a család megegyezett abban, hogy ők lesznek az öreg szülők eltartói. Az eltartásért a többieknél nagyobb földet, valamivel több mint öt holdat kaptak.⁷¹

„Apámnak előbb vót ez a tanyaföld. Aztán vót egy másik a Nyinkóék⁷² előtt, ott vót jó másfél hold, azt Kispajornak híttuk. Aztán ű örökölt itt Tápén az apjától, anyjától, Petőfi–telep alatt is. Azt eladta, mer az kevés vót, mög rossz helyön vót, mindég lopták. Nem nagyon szerette azt apám, úgyhogy eladta. Abbúl vött 8 hold földet Csergőbe, ahun aztán mink is laktunk. Az mán örököföld vót.

Aztán vót még – anyámtul örökölte – Völgyközt. Az öregapámé vót, a Tútor öregapámé. Ott vót 2 hold. Azt kapta később Annus⁷³, mer ű benn vót Tápén. A Mancie⁷⁴ mög lött a Kispajor. A Csergő mög négyükné lött: az enyim, a Battancs sógore⁷⁵, a Ferenc bátyámé⁷⁶, mög az Illuse⁷⁷. Két-két hold lött mindönkinek. Mögmaradt 5 hold ezervalahány négyyszögöl a tanyánál. Az pedig maradt a Jánosnak.

Égyütt dógoztunk mi mindég a Jánosékkal, míg el nem möntek, vagyis el nem vitték őket. Mindön nap úgy mönt a munka, hogy mikó mögvót a vacsora, akkó az asszonyok lépakoltak, mi mög apámmal beszélünk. »Hogy álltok a munkával? Hónap mit csináltak?« Mögbeszéltük mindég. Aztán egyszerű mondta az apám, hogy ez a tanya nem egynek való, hát úgy gondoltam, maradjatok itten. Akkó még a János legény vót. Hárman vótunk ott: apám, a János, mög én. Így beszélgettünk. Én mög azt mondtam apámnak, hogy hát: »Nézze, az öcsémmel mi mindég jóba vótunk, szerettük egymást, annyit nem mondtunk egymásnak, hogy lépje’ arrébb. De hogyha mögnősül, nem biztos, hogy a két asszony bírja-é majd egymást egy házon belül. Ezér’ inkább én elmönyök.« Hát jól van, tik tudjátok! Akkor építöttünk aztán mink Csergőben kint. ’47 októberében möntünk ki. Továbbra is együtt dógoztunk, csak lakni möntünk külön.»⁷⁸

A család kitelepítése

Az 1950-es elhurcolásukról sokáig nem beszélhettek nyíltan. Kószó János és felesége, Paronai Anna történetét a saját szavaikkal adom közre.

„Közbe’ mán nekünk mindég rebösgették ezt a kitelepítésöket, mán előtte is, mög csinálták országos viszonylatban többfelé. Mögvót az szervezve mind.

71 Később, a szülők halála után ezt a szóbeli egyezséget Szegeden, közjegyző előtt is megerősítették testvérek.

72 Nyinkó Mihályék földje. Nyinkó Mihály felesége, Terhes Erzsébet (Palika Örzse) örökségéből származó földterület.

73 Miklós Nagy Antalné szül. Kószó Anna (1913–1989).

74 Bódi Mihályné szül. Kószó Mária (1917–1993).

75 Battancs József 1925-ben vette feleségül Kószó Palika Ferenc legidősebb lányát, Rozáliát (1908–1976). A családban a mai napig többen Battancs sógorként emlegetik. Tanyájáról bővebben: LELE J., íj. 1978. 270–276.

76 Kószó Ferenc legidősebb fia, Kószó Ferenc (1910–1978).

77 Kerekes Jánosné szül. Kószó Ilona (1924–1986).

78 id. Kószó Antal (1920–2013) közlése.

Száraz esztendő vót akkor is, 1950-ben. Pétör Pál előtt mán nagyba' arattunk. Ekkor is többen vótunk kinn a tanyán: A Tóni bátyámék⁷⁹, Rózsi, a felesége vót a marokszödő⁸⁰, Pucu Feri⁸¹, mög még vót a Halász Feri. Az napszámosként szerepölt, hát így búzáat is kapott. Hatan dógoztunk, az vót a hatodik személy. A Feri⁸², az idebenn lakott az anyjával, de heteket kinn vót ű ott dógozni, mint unoka. Nem vót űneki külön fizetés, hanem csak így együtt dógoztunk. Őnekik vót egy kis földjük, aztán azt is csináltuk. Aztán ű kint aludt, a Tóni⁸³ mög otthon aludt a maga házánál. Ű gyüött lovaskocsival. El is végeztük vóna az aratást a hét utoljába.

Ekkor, június 23-án, péntökön röggel herét vágni indultunk. Röggeli előtt még lē akar-tuk vágni a herét Tóni bátyáddal, Pucu Ferivel, mög a napszámossal, a Halász Ferivel. Pucu Feri pucolta a lovat, én mög készítöttem a kocsit. Közbe a nagy fehér kutya még szabadon vót. Hajnalba', 3-4 óraker jött három rendőr. Mongyák, hogy Kószó Ferencöt keresik. Hát én, mint máskor is, mondom nekik, hogy hun van, hun tanálik mög. Mi mög, mondom, készülődünk, osztán mönyünk herét kaszálni. »Á – aszongya –, nyugodjon mög, nem kő mán maguknak mönni. Majd mögbeszéljük itt a dógokat!« Minket beteretlek a folyosóra, és azt mondták, hogy ülünk ott lē. Apámat behitták a kisszobába, minket lēül-tettek, ott vártuk a jószöröncsét. És akkó apám gyüött. – Sosē felejtöm el! Még akkó gatyába vót, tudod, abba, a hosszú fehérbe. »Gyerökök! – aszongya – Pakoljatok, mer' nekünk ezt el köll hagyni!«

– És akkó szögény anyám is azt mondta neköm⁸⁴, hogy vögyek rám két ruhát is, mer vót olyan, akit elvittek, és csak ami rajta vót, az maradt mög. Akkor ezök aszonták, hogy el lehet vinni a kocsival azt, amit arra föltöszünk, mög egy tehenet utána lehet kötni. De csak egy lovat lehetett a kocsiba fogni, mög egy tehenet utána kötni. Na de ezt is azér', mer' az ottani gazdaság lött vele fejlesztve.

– Mög vót adva, hogy két vagy három mázsát lehetett elvinni, de az nem, hogy mit. Nem is fért arra a löcsökocsira végtére olyan sok. Hát ugyē ezt a kis cucót, ami két mázsa körül vót, föltöttük a kocsira. Abba vót liszt is, disznóláb, szalonna, mög ruhanemű. A kocsí egyúttal vitte a portékát. Oszt az is azé vót, mer' külön nem köllött még az elhurcolás-hoz fogatot mög mit biztosítani.

– Olyan hirtelen gyüött az egész (elhurcolás), hogy nem tudtunk gondolkozni. Akkó anyám mondta: »Haj, lányom, nem töttünk sömmit! Hát mibe főzünk?« De mán vissza a szobába, aszonták az ÁVO-sok, vissza nem möhetünk, mer' lé van bélyegözve a szoba. Mer onnan még lehetett vóna mit elhozni. Vót ott egy kis négyliterös fazék, a tejesedény, ami rá vót borítva a léckerítésre. Na, azt hoztuk el. Ott vöttünk aztán valakitül fazekat, aki több edényt vitt. Két téglát létöttünk, és azon főztünk, ha vót valami.

79 id. Kószó Antal (1920–2013).

80 Kószó Antalné Eperjesi Rozália (1924–1983).

81 Az egyik unokáról, Miklós Nagy Antal (†1945) és Kószó Anna (1913–1989) fiáról, Miklós Nagy Ferencről (1930–2014) van szó. A kiterjedt Miklós család egyik ágának volt ragadványneve a Pucu. LELE J., ifj. – WALDMANN J. 1971. 839.

82 Miklós Nagy Ferenc (1930–2014).

83 id. Kószó Antal.

84 Kószó Jánosné Paronai Anna (1928–2013) közlése. Tápai szokás szerint anyámnak nevezte anyósát, apámnak apósát. Vö. JUHÁSZ A. 1971a. 230–233.; LELE J., ifj. 1988. 64–65.

– A többieket nem vitték, de minket igen, mert nekünk odaszólt a lakásbejelentőnk, a többieké mög nem. Azt mondta a tata⁸⁵, hogy a Feri⁸⁶, az nem ott lakik. A lakásbejelentőről tudták, hogy ű csak ottmaradt dógozni. A Tóni bácsirú⁸⁷, arrul tudták, hogy az is csak úgy gyútt oda. A két lánya⁸⁸ mög ott aludt a nagymamánál. És őket nem is vitték el, elengedték.

Először ide, a szegeedi állomásra vitték minket. Ott vót annyi rendőr, hogy egymást érték. Azokon nem bírt vóna körösztülmönni sënki. Mintha nem tudom milyen gyilkosok volnánk. A gyilkosokat nem büntették úgy, mint bennünket!

Hát ott sokan vótunk. Innet is a falubul négy családot vittek el. Innet a Rétrú’ csak minket vittek, Tápérul mög hármat: Török Jánost, mellette a testvérét, mög Molnár Tútor Pált – az az anyám öccse.⁸⁹ Azok is úgy vótak, mint mink, hogy vót egy lányuk, aki otthon vót még akkor. Azok mög előtte esküdtek nem tudom mennyivel, és akkor azok is ott laktak. Azokat is elvitték. Mög minket. Egyszörre vittek. De nemcsak innet, hanem a környező falukbul mindönhunnan négy család vót.

Az én bátyámekat⁹⁰, mög édosapámekat értösitöttük, a Tóni⁹¹ mönt el szólni nekik. Akkó aztán gyúttek be az állomásra, de nem engedték oda hozzánk. Én próbáltam, mintha elmönnék a kúthoz, hogy vizet vöszök. Úgy töttem, hogy szomjas vagyok, mer’ láttam, hogy ott vannak. Oszt akkó mondtam, hogy próbálják elkérni legalább a bútoromat, mög az én holmimat, hogy a hógomnak elhozassák. Két évvel azelőtt esküdtünk mög. Augusztus 18-án löttünk vóna kétéves házások.⁹² El is gyúttek aztán a tanácshoz, de nem adtak nekik sömmit.

– Mindönkinek adtak egy vagont. Abba toltuk be egyik végibe a kocsit, ahun kötöztük az állatot, tehenet, mög a lovat, másik végibe mög mink. Azér vittük a tehenet, hogy majd abbul lösz tej.

Éccaka is utaztunk. Nagypád kinézött, azt aszongya: »Na, gyerökök, nem Oroszország fele mögyünk. Nem visznek ki Oroszországba.« Mer’ aszittük, hogy odavisznek minket. Akkó’ Csapnak mönt vóna a vonat, de minket Tiszafüred felé vittek. Térképileg Tiszaszentimre az Tiszafüred, mög Karcag környéke.

Péntökön vittek el, amikó’ odaértünk Tiszaszentimrere⁹³, akkó’ szombat hajnal vót, szürkület Oszt láttuk azt a nagy kocsikaravánt. Mer’ akkor Magyarországból sokfelől vittek oda emböröket, oszt mindönki egyszörre ért ki. És akkó’ odaértünk egy nagy majorhoz. Anyám testvére, Pali bácsi⁹⁴ azt mondta: »Nézzé nene, nene! Abba a tanyába, hátha oda elmöhetünk! Milyen jó vóna!« Igen ám, de mikorra mi foglalhattunk vóna helyet, akkorra már csak a magtár vót. De az alját már akkorra elfoglalták, nem maradt nekünk csak a pallás. S ott, a palláson voltunk 110-en!

85 Kószó Palika Ferenc.

86 Miklós Nagy Ferenc.

87 id. Kószó Antal.

88 id. Kószó Antal két lánya: Kószó Rozália (szül. 1944) és Kószó Mária (szül. 1945).

89 Kószó Palika Kerenc felesége, Molnár Tútor Rozália és Molnár Tútor Pál testvérek voltak. Szüleik: Molnár Menyhért és Fodor Rozália.

90 Paronai János.

91 Kószó Antal.

92 Ráadásul Kószó Jánosné Paronai Anna ekkor már várandós volt első gyermekükkel.

93 Rövid ismertető a tiszaszentimrei táborokról – Erzsébettanyáról, 9-es tanyáról és Lászlómajorról: BALASSA ZSUZSA, W. – HAJDÚ MÁRIA, Dr. – VECSERNYÉS JOLÁN, Dr. (szerk.) [2004]. 18–19.

94 Molnár Tútor Pál.

Az első hónapok a kényszermunkatáborban

Szélös vót az a magtár, úgy vótunk lábbal össze. A közepin vót egy szélösebb hely, mög a végin is. Ott jártak. De ottan takaró takarót ért! Csak annyi vót a hely, hogy mög lehessön fordulni. Úgy osztottuk, hogy asszony asszony mellett, férfi férfi mellett. Hacsak lehetött. Éjszaka gyűltek az ávosok, és végignéztek. Azt mondta az egyik a másikának: »Nézd mög, ezök úgy fekszenek itt, mint a heringök.« Nem vót hely neki, hogy oda közémönjön. Szénát vittünk föl, mint a marhák alá. Mink – szöröncsére, hogy eszünkbe jutott – elvittük a súbát, az vót alattunk. Mög párna.

Úgy négy-ötszázan voltunk ott abba' a lágërba'. Körülbelül száz család. Mi a 9-es tanyába' vótunk. Sok ilyen lágër vót azon a környékön.⁹⁵

– Itthon a miénket lëarattuk, ott mög még akkor kezdtünk aratni, június végin. Mikor azzal mögvoltunk, akkor kezdődött a cséplés. Utána mög kezdődött a vályogverés, mán augusztusban. Azér' nem kaptunk pézt, csak kollektívba csináltuk. Mikor mán mögszáradt a vályog, akkor építöttünk ilyen hosszú, istállószerű házat magunknak. Még közbe mög tanyákat köllött bontani. Annak az anyagaibul lött az új épület tetejének az anyaga. Tíz métör hosszú vót, mög hét métör szélös. Négy nagy szoba vót benne. Ebbe mán lehetött emeletös priccöt tönni. És olyan nagy kályhákkal – olajos hordó, az vót kivágva –, és abba' tüzeltek, hogy száradjon ki a fal.

– November 27-én kerültünk lë a pallásrul, addig ott vótunk. Nagyon hideg vót! Itt mán vót kemence is csinálva, úgy, hogy egy kemence két helyiségöt fűtött. Fél kemence volt egyik felül, a másik felül mögint fél. Ott rizsszalmával fűtöttünk. Én is, amit bírtam, összefogtam ölbe. Oszt messzirül köllött oda bevinni, fűteni. Egyik nap az egyik szoba, másik nap a másik szobából fűtöttünk.

Égy szoba vót a gyerökösöké. Tizenhárom gyerök vót három évön aluli. Mi kértük, hogy në válasszanak el minket nagyapádéktul, mer' mán öregök voltak, oszt mi lösz velük.⁹⁶ Ők vótak olyan idős házaspár ottan.

A mosakodás is... Isten őrizzön mög mindönkit! Csak annyit mondok! Vót egy olyan kis nyári konyha – vagy mi vót. Ez ott valamikor olyan cselédlakás lehetött. Na, ott vót egy kis szoba. Hát most mit tudtá' ott? Mire tē sorra kerültél... Mögfogta azt az edényt, azt a lavórt – na így mondom mán a mosdótálat – s akkó mönt ki oda a sötétbe, oszt akkó ott mosakodott, ahogy tudott. Mindönki. Így vót... Azután miko' fölépítötték ezöket a lakásokat, ott hátul vót ahun lehetött fűteni. Na, ott lehetött aztán mosakodni. Bezárta az embör addig azt a kis helyet, míg mög nem mosakodott. Na, ez vót... Kínlódás.

⁹⁵ Lásd még pl. Sz. LUKÁCS I. 1985.; SZALAI Cs. 2001.; ZSÁKAI P. 2018. A 9-es tanyáról rövid ismertető: BALASSA ZSUZSA, W. – HAJDÚ MÁRIA, DR. – VECSENYÉS JOLÁN, DR. (szerk.) [2004]. 19.

⁹⁶ Kószó Ferenc ekkor 66 éves, felesége, Molnár Rozália 64.

Gyermek születik

- Januárban mög születött a Jancsi.⁹⁷ Nem ott szültem mög, jóval előtte engöm, mög egy másik asszonyt egy rendőr bekísért Karcagra, egy olyan szülőthofélébe. Azt mondta ottan az orvos: »Anyuka, itt fog maradni. Inkább a helybelieket és a közeliakat kűggyük ki, de magukat itt fogjuk benn.« Tudta, hogy hunnan vittek minket oda. Ez karácsony előtt vót. A rendőr azt mondta az orvosnak, hogy látogatót nem ereszhetnek hozzánk, de az orvos azt mondta, hogy ők erre nem tudnak figyelni, csak ha a rendőrök odaállnak. »Mikor látogatási idő van, akkor álljon ide a kapuba, oszt igazoltassa, hogy ki gyün be. Mer' nekünk nincsen arra lehetőségünk, hogy mindönkit igazoljunk.« Hát oda tényleg gyűtt a bátyám⁹⁸ is, a nagymamád, Ilonka⁹⁹ is. Hoztak, amit tudtak, kolbászt is, szappant is.

Szűrőpróbaszerűen jött a rendőr. Miko' mán benn vótam a szülőszobán, akkor is épp gyűtt. Nem akarta elhinni, hogy a szülőszobán vagyok. Még oda is be akart csörtetni. Rohant befele, mer' azt hitte, hogy a városban vagyok. Mindig nagyon ordított. Elnevezték a lányok – ottan iskolázott lányok vótak –, hogy Néró. És azt mondta neki akkor a Mikuska Rozi, hogy »Néró bajtárs! ...« Az úgy üvöltött rá, hogy: »A falhoz mázolom. Hát ki mondta ezt magának?« »-Hát mindönki!...« Hát mikor az gyűtt értem, hát tényleg féltam, hogy mi lösz. ... Ezt nem kívánom sénkinek! Szörnyű idők vótak!

Párnát köllött bevinni, mög a paplant. A párnába dugtam az élelmet, amit kaptam, hogy tudjam bevinni a táborba. A szülés után még ott vótam két hétig vagy tovább, de az uramat egész idő alatt be sè engedték hozzám sosè. Hát miko' gyűtt értem az a rendőr, hát tényleg féltam, hogy mi lösz. Itt van a csomagom, mög mindön. Osztán azt mondta, hogy »Na, van fekete levél?« Hát ugye vittem volna be levelet is, ahogy el tudtam dugni. »Hát akkor tessék eldugni valahova, hogy a parancsnok nêhogy mögtudja!« Így beszélt akkor velem, szépen. És akkor kérdözte, hogy vót látogató? Mondtam, hogy vót. »S akkor a csomag? Hát mit fog mondani? Tudja, hogy milyen a parancsnok!« (Az nagyon durva vót.) És akkor azt mondtam: »Azt fogom mondani, hogy egy hónapig dolgoztam.« Tényleg. Ha köllött, éccakás vótam a nővérrel, még szülésnél is vótam, mer olyan vótam, mint egy nővér. Kiszógáltam a betegöket. Azt mondta az orvos, hogy bennmaradok, de nem ültem benn a szobában, hanem möntem, segítöttem. És mondtam a rendőrnek, hogy én mög fogom mondani a parancsnoknak, hogy én ott annyit dógoztam, hogy ezök a kunmadarasiak hozták. Azt mondta, na jól van, de ettül nê álljak el! Mondom: »Engöm úgyse fog tudni becsukni a fogdába, mer' a gyerökkel mit csinálnak?« Annyit mondott: »Amit mondott azt nê másítsa mög ottan! Most már fogja a csomagot, oszt gyerünk!« Egy kocsit – fiákert vagy mit – hívott oda, az vitt ki az állomásra. »Jaj – mondom –, nem bírom a csomagomat!« Mer a gyerököt is köllött fogni. No, oszt az mögfogta a csomagomat, és kivitt a kocsi-ra. Szóval akkor olyan rëndös vót, hogy annál már rëndösebb nem lehetött. A parancsnok nagyon kegyetlen vót, azt odabenn ahhoz alkalmazkodott.

97 ifj. Kószó János 1951. január 31-én.

98 Paronai János.

99 Kerekes Jánosné Kószó Ilona.

Mikor hazértünk, hát nem möhettem be a „gyönyörű” sömmilyen házba, hanem be köllött mönni az irodára, a rendőrségre. Ott aztán kiborított mindönt. Litkei Pétörnek – ez volt a lágerparancsnok neve, Kunmadarasról származott – ki köllött borítani mindönt, hogy mi van benne. »Ezt honnan hozta? Ez honnan van? Hol kapta? Látogatók vótak?« Én azt mondtam: »Nem vótak látogatók, hanem én sokat dógoztam. Egész egy hónapig, míg a gyerök mögszületött. Ott a kunmadarasiak hozták, túllük kaptam.« Azt mondja: »Ennyire jószívűek löttek a kunmadarasiak, hogy még egy szál kolbászt is adnak?« De akkó sē másítottam mög a szavamat. Kilükte. Ott mindönt kiterögetött. Akkó aztán azt mondta, hogy vigyem a gyerököt az izébe. Egyször mögint behívatott az irodára, hogy möggondoltam-é? Mög mindön. Én nem álltam el túle, és azt mondtam, hogy úgy volt, ahogy elsőbb elmondtam. »Hát akkor jöjjön, oszt akkó vigye innen el a csomagját!« Így aztán elvittem. Nem kaptam aztán érte fogdát. Tudtam, hogy úgysē csuk be. Hát mit csináljon a gyerökkel? Amikor visszavittek, a két emeletös priccs közé a nagyapád csinált egy ládaszerű bölcsőt, abba vót a Jancsikánk.

Élet a hortobágyi „gulágon”

Úgy vót, hogy csomagot egy hónapban egyször lehetött küdeni. Mögvót, hogy nem olyan nagy csomagot, de lehetött. Szöröncsére mi két család vótunk, így kaphattunk több csomagot is. Egyik hónapban az én testvéreim, másik hónapban a másik család küldött. Ha nem vót lēzárva a láger. De vót amikor lē vót zárva, ha valami nem úgy tetszött a parancsnoknak. Akkor hetekig, hónapokig nem kaphattunk sēmmit.

– Enyhe tél vót. A férfiakat Tiszaigarra vitték rizsgátakat csinálni. Egész télön ástuk a vízvezető árkokat, nem jártunk be éccakára. De ott jók vótak a rendörök. Vót olyan, hogy oda a Tóni bátyád¹⁰⁰ is elmönt, hogy láthasson. Oda elmöhettek, mert az ottani rendörök azt mögengedték. Mikor odamöntek a mi rendöreink, azt mondták az ottaniak nekik: »Ti így bántok velük? Hát nem féltök, hogy majd mögbosszulják?« »Ó, ezök akkó mán nem élnek!« Akik bennünket őriztek, azok ilyenök vótak. Vót köztük egy, az nem látott mög sēmmit, szóval olyan jó vót. Azt azok elnevezték „Kulák”-nak. Az nagyon jószívű vót. De a többi aztán nagyon ...

– A mama¹⁰¹ egyéltalán nem bírt mönni dógozni, mer’ möntünk néha öt-hat kilométert is dógozni. Ott rizst termeltek nagyon sokat. Apám¹⁰² próbált előbb vizet hordani, víz-hordónak, de olyan messzire vótak a kútak, hogy szögény, mire odaért egy köcsög vízzel, mögleptük, a sok dógozó ugye, szomjasak vótunk, és akkó mán annyira kifáradt, hogy nem bírta. Aztán kórházba is került, Karcagra vitték be. Aztán űk nem dógoztak.

Jani bátyád¹⁰³ közben takarmányos vót az állattenyésztésbe’. Ottan dógoztak, a takarmányt hordták. Marhák vótak ott, mög istállók, és vótak ott gondozók. Miko’ mán nem szoptattam, akkor tudtam elmönni dolgozni én is. Addig a nagymama vigyázott a

100 id. Kószó Antal.

101 Kószó Palika Ferenc felesége, Molnár Tűtor Rozália.

102 Kószó Palika Ferenc.

103 Kószó János.

Jancsikára.¹⁰⁴ Előbb a rizsföldeken köllött kapálni, aztán vagy másfél évig csak meszeltünk az én komaasszonyommal, a Tútor Pali bátyádék lányával.¹⁰⁵ Disznóólakat, mög istállókat. Dógoztam mindég, mikor vót munkalehetőség. Mer nem mindég vót ám! Sorba álltunk, és akkor vót, aki nem jutott mán be a munkára. Nem vót annyi munka. Aki elérte a normát, kapott érte 29 Ft valamennyit. Abbul köllött mögélgni.

– Nem vót kerítés. Egy rendőr járt körbe mindég. Röggel, mög mikor hazaértünk, sorakozni köllött. Négyesével álltunk. Végigjött a rendőr, de nem tudta mögszorozni. Miko’ végigszámolta, hogy hány sor van, aszongya: »Hányan vannak?« Oszt akko’ mögmondtuk. Vót ott egy kisgyerök, Balázsnak, vagy minek hívták. Azokat később hozták. Az mindég szaladt oda, és azt mondta: »Anya, gyere, mer’ lelődöznek!« Félt a gyerök, hogy mi lösz.

Idegileg is azér kiborult az embör, mer mindég rettegésbe vót. Vót egy, aki elszökött, de előhozta azt is, össze-visszaverve. De nem is próbált mögszökni más. Hát hova gyűjjön haza? Hagyja ott a hozzátartozóit? Föl sè merült az, hogy elmék. Akárhogy vágyott haza az embör.

Röggel a gazdaság munkavezetője (úgy hívtuk, hogy kontra) az vötte át a személyöket. A gazdaság kiírta neki papírra, hogy ide öt személy, emide tíz, amoda tizenöt, mikó aratás vót, akkor 40–50, mög amennyi köllött. Este ugyanúgy köllött a rendőrnek átadni. Százvalahány család vót ott.

– Az étköztetés úgy mönt, hogy a személyöknek köllött fizetni az adagot. A keresetbül köllött. Elötte köllött beadni az igényt, hogy ki hány ebédöt akar családonként, és amikor mögkaptuk a pénzt, abbul fogták lè az ebédök árát. Ha maradt, maradt, ha nem, nem. Ha maradt, akkor több ebédöt vöttünk. Néha gyütt ilyen bevásárló teherautó, arrul árultak dógokat, lehetött vásárolni, de csak úgy kimönni, nem lehetött. Rabok vótunk, nem lehetött sènkivel sè beszélni.

– Mikor én otthonmaradtam a gyerökkel, mög a nagyapádék sè dógoztak, münk csak 20 deka kenyeret kaptunk, vagy 25-öt. Egy napra, egy embör! A dógozó kapott 40 dekát, mög 10 deka szalonnát. És miko’ odamöntünk egy másik ilyen kisanyukával, mint én, hogy aszongya »De parancsnok bajtárs! Azelőtt a szoptatós anyáknak is annyit adtak, mint a dolgozóknak.« Az aszonta, hogy akik nem dógoznak – mint az apád, nagyanyád, mög én is¹⁰⁶ – henyélők, és azoknak nem jár. Már amikor vártam a gyerököt, akkor is mindég éhös vótam, de nem adtak önni, csak 25 deka kenyeret.

Domonkos Irénék is odavótak. Szögény apjuk akko’ halt mög, mielőtt hazagyüttünk ... Hatan vótak testvérök, négyen gyüttek az apjáékkal. Két lány, mög két fiú. Az apjuk olyan nagydarab embör vót. Nagyon nagyok vótak ezök a fiúk is, és éhösek vótak mindég. Nem kaptak ők annyi csomagot, mint münk. Ez az Irén mindég ott állt, hogy munkát vállaljon, és a pénzér’ tudjon nekik valamit vönni. De szögényök éhöztek. Szögény anyjuk mindég gyütt a szobába, ha mögvót a kenyérosztás, hogy van-e, aki nem vötte ki a kenyeret, van-e fölöslegös kenyér? Sokszor azt mondta nekik az anyjuk: »Gyerökeim, mindönt kérjetök, csak önni né, mer’ nem tudok adni!« Borzasztó vót ám az! A gyerök serdülőkorba’, és nincs mit önni!

104 íj. Kószó János.

105 Molnár Tútor Pált és vele élő családtagjait ugyancsak Tápérol telepítették ki, Kószó Palika Ferencékkal egyidőben.

106 Kószó Ferenc és felesége, valamint Kószó Jánosné Paronai Anna.

Éngem sokat elfogott a honvágy. Haza, haza...! Szoptattam a fiamat, aztán úgy sírtam. Ott mondta az egyik asszony, zombori¹⁰⁷ vót: »Të Annuska! Hát nem szabad ezt! Hát mi lösz így a gyerekekkel? Hát csupa ideg vagy.« Hát az is lött vele. Beszélt, nagyon hamar kezdött beszélni, csak dadogott. És akkor, amikor hazagyüttünk két és fél éves vót. Már iskolába járt, akkor vittem én Szegedre, a Stefániára, ilyen gyógypedagógiai orvoshoz. És akkor azt mondta az orvos, hogy mit csináltak ezzel a kisgyerekekkel? Útötte? Verte kiskorába' hogy ilyen? Én mondtam neki, hogy mi vót. Akko' azt mondta: »Anyuka, ebbe a gyerekekbe mind ez van, amin maga akkor körösztülmönt. Nagyon szépen bánjanak vele, mög türelmesen! Ha nem úgy mondja ki azt a szót, akkor szépen mondják ki neki, de në kiabáljanak rá!« És hála a jó Istennek, kinötte.

– Lassan gyütt a változás. Mögajánlotta az állami gazdaság, hogy házhelyeket osztanak, lehet ilyen központot csinálni, mög építközni. Eltelt egy év, mög kettő, de sënki së jelentközött. Aszonta a parancsnok, hogy illeszködjenek bele az itteni helyzetbe, mer innen haza nem mönnek. Ha Nagy Imre nem lött vóna, nem is lött vóna hazagyüvés.

Hazatérés

Apránként engédték el minket. 4-5 családot egyszerre. A betegökön kezdték az elején. '53 augusztus 27-én gyühettünk mink. A Nagy Imrét mikor mögválasztották, azután. Mi vótunk tápaiak ott négyen, de csak magonkat engedtek akkor el. Kivitték az állomásra, de akkó' mán úgy köllött fogadni vagonot. Arra is vártunk két napot, hogy valaki gyün-ë még Szegedre? Nem vót nagyon hoznivaló sëmmit, mer sëmmit nem adtak vissza. Rózse vót valamennyi összegyüjtve, hogy télön fűteni lehessön majd. Azt hoztuk el, mer más nem vót. Sëmmit së adtak vissza, csak a rózsét hoztuk.

– Jóanyám kérdözte: – Ugye Annuska, ha visszakapjuk a tanyát, akkor ugye gyüttök velünk? – Nem maradunk el. Persze, mögyüink. Aztán nem köllött a tanyába mönni, mer' sëmmit së vót.¹⁰⁸

Amiko' mögtudtuk, irtunk haza. Vártak az állomáson estig mindannyian, de hát soká értünk be, akkorra mög mán hazamöntek. Az állomási dolgozók mondták, hogy vótak itt két kocsival is. Mancsi nénédék¹⁰⁹ akkor mán Petőfi-telepön laktak, de nem tudtuk, hogy hol. Éccaka tíz óra vót mán. Hát hová induljunk így gyalog? Nagyapadék ottmaradtak az állomáson, mi mög fogtuk a Jancsikát a karunkon. Mondom, tíz óra elmúlt már, de még járt a villamos. A levélről ismertük a címüket, oszt a villamoson kérdöztük, hogy ismerik-ë Bódi Mihályt? Négy lánya van neki. Hát tudták! Mondták, hogy hol szálljunk lë, melyik utca az.

Hát ott vótak benn Mancsi nénédéknél mindnyájan a testvérök. Csöngettünk, oszt űk mög benn viccbül mondták, hogy »Na, gyünnek a Jánosék.« Pedig hát tényleg mi vótunk.

107 Kiszombor (Csongrád m.).

108 A tanyát Kószó Ferencék elhurcolása után előbb kifosztották, majd teljesen szétbontották, megsemmisítették. A kényszermunkatáborhoz ellátogató családtagok kíméletből erről a pusztulásról nem beszéltek nekik a három év alatt egyszer sem. Hazaindulásukkor tehát nem tudták, hogy a tanyába már nem térhetnek vissza.

109 Bódi Mihályné Kószó Mária (1917–1993).

... Hát..., hogy kicsoda öröm vót az! ... Szögény apámék ott vártak a vagonba. Hajnalba' mán möntek a kocsiival, oszt hozták el őket is.

Mindég a hónap utolsó vasárnapján vót mise ottan a Pajorban. Mikó hazagyüttünk, akkó péntök vót vagy szombat. Nem is tudom. Oszt vasárnap möntünk a misére. Istenöm! Az olyan vót, hogy csuda!”

A tanya és a család további sorsa

A vasárnapi mise után az egész család ünnepi ebédre gyűlt össze Miklós Nagy Ferencék¹¹⁰ Honfoglalás utcai, a templom közelében álló házába.¹¹¹ Az idős szülők ezután is itt maradtak, özvegyen maradt lányuk, Miklós Nagy Antalné Kószó Anna családjánál találtak otthonra.

1953-ban a *pajori* ház ugyanis már nem volt meg, nem volt hova hazatérniük. 1950-es elhurcolásuk után szinte azonnal megjelentek a tanya kifosztói: az állatokat levágták, az összes berendezést elvitték, a könyveknek lába kelt, az udvari kútból a téglákat is kiszedték, minden mozdíthatót magukkal vittek. A tsz előbb disznóólnak használta az üresen maradt épületeket, majd elbontották, és az építőanyagot egymás között osztották szét.¹¹²

„Apámnak végülis 17 hold örököfődje vót, mög hét gyerek. Ez nem egy vagyon. Koronája sē vót annyi, mer 350 aranykorona vót a kulákhatar. Űnéki annyi sē vót. Csak hát erős vót a gazdasága, lovak, jószágok mög mindön. Az köllött vóna azoknak, akik akkor hatalomra kerültek. Amikó apámékat elvitték, azonnal lēvőgták a disznókat. Elosztották, oszt vitték.

Nem azér' vittek el minket, hogy nagyapadék dógozzanak, hanem azér', hogy mindönt elvigenek a tanyárul. Ők akkor már, 1950-ben öregök vótak. Otthon is mán inkább

110 Miklós Nagy Antal Kószó Ferenc egyik lányát, Kószó Annát (1913–1989) vette feleségül.

111 Egy visszaemlékezés szerint a fő helyen, az asztal végén ültek a nagyszülők, mellettük születési sorrendben gyermekeik férjeikkel, feleségeikkel. Az unokáknak a másik szobában terítettek, ők gyékényeken ülve ettek.

112 íj. Lele József *A tápairét tanyái* című tanulmányában is említi a tanyát: „A dülő Maros felőli oldalán még egy tanya állott, Kószó Palika Ferencé, melyet a gazda internálása után, 1955-ben lebontottak.” LELE J., íj. 1978. 267. Az akkori visszaemlékezők azonban tévesen adták meg az 1955-ös esztendő. Az ott közölt adatot pontosítani szeretném: 1950. június 23-án internálták a családot és 1953. augusztus 27-én térhettek haza. A hazajövetelkor már nem állt a ház. A tanya elbontása tehát 1953 előtt történhetett.

A velük egyszerre kitelepített Molnár Tűtor Pált és feleségét is egyik gyermekük fogadta be. „Birtoka, nagy tanyája, mint állami tartalék a szövetkezethez került. Falusi háza szintén állami tulajdon lett, ahol hajléktalan munkáscsalád lelt otthonra.” Egy idő után megpróbálta apránként visszaszerezni elkobzott, és távollétük alatt másoknak kiosztott földjeit. Az 1956-os forradalom követően vele, „a hazatérése után igencsak megtollasodott kulákkal” is példát akartak statuálni. Előbb a *Szegedi Néplap*-ban jelentettek meg lejárato cikket (a fenti idézetek is ebből valók), majd rövidesen elvitték otthonról, és úgy elverték, hogy – az egyik családtag emlékei szerint – ép bőrfelület nem maradt a testén. A lelki és testi meghurcolás elérte célját. A lejárato cikk 1957 márciusában látott napvilágot, röviddel ezután verték meg, és júliusban – a hortobágyi kényszermunkatábor is megjáró, kibíró – Molnár Tűtor Pál öngyilkos lett. Vö. Csepi József: Az ellenséggel nem lehet megbékélni. Szót emelünk Németh Ferenc dolgozó paraszt ügyében. *Szegedi Néplap*. II. 59. (1957. március 12.) 5. A cikke Molnár Mária hívta fel a figyelmemet. Ezúton is köszönöm.

irányítottak. Nagypád a gyomra miatt már nem dógozott, ki vót neki lyukadva a gyomra. Tóni bátyáddal mög Jánossal¹¹³ összefogtak, együtt dógoztak.

Amikor hazagyűttek, Annuséknál¹¹⁴ laktak, itt szűtték a gyékényt, és segítettek sokat.¹¹⁵ Közel volt a templom, mindég eljártak oda is. Vótak, akik látogatták őket, nem fordultak el tőlük. De itt éltek azok is, akik kirabolták őket. Mondta ez a Roza néni, Zomboriné¹¹⁶: »Tudod, Annuska, mögitták az összes bort, ami ott vót (mer' az aratás, mög a közelgő búcsú miatt vót otthon bor), fönn álltak a kocsin, aztán úgy, danolva vitték a párnákat, mög mindönt. A szentképek, azok nem köllöttek, azt kidobálták a szobákból, mög ugráltak a tetején.«

Mög köllött a népet félemlíteni. Nyilvánvalóan azokat köllött, akik vezető szerepöt töltöttek be. Közrejátszott, hogy tanácsi esküdt vót. Mög aztán a vallás. Mindön áldott vasárnap fogták be a lovat, és gyűttek be. Oszk miko' elvittek minket, akkor a templomban is azok a padok, azok mind kiüresödtek. Mindönki félt, hogy elviszik. Akkor ez egy mögfélemlítés volt.¹¹⁷

A hazatért szülőkről ettől kezdve gyermekeik közösen gondoskodtak¹¹⁸: Főképp Miklós Nagy Ferencéknél laktak, nyáron pedig tanyán élő gyermekeiket látogatták végig. Ez az időszak azonban nem tartott sokáig. Rövidesen mindketten meghaltak: Kószó Ferenc 71 évesen, 1956. január 27-én, felesége, Molnár Rozália pedig 68 éves korában, 1956. december 24-én. Halálukkal jelképesen is lezárult egy korszak a család életében.

Változások, választások

Gyermekeik mind a Tápai réten kezdték az önálló életet, de aztán – egy kivételével – elhagyták a Rétet. A legidősebb fiú, Ferenc még 1941-ben telepedett át családotul a mohácsi szigetre. Kószó Annaék Tápéra, Kószó Mária férjével és családjával *Petőfi-telepre*, Kószó Antalék *Baktóba*, Kószó Ilona férjével és három fiával *Maroslelére* költöztek. Kószó János és felesége, Paronai Anna a hortobágyi kényszermunkatáborból való hazatérésük után egy ideig még a *Tápai réten*, *Malajdokon* éltek, a Paronai szülőktől megörökölt tanyán, de aztán ők is Tápén építkeztek. Egyedül Battancs Józsefné Kószó Rozália maradt férjével a *Réten*.¹¹⁹

113 Kószó *Palika* Ferenc két kisebbik fia, Kószó Antal és János.

114 Miklós Nagy Antalné szül. Kószó Anna. Háza a mai Honfoglalás utcában állt. Az az épület, ahol a Kószó szülők életük végét töltötték és ahol meghaltak, már nincs meg. A hatvanas évek végén elbontották, és az akkori kor igényei szerinti modern téglaházat építettek a helyére. A porta, és rajta ez a ház napjainkig Miklós Nagy Ferenc családjának tulajdonában van, ma is leszármazottai lakják.

115 A gyékényszövegről pl. JUHÁSZ A. 2011. 70–71.

116 Zombori Mihályné. Tanyájuk Kószó Ferencék mellett volt a *Pajorban*.

117 Kószó János közlése.

118 Vö. JUHÁSZ A. 2016b. 21.

119 A *Battancs-tanyát* ifj. Lele József részletesen bemutatta és fényképekkel illusztrálta *A Tápairét tanyái* című tanulmányának 270–276. oldalain. LELE J., ifj. 1978.

Id. Kószó Antal, így emlékezett vissza elköltözésük idejére: „A mi tanyánk a Csergőben¹²⁰ valamikor a 215-ös számú vót. De nagyon sok volt olyan, hogy A-s, B-s, vót olyan is, hogy három tanya is egy számon vót. Amikor jónak látták, lészámozták egyszerű, de többet nem, hanem elosztották, hogy A, B, C.

‘60-ba¹²¹ vót a Tápai réten a téeszösítés. Tudtuk, hogy gyűnnek agitálni. Akkó’ nap, elmöntünk Lelére rokont látogatni.¹²² Mög daráltatni is köllött. Fölszödtem árpát, kukoricát, darálnivalót. Föltöttük a szankóra, osztán möntünk Lelére. Elsőbb beadtuk a dógokat a darálóba – ott vót a daráló a nagymajorba,¹²³ a sarkon – aztán mondtuk, hogy ha majd mögyünk haza, akkor elmönyünk érte. Úgy is vót. Jancsi, mög az apukád¹²⁴ fogadott bennünket. Mondták, hogy itt vannak a „bojtárok”, de mán itt vótak tegnap is. Mer’ őket is agitálták az ottani téeszbe. Kifogtuk a lovakat, bevittük az istállóba, osztán mán bemöntünk. Beszélgettünk velük, addig, hogy hát rokonok löttünk ottan.¹²⁵ A cipőgyárbul, mög még valahunnan vótak. A tápai cipőgyárbul. Úk mondták is, hogy ezt nem állítja mög egy vagy száz embör. Ez el van dűtve. Itt nincs mellébeszéd.

Mink osztán begyűttünk, bekötöttünk ide. Ott¹²⁶ nem möntem be a tsz-be, hanem idegyűttem be, Baktóba. ‘60-ba’ gyűttünk be. Májusba vöttem mög ezt a telköt, aztán akkó’ nyáron idegyűttünk. Nagy vót, 600 négyszögöl. Vertük a vályogot itten. Ott kinn¹²⁷ elbontottuk a tanyát, osztán ami tégla ott vót, faanyag, cserép, mindön onnan gyűtt.

Akartam én eladni azt, de nem köllött sönkinek sè. Ki vötte vóna mög? Elsőbb nyöszörgött a tsz, de aztán annak sè vót rá péze. Gondolták, hogy mögvöszik, mer’ vót ott egy nagy istálló, tíz jószág elfért benne. Oszt azt mondták, hogy akko’ istállónak csinálík mög az egészet. Dehát aztán nem vót pézüük, pedig jó lött vóna. Így aztán lèbontottuk az egészet, aztán elgyűttünk ide. Így kerültünk be.”

A Kószó Antal után született Kószó Ilona 1941 szeptemberében ment férjhez a Tápai réten élő Kerekes Jánoshoz¹²⁸, és a *Rét Lebő*¹²⁹ nevű részén alapítottak családot. Édesapám, Kerekes Ferenc is ebben a *lebői halom* melletti tanyában született. Gyermekként élte át a negyvenes, ötvenes éveket, kamasz fiú volt, amikor elköltöztek onnan. A hajdani gyermek szemszögéből ilyennek látta az életet a *Tápai réten*, majd az 1950-es – 1960-as évek fordulóját *Maroslelén*:

120 Csergő ugyancsak a Tápai rét egyik területének neve. A Rét északi részén található, *Malajdok* és *Lebő* között.

121 1960-ban.

122 Maroslelére. 1958-ban költözött ide családjával (férjével és három fiával) testvére, Kerekes Jánosné Kószó Ilona. Ők korábban a Tápai rét *Lebő* nevű részén laktak. A testvérek és családjaik korábban is, később is szoros és jó kapcsolatot ápoltak, gyakran találkoztak, látogatták egymást. Ezzel a lelei daráltatással és rokonlátogatással próbálták meg kitérni az egyik *agitációs* látogatás elől.

123 Az egykori püspöki uradalom területén. Maroslele határában, az ószegedi út mentén ma is áll még ez egykori uradalmi magtár épülete. Ez mellett működött egy *daráló*.

124 Kerekes János (szül. 1943) és Kerekes Ferenc (szül. 1944).

125 Tápén rendszerint endogám házasságokat kötöttek, ezért minden régi tápai család leszármazottai között szangvinális vagy affinális rokoni kapcsolat van.

126 Értsd: Tápén.

127 A Tápai réten, Csergőben.

128 Kószó Ilona 1924 – 1986, Kerekes János 1911 – 1987. (Apai nagyszüleim.)

129 *Lebőről* bővebben: MÓRA F. 1982. 306–325.; INCZEFI G. 1956.; LELE J., ifj. 1978. 256. 257–263.

„Édösapámék nem Lebőn éltek, hanem attól körülbelül 300 méterre. Ott édösapámnak, (...) vót 7 hold bérleményfődje. Ő ezt a 7 holdas kis bérleménytanyát 1937-ben vötte 500 pengőér’. (...) Akkor 26 éves volt. (...) Apámnak ez a tanyája nádfődeles volt, és csömpölyegsárral volt csinálva, de kisebb volt, mint az a másik. Egy szoba, konyha, kamra, egy kis istálló. Ez leégett. Valakik fölgýújtották bosszúból. Akkor éppen katona volt. Behívták katonának – akkor sűrűbben kellett menni –, ha jól emlékszem, éppen Orosházán volt. Ő aztán átépítette új tanyára, cseréptetőre.

Apám egyszerű, becsületes ember volt mindig. Legényember volt 1941-ig. Elmúlt 30 éves, amikor feleségül vette édösanyámat.¹³⁰ 1941 szeptember 17-én házasodtak össze, ekkor került oda édösanyám. 1943-ban született János bátyám, ’44-ben jómagam, ’48-ban pedig Laci öcsém. Apám 1947 augusztusában jött haza az orosz fogságból.¹³¹ Akkortól emlékszem én, hogyan is volt nálunk.

Amikor hazajött, akkor osztottak a hadifoglyoknak földet, de már akkor nem kapta meg azt, ami neki járt. Pedig három és fél évig odavolt a hadifogságban. Közölték vele az akkori tápai vezetők, hogy maga né is jöjjön ide, takarodjon, mert maga a Palika Ferenc veje! Az a 7 hold földje volt csak, amit még legénykorában vásárolt magának. Még a nagytatáék elvitele előtt a 7 hold földből a tápaiak elvettek 3 holdat, ami valamikor városi bérlemény volt. Részben azért, mert az apósa „kulák” volt. Maradt 4 hold földje. De ő szorgalmas ember volt, becsülettel dolgozott, és akiknek ezt az elvett földet odaadta Tápé község, azoktól ő visszábérelte. Ezök olyan emberek voltak, akik közel álltak a politikához. Pártfunkcionáriusok. Azok nem jártak ki addig sē, később sē dolgozni, művelni a földet, de a tulajdonjogát mögkapták. Tőlük bérölte vissza, és mindég pénzben fizetett nekik. Egy kicsit össze kellett szedni magukat, aztán indult meg újra a gazdálkodás.¹³²

Bérleménybe vett ki maroslelei földeket is: Molnár Jánostól, ami a Darabrébte¹³³ volt, és Hegyesi Laci bácsiéktól. Laci bácsiék földje kinn volt a Laczi Matyi tanyája mellett. Úgy nevezték azt a részt, hogy Kingéc.¹³⁴ Itt nagyobb területű földeket bérelt, 4-5 holdakat. Haszonbérbe vette ki, éves haszonbérbe. Hegyesi Laci bácsiék mindég kijöttek csépléskor hozzánk.¹³⁵ Az ’50-es években volt úgy, hogy két-három napig is ott cséplött a gép. A cséplőmunkásoknak kellett segítenünk, és főzni rájuk. Ezért jöttek ki a tulajdonosok, akiktől béreltük a földet. Segítettek előkészíteni az ételöket, krumplit pucolni, főzni. Nagyon jók voltak ezek a lelei bérbeadó emberek. (...)

Tápéret 134-es tanya, ez volt a miénk. Nagyon szép, meghitt tanya volt. Beljebb volt az úttól, szép kert volt előtte, virágos is, veteményes is, mindkettő volt előtte. Bővizű ásott kútunk volt, a környékbeliek odajártak ivóvizért. Kerítőe nem volt, de sövény volt a bejáratnál. Olyan szép meghitt környezet volt, hogy az ember a mái napig is visszaálmodik oda!

130 Az ekkor 18 éves Kósó Ilonát.

131 „A Kaukázusban volt nagyon kemény körülmények között. Egy kőbányában dolgozott.” Kerekcs Ferenc közlése.

132 A II. világháború utáni földosztásról: OLTVAI F. 1971. A tanulmány 1971-ben íródott, a kor szellemének megfelelő szemszögből szemléli az 1945 utáni eseményeket. Az itt közölt visszaemlékezés egy másik oldalát mutatja be az akkor történeteknek.

133 Darabréb a maroslelei határ része. A falu közelében, dél-keletre, a Makó és Ófőldeák felé vezető utak által határolt terület, Berényi / Berényi-major mellett. RÁCZ S. 2001. 57. 63–64.

134 Kingéc ugyancsak a maroslelei határ része. A falutól északra, Batida és Hódmezővásárhely felé esik. RÁCZ S. 2001. 43. 49–50.

135 Vö. MOLNÁR I. 1971. 388–390.

Apámmal '48-tól¹³⁶ együtt vittük a makói piacra a lucernát. Kora hajnalban indultunk. Előtte este mindig előkészítettük a lőcsőkocsira: rudasfára raktuk 4-5 sor magasan a kévéket. Másnap hajnalban keltünk, általában hajnali 2 órakor indultunk a makói főpiacra. Az ószegedi úton mentünk be. Édősapám mindig azt csinálta, hogy amikor beértünk a piacra, lépakoltunk, az volt neki az első dolga, hogy elmönt az ottani kis kantinba, hozott nekem sós kiflit. Ez volt nekem mindig a kocsipásztori díj. Ott nagyon nagy piac volt – a mostani buszpályaudvar helyén. Amikor leálltunk, mindjárt jöttek ezek a makói szakállas zsidók, akiknek copfba volt tekerve a hajuk a fülük mellett, és fekete kalapban jártak. Erre nagyon emlékszem. Rendes emberek voltak, igazi tisztalelkű kereskedők. Én így ismertem meg őket. Ezek vették mög a lucernát. '52-'53-ban ezek a zsidók végleg megszűntek. Utána az ottani gazdák vásárolták meg a terményeket tőlünk.

Még dinnyét is termeltek: sárgadinnye, görögdinnye, aztán volt az őszi dinnye. Azt úgy neveztük, hogy turkesztáni, magyarán pocokdinnye, mer' az ilyen hosszúka volt. Cukorrépat is termeltünk, de nemcsak mi, hanem általában olyan családok, akiknek egy kicsit több földjük volt. Ezt a cukorrépat a makói vasútállomásra szállították, és Mezőhegyesen dolgozták fel.¹³⁷ A feldolgozott anyagból megvolt, hogy mennyi cukrot adtak nekünk, és mennyi répaszeletet. Keveset fizettek érte, mi legtöbbször cukrot kaptunk. (...) De sajnos sokat elvitt a kötelező beszolgáltatás. Azér' nem fizettek, azt be köllött adni.

Nagyfában¹³⁸ termeltek gyapotot az 1950-es évek legelején. Akkor nem rabok voltak a nagyfai állami gazdaságban, hanem civil munkások. Régi, nagy lovaskocsikkal hozták őket haza szombat este Lelére, vasárnap ebéd után, délután mög vitték vissza. Mindég fiatalok vettek ebben részt, akiknek nem volt munkájuk a faluban. Legények és lányok. Ott teljes ellátást kaptak. A gyapotszedésbe ősszel a környék iskolás gyerekeit is bevonták. Én is részt vettem 1952 őszén. Ekkor másodikos voltam. Gyalog mentünk el Nagyfára. A gyapotot szedtük le a gubóról, aztán nagy bálászsákokba gyűjtötték össze. A majorok padlására hordták föl szárítani. Ebédet is kaptunk. Krumplileves és lekváros tészta volt az ebéd.

Ekkor még a Rákóczi-telepi iskolába jártunk. Úgy hívtuk, hogy Vitézkör. 1953 nyarára lött kész a lebői iskola. Az teljesen más volt, új, kulturált kis központ lött az. A tanító Mihály János volt. Ő tanította a felső tagozatosokat ötödiktől nyolcadik osztályig, a tanító néni Héhn Gabriella, pedig az alsósokat. Két tanterem volt, és egy harmadik terem, ami-ben egy színpad volt. Külön teadélutánok alakultak ott ki. Szép, új iskola volt, parkettás, gyönyörű, hosszú folyosóval, a diákoknak külön szekrényeik voltak. Csak villanya nem volt, mert akkor a környéken sem volt villany. A fákat a diákok ültették. Mi takarítottuk az iskolát, mi fűtöttük. Általában egy osztályba 40–45-en jártunk, volt, mikor 52-en.

¹³⁶ 1948-tól. Az emlékező, Kerekes Ferenc ekkor 4 éves volt.

¹³⁷ 1889-től 1997-ig Mezőhegyesen működött az ország egyik legjelentősebb cukorgyára. A környéken több gazda, több gazdaság is termelt cukorrépat, amit a Mezőhegyesi Cukorgyárnak adtak el. A visszaemlékezők szerint gazdák többnyire a maguk eszközeivel szállították a cukorrépat a makói vasútállomásra, de voltak évek, amikor a cukorgyár saját teherautói szedték össze a réti gazdáktól a termést.

¹³⁸ Nagyfa a Tápai réttől északra található, a Tisza és annak egyik holtága határolja. Közigazgatásilag Algyőhöz tartozik. Az 1862 és 1889 közötti folyószabályozások során ármentesített terület korábban a Pallavicini-birtok része volt. 1929-ben ajánlották fel a Szegedi Királyi Kerületi Börtön számára, amely rabgazdaságot alakított itt ki. Az 1950-es évek elején rövid időre a büntetés-végrehajtástól a Közérdekű Munkák Igazgatósága, majd az Élelmiszeripari Minisztérium joghatósága alá került. Az emlékezés épp ezt a rövid, átmeneti időszakot örökíti meg. A nagyfai gazdaság 1957-től ismét a büntetés-végrehajtáshoz tartozik. Napjainkban is működik. Juhász A. 1984. 258.; Laki I. 2015. 20.

A két osztályba kb. 90–100-an. A másik három iskolával (pajori, kutasi, Szilveszter-majori) együtt 350–400 gyerek járt az én időmben a Réten iskolába.¹³⁹

Ez a lebői iskola fönn volt a dombon. A domb a földtől olyan 4–6 m magasán volt, víz sose öntötte el. Magasabb volt sokkal, mint a Sírhegy.¹⁴⁰ Ott régen virágzó gyümölcsös volt. Egy artézi kút is volt fönn. Az iskola köré egy tanyaközpontot akartak létesíteni boltokkal, egyéb kulturális céllal. '53-ban ez volt a terv, '60-ban mögött jött a téeszősítés, aztán ez úgy elmaradt. A lebői dombot az 1970-es árvíznél hordták el, mikor felépítették a tápéi „belvizes házakat”. Utána fásították. Ma is csak egy kicsi domb és az erdő látszik belőle. Később a lebői iskolát is lebontották. A tanítás a '70-es évek vége fele szűnt meg, utána sokáig a múzeumnak szolgált raktárul. Aztán az 1980–90-es években mögöttötte valaki lebontásra, de a tanítói lakás máig napig mögmaradt.

Édősapám szeretett ott élni azon a tanyán, de szerette mindég Püspökletét is. Az ősei ott laktak a Tóaljon. A baráti köre is Lelén volt. Az 1950-es évek elején, amikor kezdte bérelni a lelei földeket, terve volt, hogy Tápéra vagy Lelére költözzön. Mivel Tápén ilyen csúnyán viselkedtek vele és édősanyámmal, úgy döntöttek, hogy nem mennek be Tápéra, hanem elmennek Maroslelére.¹⁴¹ Ott több házat, portát megnézték, végül úgy döntöttek, hogy az akkori Lenin utca – ma Rózsa utca – és Tulipán utca sarkán lévő belterületi földet veszik meg. Előbb 3 és fél holdat, majd 6 holdat. OTP fölvétele nélkül építkeztek. Sok megterhelést, kiadást jelentett. Az építőanyagot, a téglát Makóról hoztuk a téglagyárból, és vásároltunk Tápérol, egy lebontott házból is téglát. Lelén is volt valamennyi vályog verve. A maroslelei „téglaháznál” Galló Pista bácsiék verték a vályogot. Nagyon szorgos, jó emberek voltak. Egész nyáron hordtuk László öcsémmel a téglát. 1958. július 19-én költöztünk be, de teljesen a maroslelei búcsúra készültünk el, ami 1958. október 8-án, Magyarok Nagyasszonya ünnepén volt. Akkor hajtottuk be a teheneket végleg a tápéreti tanyáról.

'58 egész telén kijártam még a volt tanyára – egyedül. A nyolcadik osztálynak vége volt már. Az ottani tanyából egy istálló maradt meg. Egész télen oda húzódtam be, ha esett az eső vagy a hó. Én vágtam ki az összes fát a tanya területén, amit csak kibírtam. Voltak ebben nagy eperfák, nyárfák, nagy gyümölcsfák, akácfák. Kegyetlensokat dolgoztam vele. 14 évesen! Azért hangsúlyozom ki, mert ezt a mostani ember, egy mostani 14 éves gyerek nem hinné el. Azt mondaná, hogy nem igaz. Édősapám is kijött néha segíteni, de ő is eljárt a Maroserdőbe szintén fát vágni, énrám mögött rámbizta ezeket. ... Olyan hideg volt, hogy az istállóban a vizem mögdfagyott, a szalonna, amit kivittem önni, olyan jégkemény volt, hogy alig bírtam önni belőle. Ilyen keserves élet volt! Ugyanez folytatódott '59 telén. 1960. január 16-án írta alá édősanyám a tsz belépési nyilatkozatot. Aztán mink arra a tanyára nem mehettünk, mer' az már tsz-földnek számított. Azt hiszem a Tiszatáj¹⁴² tulajdonába ment át.

Aztán én a maroslelei vasbolthoz kerültem tanulónak, aztán mentem el a vasúthoz, és több tanulás után középvezetőként a MÁV egészségügyet szolgáltam. János bátyám

139 A tápai réti iskolák életéről lásd még: LELE J., ifj. 1988. 56–57.; 1999.; MOLNÁR M. – MOLNÁR G. 2007.

140 A Sírhegy ugyancsak a Tápai rét egyik területrészeének neve. Amint az elnevezés is mutatja, ez a magasabban fekvő terület a korábban itt élt népcsoportok egyik temetkezési helye volt. Móra Ferentől, Trogmayer Ottón keresztül számos régész kutatta itt a múltat. Ásatásai eredményeiről pl. TROGMAYER 1971. A Sírhegyről és egykori tanyáiról: LELE J., ifj. 1978. 263–264.

141 Vö. JUHÁSZ A. – ILIA M. 1971. 218.

142 A Tiszatáj Tsz Tápén működött.

kőművesnek tanult, utána a DÉLÉP-hez ment dolgozni. Laci Vásárhelyen mezőgazdasági technikumot végzett, aztán végezte el ott a főiskolát.¹⁴³ És milyen az élet? Olyan, hogy 1976-ban – 28 évesen – mégis ezt a „kulákcsemetét” választották meg a maroslelei Rákóczi Tsz elnökévé. (...)

Nemcsak az öcsém volt ilyen pozícióban. A családból többen magasabb iskolákat végeztek, szorgalmas, jó szakemberek, szakmunkások lettek. Rozi néninek¹⁴⁴ három lánya született: Regina néni a téészesítés után a vízüzgnél, Rozika és Erzsike a húsiparban dolgozott.¹⁴⁵ Ferenc bácsinak¹⁴⁶ a gyermekei közül Ferenc Budapesten szerzett gépészmérnöki diplomát, Pali ugyanott építészmérnök lett, Jutka óvónői diplomát szerzett. Pali az '56-os forradalom után Franciaországba ment ki, ott élt.¹⁴⁷ Annus néni¹⁴⁸ férje, Miklós Nagy Ferenc meghalt. Annus néni özvegyen nevelte föl a két gyereket, a Ferit, mög a Pannit.¹⁴⁹ Mancsi néni¹⁵⁰ négy lánya született: Mária közgazdasági-, Rózszi húsipari technikumot végzett, Panni a mezőgazdaságban dolgozott, Ibolya pedig szintén közgazdasági technikumot végzett, de ő 1963-ban meghalt.¹⁵¹ Tóni bácsiéknál¹⁵² három család született – Rozália, Mária és Antal.¹⁵³ Jani bácsiéknál¹⁵⁴ Jancsi vízvezeték-, Gyuszi meg autószerelő lett, Ani és Margit pedig közgazdászok lettek.¹⁵⁵ Mindenki a maga helyén megállta a helyét becsülettel, tisztességgel. A nagyszülőket mögsemmisítették, de az utókor mégis bebizonyította, hogy annak idején nem véletlenül jutottak előbbre.”

Kószó Palika Ferenc legkisebb gyermeke, a velük együtt kitelepített Kószó János és felesége egy ideig a Paronai szülőknél lakott Malajdokon, a Tápai rét Algyő határához közel eső részén, de később ők is Tápén vettek maguknak házat.

„– A hazatérésünk után¹⁵⁶ az én szüleimhez möntünk. Azok ketten vótak. A testvéreim adtak össze annyi pénzt, hogy vögyünk egy tehenet, mer abbul majd árulok.

143 Kerekes János és Kószó Ilona gyermekei: Kerekes János (1943–), Kerekes Ferenc (1944–) és Kerekes László (1948–2010).

144 Battancs Józsefné Kószó Rozália (1908–1978).

145 Battancs József és Kószó Rozália gyermekei: Novák Istvánné Battancs Regina (1926–1994), Eperjesi Antalné Battancs Rozália (1942–2006), Kiss Sándorné Battancs Erzsébet (1952–).

146 Kószó Palika Ferenc legidősebb fia, Kószó Ferenc (1910–1978).

147 Kószó Ferenc Kerekes Juliannával kötött házasságából három gyermek született: Kószó Ferenc (1933–2009), Kószó Pál (1935–) és Kószó Julianna (1937–2002). Megözvegyülése után újránősült, felesége testvérét, Kerekes Máriát vette el. Ebből a házasságból egy gyermek született: Kószó Mária (1950–)

148 Miklós Nagy Antalné Kószó Anna (1913–1989).

149 Miklós Nagy Antal és Kószó Anna gyermekei: Miklós Nagy Ferenc (1931–2014) és Széll Jenőné Miklós Nagy Anna (1941–2009).

150 Bódi Mihályné Kószó Mária (1917–1993).

151 Bódi Mihály (1911–1979) és Kószó Mária (1917–1993) gyermekei: Török-Székely Sándorné Bódi Mária (1938–2015), Mátrai Györgyné Bódi Rozália (1939–), Pintér Gyuláné Bódi Anna (1940–) és Bódi Ibolya (1942–1963).

152 id. Kószó Antal (1920–2013).

153 Kószó Antal és Eperjesi Rozália gyermekei: Bozó Ferencné Kószó Rozália (1944–), Boldizsár Istvánné Kószó Mária (1945–) és Kószó Antal (1954–).

154 id. Kószó János (1926–2003).

155 Kószó János és Paronai Anna gyermekei: Kószó János (1951–), Kószó Anna (1953–2004), Kószó György (1957–), Sallainé Kószó Margit (1958–2014).

156 A hortobágyi kényszermunkatáborból való hazatérés után.

– Ez vót '53-ba. '56-ba mög möghalt az apósom.¹⁵⁷ A többinek vót háza, tanyája, aztán űk mög ragaszkodtak is hozzánk, oszt mink maradtunk ott a tanyájukba. Kifizettük mink azt a tanyát, tíz-tízezer forintot fizettünk a testvéröknek. Annál olcsóbban úgysé kaptunk vóna akkor, '56-ba másik tanyát. Hat hold vót a tanyánál, aztán Algyőnél vótak ilyen állami tartalékok, abbul béröltünk, úgyhogy tíz-tizenvalahány lánc összegyűtt. Abbul éltünk négy évig, mer '60-ba mög begyűtt a tsz.

– Egy vagy két év múlva mögvöttünk lebontásra itt Tápén egy öreg épületöt avval a számítással, hogy újraépítjük mire a gyerökök gyűnnek iskolába. Mer' akkor mán láttuk, hogy nincs jövője annak az ottani réti életnek. Jancsi egy évig vót a Tóth sógor¹⁵⁸ apjáéknál. Aztán ahogy a két lány, az Ani, mög Margit is bekerült, begyűtt az édosanyám¹⁵⁹ velük. A hétvégin gyűttek mindég haza a gyerökök Tápéru. Olyankor sütöttem nekik a kenyeret. Aztán hozta be a mamának a Jancsi fiam, mer az vót a legerősebb. Egy egész kenyér hátul, elől a köcsög. Vitték a hétrevalót. Sokszor segítöttem ki a tótésig őket.

A Gyuszi vót még kint velünk. Legeltette a tehenet. Addig, míg mög nem szűnt a kutas¹⁶⁰ iskola. Az 5. osztályt mán ű is idebe¹⁶¹ járta. A Tokodi tanító¹⁶² szeretött vóna még ott tanítani, de nem engedték. Az olajosok teljesen szétnyomták az utakat.¹⁶³ Még a nagyoknak is nehéz vót átmönni azokon a dűlőutakon, hát még a kicsiknek! Elfogytak hát a deákok.

Télidőben bontogattuk azt az öreg házat. A család. Eprös sógor¹⁶⁴ vót a napszámos, mög a Jancsi, az Eprös Jancsi, mög a mi Jancsink. A kinti tanya értéktelen lött. Öreg tanya vót az mán. Akkó, még mögvót az értéke, amikor mögváltottuk, de utána mán mindönki csak gyűtt elfele a tanyáru, mer nem vót jövője. A téeszösítéssel mindön elértéktelenödött ott kinn. Mindön gyerök, mög mindön szűlő úgy vót, hogy tanuljon a gyerök. Vagy itt, vagy bárhol.

'65-be vagy hogy kezdtünk építközni, '70-be, az árvízkor mán idebe vótunk.¹⁶⁵ Begyűttünk, mög építköztünk, úgyhogy nagyon pénzhány lött. Úgy elfogyott a pénziünk, hogy nem vót mit tönni, a kinti tanyát elbontottuk, az anyagát eladtuk. Nem tudtuk azt az ötvenezröt se kivönni belüle, amennyié egykor mögváltottuk. Pedig nagyon köllött a pénz! A tsz akkor még gyöngén fizetött, alacsony munkabér vót, rossz volt a termés, nem nagyon tudtunk árulni se. Vót részes művelés, mer' a tsz részibül adtak, de nem termött jól. Lehetött ilyen brigádba dógozni, oszt mögbeszéltük, hogy a Jancsi bátyád olyat vállaljon, ahol mindön hónapban kap pézt.

157 Id. Paronai János (1891–1956).

158 Tóth Mihály (1919–2006)

159 Id. Paronai Jánosné (1895–1976).

160 *Kutas* ugyancsak a *Tápai rét* egyik területrészeének neve.

161 Tápén.

162 Tokodi András. Lánya, Tokodi Ilona ismert operaénekes lett.

163 Az 1960-as években kezdődött az algyői olajmező feltárása. Ennek során a *Tápai réten* is ke-restek olajat. Az olajosok nehéz munkagépei nem voltak tekintettel a tanyán élőkre. Teljesen tönkretet-ték a földutakat, a Rét az addig jól karbantartott dűlőúthálózatát. A főképp gyalogosan, kerékpárral, lovasocsival, esetleg motorral közlekedő *rétiek* élete ellehetetlenült.

164 Eperjesi.

165 1970-es árvíz az akkor élt emberek egyik meghatározó élménye a mai napig. Egyesek emlékei szerint olyan döntés született, hogy ha Szeged végveszélybe kerül, akkor átvágják a Tisza és/vagy a Maros gátját, és a *Tápai rétre* engedik rá a vizet. Meg is kezdődött a Tápai rét kitelepítése, és a maros-leleieknek is fel kellett készülniük. A *Rét* eláraszására végül nem került sor.

– Kölcsön nem vót fölvéve. Adtak vóna valamit, dehát mire vögyük föl. Négy gyerök van, hát mibül fizetjük vissza? Aztán mögbántuk, mer’ vissza tudtuk vóna fizetni.

– Még aztán is sütöttem kenyeret itthon, mikor beköltöztünk. De nem adtak mán a tsz-be sē lisztöt, mög vót mán akkor itt pék. Oda elvitték a kenyérlisztöt, aztán adták érte a kenyeret. Olyan csereféle vót. A kenyér is olcsóbb vót, 3 forint. De egy jó darabig még itthon, a kemencébe’ sütöttem. Nehéz vót, dehát kiköteköztünk, és nem vót péz. Tehén vót, de hát azt fejni is köllött. Vitték a tejet, hetenként fizettek érte. Egyik naprul a másikra éltünk elejibe. Nagyon nehéz vót, de aztán szépen alakult mindön.

Amikor begyüttünk, én sē tudtam itt benn Tápén a járást, mer nem vót nekünk itt benn földünk. Ott kinn jártam iskolába is. Csak misére jártunk be. Gyüttünk, oszt hoztuk a cipőt vagy a papucset a szatyorba, s mikor átértünk a komppal a Tiszán, itt húztuk föl. Meztláb jobban haladtál. De aztán mögszoktam ezt a benti életöt.

Gyütttek a gyerökök is velem kapálni, mög szénát gyűjteni. Hál’ Istennek jók vótak. Nem harcoltak ki ezt, azt. Csak amire kő’ gyerökeim, csak arra kérjetök! Én nem bírtam fizetni a tanulásukér’, de azt mondtam, hogy ha ti úgy érzitök, hogy bírjátok, akkor tanuljatok! Ani is mikor odakerült, hogy egyetemre mögy, a tanárnő azt mondta, hogy igaz, hogy most nem keres a lánya még, de ha ezt az egyetemöt elvégezné – mer szorgalma, az van hozzá – többet fog keresni, mint aki mán dógozik. De aztán nem is köllött fizetni, mer mögkapták a kedvezményt, kollégiumot is kaptak. Margit mög utána mögkapta az ösztöndíjat is, mög el is mönt közbe dógozni. Vót olyan, hogy nem fogadta el a jegyöt, inkább visszamönt mégégyször vizsgázni, hogy möglögyön az ösztöndíja.¹⁶⁶

– Ángyikád nem járt el dógozni. Sok vót a jószág. Vót, hogy három tehén is vót, disznó az mindég vót, tele vót az istálló. Sokszor azt gondoltam, hogy jobb vóna elmönni dógozni, dehát itt vótak benn a rokonok, a testvérök gyerökei, mög a nagymama is gyöngélködött. Bár még bírta magát, segítött is valamit, de hát főzni is köllött, munka is mindég vót itthon mög a földjeinkbe. Azt mondtam: Nincs annak sömmi értelme, hogy eljárjál dógozni. Itthon több péz begyüin. Mit tudsz vele elérni, ha elmész dógozni 800 forintér?”

Búcsú a Réttől

Új idök jöttek a Tápai rétre. A tanyák többnyire elnéptelenedtek, tsz-ek művelték a földeket, illetve az algyói olajmezőhöz kapcsolódva megkezdődött a kőolaj-ki-termelés. Ez már a Tápai rét történetének egy újabb korszaka.¹⁶⁷

Az 1960-as évek közepén az egyik kertészet ellátására melegvizet kerestek, ezért a mostani tápéi új temető mellett kutat fúrtak. Nem víz tört fel a mélyből, hanem olaj. Olyan nagy nyomással, hogy nem bírták azonnal elzárni, rámosta az olajat a környező épületekre és a kertészet növényeire. Később a Tápéirétet is próbálták föltérképezni, hol vannak még ilyen olajmezők. Az egész Rétet

¹⁶⁶ Kószó Anna (1953–2004) és Kószó Margit (1958–2014) is közgazdász diplomát szerzett Budapesten, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen.

¹⁶⁷ Jó összefoglalást ad erről az időszakról: LELE J., ifj. 1978. Vö. JUHÁSZ A. – ILIA M. 1971. 218.; BELUSZKY P. 2016. 209–220. 228.

betelepítették nagy olajfúró tornyokkal. Ekkor szüntették meg a tápéi pontonhidat is, mivel az nem bírta el a nagy daruskocsikat, fölszereléseket. Helyette nagy teherbírású kompot állítottak be. Ez az olajkeresés megnehezítette a tápé réti téeszék működését. Mindenütt ott voltak az olajkutak, emiatt nagyüzemben nehezen tudták művelni a földeket.

Néhány évvel később az 1970-es májusi árvíz nemcsak Szegedet, hanem a rétieket is fenyegette. Ekkor a tanyai lakosok jórészét Tápéra telepítették át. A víz június 8. körül apadt el, de nagyon sok tanya belvizes lett. A téeszítés és az árvízveszély ideje közel esett egymáshoz, így a Tápai rét elnéptelenedése viszonylag rövid idő alatt lezajlott.

Egy időben sokat bicikliztem erre, Maroslelére menet, az ószegei úton. Az utóbbi években, a tápai komp „megszűnése” óta kevesebbet jártam ezen a területen. Az egykori, étellel teli tanyai világnak jobbára már csak az emléke maradt meg. Van még élet a Réten, vannak még lakott tanyák, de ezek már csak hírmondói a *Tápai rét* hajdani életének.

Lele – Püspöktele – Maroslele

Ha elhagyjuk a *Tápai rétet*, és az ószegedi úton *Makó* felé haladunk tovább, az egykori *Csanád vármegye* területére lépünk át. *Maroslele* határába értünk. A Szegedtől alig 15, Makótól 10 kilométernyire fekvő település a *csanádi püspökség* hajdani földbirtokán létesült. Korábban *Lelének*, *Dessewffyfalvának*, *Püspöktele*nek nevezték, 1950 óta viseli a *Maroslele* nevet. Ahhoz, hogy jobban megérthessük a kötet következő részeiben olvasható emlékeket, érdemes röviden áttekinteni azt a földrajzi, történeti és társadalmi hátteret, amely befolyással volt az itt élők mindennapjaira.

A *Tápai réthez* hasonlóan a neolitikum óta lakott ez a terület is. A mai *Maroslele* közigazgatási határain belül napjainkban 66 lelőhelyet tartanak számon a régészek.¹⁶⁸ Mivel a Tisza és a Maros áradásai, a szerteágazó erek, vízfolyások időről időre vízzel borították el ezt a tájat is, az évezredek során itt megtelepülők újra és újra mindig a természetes kiemelkedéseken létesítettek maguknak lakhelyet.¹⁶⁹ A *Lele* falunév első okleveles említése 1274-ből való. Ekkor a *Csanád nemzetségből* származó *Makófalvi* és *Tömpösi* családok birtokolták. Később *Makó mezőváros* területéhez tartozó kis településként említették a források. A török uralom idején lakói szétszéledtek, elnéptelenedett, pusztává lett a vidék.¹⁷⁰

A törökök kiűzése után, 1702-ben a *Csanád vármegye* főispánjává kinevezett *Dolny István csanádi püspök*¹⁷¹ – más területek mellett – *Makó* városát és a környező pusztákat is megkapta a török időkben elvesztett vagy tönkrement egyházi javakért cserébe.¹⁷² *Makó* mezőváros önálló maradt, de a határához tartozó területekről befolyó adókat, haszonvételeket, a földek bérbeadásából származó bevételeket a királyi kincstárnak kellett volna befizetnie. Erről a bevételről mondott le az uralkodó, I. Lipót *Dolny István* javára. A jövedelmeket mint a *csanádi egyházmegye püspöke* használhatta fel, saját belátása szerint. Halála után az adomány visszaszállt

168 PALUCH T. (szerk.) 2011. 12.

169 E lelőhelyek a kora neolitikumtól az Árpád-korig terjedően mutatnak megtelepedésre utaló nyomokat. A Marosleletől észak-nyugatra fekvő, közigazgatásilag a faluhoz tartozó *Pana* nevű határreszen például *Trogmayer Ottó* 1963-ban tárt fel a kora és a késő neolitikum közötti átmeneti korból származó, fontos lelőhelyet. A legutóbbi jelentősebb ásatásokra 2008-ban, az M43-as autópálya nyomvonalának előkészítése során kerülhetett sor, ugyancsak *Panán*. Az ásatásokat részletesen bemutató, a téma iránt érdeklődő, laikus olvasók számára is érdekes tanulmánykötet *Paluch Tibor* szerkesztésében jelent meg. PALUCH T. (szerk.) 2011. A korábbi lelei régészeti leletekről lásd még: TÖMÖRKÉNYI I. 1908. PÁRDUTZ M. 1941. 114–115.; BALOGH Cs. – BENDE L. 2007. 21.

170 GYÓRFFY Gy. 1966. 863.; BLAZOVICH L. – SZAKÁLY F. 1993. 162.; SZAKÁLY F. 1993a. 250.; SÜLI A. 2000a. 14.

171 *Dolny István* (1637–1707) csanádi püspöki megbízatása 1699-től 1707-ig tartott. BÉL M. 1984. 72.; ZSOMBORI I. 1984. 80.; DIÓS I. – VICZIÁN J. 1996.

172 A csanádi püspökséget *Szent István* alapította 1030-ban, első püspökéül fia, *Imre* herceg nevelőjét, *Gellért*et nevezte ki. ERSZEGI G. 1987. 27. 83. A püspökség középkori történetével írásomban nem foglalkozom. Török hódoltság utáni története, gazdálkodása viszont nagy hatással volt a lelei pusztára, majd az ott újonnan kialakuló falura, ezért vélem szükségesnek röviden érinteni a püspökség – *Lelé*vel kapcsolatos – 18-20. századi történetét. A püspökségről bővebben pl.: BÉL M. 1984. 63–72.; JUHÁSZ K. 1930–1947; 1941; LOTZ A. 1980.; SZAKÁLY F. 1993b. 289.; DIÓS I. – VICZIÁN J. 1996.

az adományozóhoz, a jövedelmek ismét a kincstárat illették. Ezt az ajándékozást ismételte meg III. Károly 1719-ben, amikor *Nádasdy László csanádi püspöknek*¹⁷³ adta „élete tartamára” a Makó városától és a hozzá tartozó pusztákról származó *haszonvételeket*. Mária Terézia 1746-ban, *Stanislavich Miklós* püspöksége idején ajándékozta a birtokot végleg, ún. örök adományul a *csanádi püspökségnek*. Tehát már nem csak időlegesen, „élete tartamára” kapta meg egy-egy püspök az innen származó jövedelmeket, és már nem csak az adók, egyéb bevételek felett rendelkezhetett, hanem maga a földterület és annak tulajdonjoga is véglegesen a püspökségre szállt át. Az adományhoz tartoztak a Makó mezőváros területéhez csatolt, a török uralom idején elnéptelenedett hajdani települések – *Igás, Kopáncs, Csókás, Rákos, Dál, Szentlőrinc, Tömpös, Lele* – pusztái is. E földek használatáért a városnak ettől kezdve a püspökséggel kellett szerződnie. Majd’ kétszáz éven keresztül – az 1945-ös földosztásig – a csanádi egyházmegye birtokában volt a terület.¹⁷⁴

Mária Terézia adományozása után harminc évvel, 1777-ben *Christovics Imre* püspök „reformot” kezdett a Makó környéki birtokon. Ennek része volt – több más mellett –, hogy a közösségi kaszálókön kívül eső *pusztákon* két *alodiális majorságot* különített el saját használatra. Az egyiket a makói külső legelőn, a *kopáncsi pusztán*, a másikat pedig a *lelei réten*. Az volt a célja, hogy a földek egy részét bérbe adva a birtok bevételeit növelje, más részét kaszálóként hasznosítva saját állatállományának takarmányozásáról gondoskodjon. A lelei rét művelhető hátságait (*Nagylele, Kislele, Sírhegy, Pannahát, Kingéc*) makói, szegedi és tápai dohánykertészeknek adták bérbe. A változásokat a makói tanács képviselői nem fogadták el, jogaik megnyírbálásaként értelmezték, s előbb Csanád vármegye törvényszékéhez, majd a Helytartótanácshoz fordultak jogorvoslatért. Hosszan tartó pereskedés kezdődött, amely végül csak 1859-ben zárult le.¹⁷⁵

173 Gróf Nádasdy László (1662–1730) 1710-től 1730-ig volt a csanádi egyházmegye püspöke. BÉL M. 1984. 72.; ZOMBORI 1984. 154.; DIÓS I. – VICZIÁN J. 2004. Róla lásd még: TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Raguzai Lajos, a hódoltság utolsó misszionáriusa. *Egyháztörténeti Szemle*. 2000/1. 10–48: 11.

174 BOROVSKY S. 1896–1897.; SZAKÁLY F. 1993a . 271. 276. 280.; TÓTH F. 1993a. 320–321., 1993b. 334–335. 342. 345–346.; RÁKOS I. 1993a. 331–332.; GILICZE J. 1993.; ORBÁN I. 1997.; SÜLI A. 2000a. 11–18.; TÓTH F. 2008. 30–31.

Az időszak püspökei:

1739–1750 Stanislavich Miklós,
1750–1777 Engl Antal,
1777–1798 Christovich Imre,
1800–1828 Remetei Kőszeghy László,
1829–1832 Török Antal,
1834–1848 Lonovich József,
1848–1849 Horváth Mihály,
1851–1860 Csajághy Sándor,
1860–1889 Bonnaz Sándor,
1890–1907 Dessewffy Sándor,
1908–1911 Csernoch János,
1911–1943 Glattfelder Gyula,
1943–1944 Raskó Sándor püspöki helynök,
1944–1963 Hamvas Endre.

DIÓS I. – VICZIÁN J. 2000. 627. Működésükről bővebben: ZOMBORI I. 2005.

175 TÓTH F. 1993a. 320–321., 1993b. 334–335. 342. 345–346.; RÁKOS I. 1993a. 331–332. Az eddig említett püspökök Makóval és a földbirtokkal kapcsolatos intézkedéseiről: KELEMEN F. 1970. 8–13.; GILICZE J. – VÍGH Z. 1986.

Áradáskor a Maros vize öntötte el a területet, ahol fűzfaerdők képződtek, nád, gyékény bőven termett, az ár elvonulta után pedig szénát kaszállhattak bőséggel. A vizek halászatra, az árterek, vízjárta rétek pákászatra, madarászatra, az ártéri erdők vadászatra, a folyótól távolabbi, magasabban fekvő részek állattartásra, földművelésre voltak alkalmasak.¹⁷⁶

Árvizek idején helyenként 2-3 méteres víz is borította a tájat. Az újra és újra kialakuló lelei tóból csak két nagyobb „sziget” maradt mindig szárazon: Kis- és Nagylele. E két nagyobb kiemelkedés mellett Kingéczen, Panán/Pannaháton, Borzháton és Ürmösháton létesültek még szállások. (Mint ahogy a neolitikum óta már annyiszor.) A főképp makói és szegedi bérlők az első időkben állataikat legeltették az akkor még elvadult tájon. Később az állattartás mellett búzát, árpát termeltek az ármentesebb helyeken, szőlőműveléssel, méhészettel foglalkoztak. A szárazulatok partosabb részén voltak a szállások, és itt folyt a földművelés is, a mélyebben fekvő, vizenyősebb, gyepes hajlatokban pedig az állatokat legeltették, szénát kaszálltak.¹⁷⁷ Ezekben az „első időkben” jobbra még csak ideiglenesen, a munkák idején tartózkodtak kinn: a bérlők tavasszal kihurcolkodtak, télire visszamentek a városba. Csak néhány rideg pásztor maradt az állatokkal télen is lelei pusztán.

Amikor a Napóleon által elrendelt kontinentális zárlat miatt megnőtt a dohány iránti kereslet, itt is megindult a dohánytermesztés.¹⁷⁸ Ez viszont már helyhez kötöttséggel járt. Amíg az 1700-as évek közepéig kitelepülők még csak annyi időt töltöttek a szállásokon, amennyi feltétlenül szükséges volt, addig a dohánykertészet elterjedésével (az 1700-as évek második felében) egyre nőtt a kinn töltött idő és a kinn tartózkodók száma.¹⁷⁹ Ezek a kertészetek főképp a két nagyobb szárazulaton, Kis- és Nagylelén létesültek. A kertészek névsorának tanúsága szerint az évenkénti kiköltözést többnyire ugyanazok a családok vállalták. Ők idővel az állandó kinttartózkodásra alkalmas lakóépületet is építettek maguknak.¹⁸⁰

Nemcsak a lakóépületeket alakították állandóan lakhatóvá, de a 19. század második felére a kertésztelepek lakossága is állandósult. A bérlők már nem hurcolkodtak vissza télre sem a városba. A dohánytermesztés mellett állattenyésztéssel foglalkoztak, jövedelmüket nád- és gyékényvágással egészítették ki.¹⁸¹ Jórészüik makói, szegedi és tápai kötődésű volt,¹⁸² ez a kötődés a lelei bérföldek művelésével, a kertészetek létesítésével sem szűnt meg. A kiköltözők közel felének volt

176 BÉL M. 1984. 10. 53. 55.; GILICZE J. 1993. 515–517.; vö. GASKÓ B. 1999.

177 GILICZE J. 1993.; SÜLI A. 2000b. 20–21. Vö. az ugyan más természeti környezetben, de kb. ugyanebben az időszakban kialakult és hasonló fejlődési utat bejárt jankováci (jánoshalmi, Bács vm.) szállásokról BÁRTH J. 2018. 32–47.

178 BÁLINT S. 1976. I. 600–608.

179 BÉL M. 1984. 15.; BÁLINT S. 1976. I. 191–192.; GILICZE J. 1993.; SÜLI A. 2000b.; RÁKOS I. 1993b. 509–512.; ROZSNYAI J. 2004.; MARJANUCZ L. 2013. Párhuzamként, a Duna-Tisza közti puszták 19. század közepén megindult benépesítéséről, haszonbérleteikről, községé alakulásáról lásd: JUHÁSZ A. 2005.

180 Egy 1793-as összeírás 29 lelei kertész nevét sorolta fel, 1802-ben 28, 1805/1806-ban 32/34, 1828-ban 40, 1832-ben 44 család, 1834-ben 50, 1837-ben 58, 1843-ban 61 család élt és dolgozott a lelei kertésztelepeken. SÜLI A. 2000b. 22. 31–34.

181 A tartozéktanyákról, szórványtelepülésekről, farmtanyákról, a tanyásodás folyamatáról bővebben pl.: GYÓRFFY I. 1937.; ERDEI F. 1942a.; BÁRTH J. 1996, 1997.

182 BÁLINT S. 1976. I. 191.

Makón háza, egyházi anyakönyvezésük a városban történt, és ott is temetkeztek.¹⁸³

A mocsaras, vizes, nádasal borított vidék még jó ideig búvóhelye volt a megye betyárjainak is. Az ellenük indított hajtóvadászatok sokszor akadtak el a környéken, mert az itt élők ismerték a nádasok rejtekútjait, és voltak, akik segítettek a bujdosókat. Közülük is az egyik utolsó, de talán a legismertebb *Rózsa Sándor*, akiről egyes lelei öregek emlékezetében még a 20. század második felében is élénken éltek a régiektől hallott történetek.¹⁸⁴

A területet birtokló csanádi püspökség a makóiakkal folytatott több évtizedes huzavona lezárulása után, az 1800-as évek közepétől kezdte kiépíteni a maga nagyüzemi majorsági gazdálkodását a lelei réten.¹⁸⁵ Két majorságot létesítettek: Dezső-majort és Sándor-majort. Dezső-major Lelétől délnyugatra, Csongrád és Csanád vármegyék egykori határának közelében létesült, Sándor-major pedig Lelétől délkeletre, a Maros-töltés közelében, a tápai komptól induló ún. ószegedi út mentén, a Makót Lelével összekötő közút közelében, a Makó felé eső részen. Állatokat tartottak, és emellett nagyüzemi földművelésbe kezdtek. Mindehhez sok munkáskézre volt szükség. Mivel a lelei kertészek nem akarták földadni függetlenségüket, nem akartak elszegődni az uradalomba mezőgazdasági bérmunkásnak, ezért a püspökség toborzásba kezdett, és távolabbi falvakból (például a Lelétől 30-40 kilométernyire fekvő, a Károlyi család földbirtokához tartozó Békéssámsonból) szerződttetett állandó cselédséget. A Dezső- és Sándor-majorba elszegődők kezdetben elszigetelten éltek, alig érintkeztek a földet bérlő, önállóan gazdálkodó környékbeliekkel. Az idők folyamán aztán egyre több szál fonódott az uradalmi cselédek és a leleiek között.¹⁸⁶

A Maros áradásai gyakran veszélyeztették a termést, ezért a püspökség már korán csatlakozott a Széchenyi István által kezdeményezett, majd az 1860-as évektől újrainduló folyószabályozási munkálatokhoz. A Maros-szabályozással kapcsolatos kiadásokat az uradalom bevételeiből fedezte az egyházmegye. A jövedelem növelése érdekében fejlesztették a majorokat. Élükre képzett gazdatisztek

183 Mivel a település csak 1872-ben alakult önálló községgé, addig sem önálló közigazgatása, sem temetője nem volt. A makói Szent István-templomba jártak misére, ez volt anyatemplomuk, innen járt ki a pap lelki ellátásukra. 1834-ben iskola épült, ahol a Lelére kiköltözők gyermekei tanultak. A tanító később kántori, hitoktatói, időnként jegyzői feladatokat is ellátott. ORBÁN I. 1992. 375., 1997., 1998. 55.

184 Édesanyámtól magam is hallottam ilyen történetet: „Virág Örzse néni a Vásárhelyi utcán lakott régön. A Pálfi nagyanyám is szögény volt, az Örzse néni is, így összetartottak, többször összejártak, segítőttek egymást. Egy töpörödött kis öregasszony volt. Én varrtam is később neki. Amikor gyűtt próbálni, mindig mögébédöltettük, mert nagyon szögény volt. Szerettem hallgatni, amikor mesélt. Ő mondta el, hogy Rózsa Sándornak ő sütötte a kenyeret. Nem lopta az el tőle, hanem mögkérte. Tudta, hogy milyen szögényök, ezért őt kérte mög. Mindig vitte a nekivalót, de mindig direkt többet. Ami neki köllött azt elvitte, többit otthagya nekik.”

Vö. LELE J., ifj. 1988. 61–63.; SÜLI A. 2000c. 49–50.; GILICZE J. 2002. 204–207., 2005. A lelei táj korabeli életének regényes megjelenítése: ROZSNYAI J. 2009.

185 Bővebben: GILICZE J. 1993. Párhuzamként: a Pallavicini család Tömörkénytől Tápe határáig terjedő, szomszédos földbirtokairól, majorsági gazdálkodásáról JUHÁSZ A. 1984.; az Orczy család jankováci/jánoshalmi uradalmáról és annak gazdálkodásáról BÁRTH J. 2018.; az egyházi nagybirtokok gazdálkodásának átalakulásáról (is) DÓKA K. 1997.; FÜLÖP É. M. 1995, 2000.

186 Vö. KATONA I. 2000.; KOVÁCS I. 1937.; KARDOS L. 1955.; SZABÓ J. 1979.; FÜLÖP É. M. 1995. 122–132.; JUHÁSZ A. 2004. 169–173., 2010.

állítottak, az állandó gazdasági cselédség mellett nagyobb munkák idején napszamosokat foglalkoztattak, gőzekét és cséplőgépet vásároltak, feljavították az állatállományt, tejelő teheneket szereztek be, lóvontatású kisvasutat (lórét)¹⁸⁷ létesítettek a makói vasútállomás és a lelei majorok között. A termést nagykereskedők közvetítésével értékesítették, a majorokon kívüli földeket pedig bérlőknek adták ki. Földbérleti, halászati és egyéb szerződések révén a leleiek egy része közvetlen kapcsolatban volt a *jószágigazgatósággal*, a helyi *napszamosok* pedig jó részt az uradalom majorsági területein vállaltak munkát.

A püspökség 1872-ben Kis- és Nagylele lakóiból létrehozta az önálló Lele községet. Ezzel egyidejűleg a makói határról leválasztották a lelei- és a kopáncsi pusztát, és Lele közigazgatási területéhez csatolták. A Kislelén élő bérlőket 1879-ben arra kötelezték, hogy költözzenek át Nagylelére. Akik nem voltak hajlandók átmenni, azokkal fölbontották a földbérleti szerződést, és erőszakkal üldözték el őket.¹⁸⁸

Desseffy Sándor püspöksége idején (1890–1907) kimondottan jó kapcsolat alakult ki a püspöki uradalom vezetése és a falubeliek között. A püspök elfogadta a falu önállósodási törekvéseit. Már 1895-ben felajánlotta az örökváltságot, de a feltételeket a község akkor még nem tudta teljesíteni. Hét év múltán, 1902-ben jött létre az örökváltságról szóló szerződés, amellyel a lelei családok saját földhöz juthattak.¹⁸⁹ A község 1907. március 30-án a püspök iránti tisztelet jeléül fölvette a Püspöktele nevet¹⁹⁰, amelyet 1950-ig viselt. (Ekkor változtatták át a ma is használt Maroslele elnevezésre.)

Desseffy Sándort rövid három esztendőre Csernoch János követte a püspöki székben. Csernoch kalocsai érsekké történő kinevezése után, 1911 májusában az akkor 37 éves dr. Glattfelder Gyulát szentelték a temesvári székhelyű csanádi egyházmegye főpásztorává.¹⁹¹ Talán nem véletlen, hogy ilyen fiatalon, ereje teljében kapott ekkora feladatot. Az 1911-től 1943 nyaráig tartó, több mint három évtizedes püspöksége idején jelentős változásokon ment keresztül az egyházmegye. Egymást érték az embert (és vezetőt) próbáló időszakok: a Nagy Háború, a

187 A lelei lóréről: RÁCZ S. 2001. 70–73.; SIKET I. 2001.; MARJANUCZ L. 2007. 85.

188 ROZSNYAI J. (szerk.) 2000. 51–55.; URBANCOK Zs. 2002. 224–225. 238–239.

Ehhez az elüldözéshez nagyon hasonló történetet írt le Juhász Antal az Ópusztaszer melletti *tanysor, Kutyanyak* kialakulása kapcsán: A Pallavicini-uradalom 1851-ben, a dohányértékesítési állami monopólium bevezetése után döntött úgy, hogy felszámolja a területén létesített dohánykertészeteket. A döntésnek ellenszegülő kertészek feje fölül pandúrokkal, uradalmi béresekkel leszedették a háztetőket, és erőszakkal lakoltatták ki őket. A Csanytelek és Tömörkény határától egészen Tápiéig tartó hatalmas hitbizományi uradalom területén lévő dohánykertészségek 1852–53-ra néptelenedtek el. A korábbi telepeken dolgozó kertészek közül voltak, akik a Pallavicini-uradalom majorjaiba szegődtek el, más családok a szomszédos községekbe költöztek be. Az ellenszegülés miatt elűzött kertészek egy része a Bánságba vándorolt, és voltak, akik más pusztákon kezdtek új életet. Juhász A. 2004. 37–38.

189 Bővebben: ROZSNYAI J. 2000. 57–58., GILICZE J. 2018. Lásd még: MARJANUCZ L. 2007. 30–34., 2013.

190 Desseffy Sándor alig néhány hónappal később, 1907. december 4-én halt meg Budapesten.

191 Életről bővebben: ZOMBORI I. (szerk.) 1995., HORVÁTHI G. 2018.

Tanácsköztársaság,¹⁹² a trianoni békediktátum, a püspök kiutasítása Temesvárról,¹⁹³ az egyházmegye átszervezése, a püspöki székhely Szegedre helyezése,¹⁹⁴ a püspöki palota és az új székesegyház építése körüli feladatok,¹⁹⁵ majd egy viszonylagosan nyugodtabb másfél évtized után a II. világháború.

A makói központú püspöki uradalom jelentősége a trianoni diktátumot és a püspöki székhely Szegedre kerülését követően még inkább megnőtt. Az új országhatárok meghúzásával a csanádi püspökség területe túlnyomó részét elveszítette. Az egyházmegye újjászervezéséhez nélkülözhetetlen anyagiak nagy részét a megmaradt földbirtokok, és a belőlük származó jövedelmek biztosították. Éppen ezért a Szegedhez közeli lelei *major*okban folyó gazdálkodás szerepe is felértékelődött, az innen származó bevételek méginkább fontosak lettek. A *major*okban termelt jövedelem és a *haszonbérbe* kiadott földek bevételei anyagi alapot teremtettek az egyházmegye működéséhez. A *majorsági cselédek* mellett lelei *napszamosok*

192 Az I. világháborút követő birtokreform az egyházi nagybirtokokra is vonatkozott. Az egyházi birtokokon történő földosztással és adományozással a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1919. augusztus 22-én megtartott ülésén is foglalkoztak a Tanácsköztársaság időszaka után először összegyűlt püspökök. Ezzel kapcsolatos határozatuk így szólt: „A birtokpolitika ügyében a püspöki kar fenntartja eddigi álláspontját. Szociális és gazdasági szempontból kívánatos birtokreform az egyházi birtokokon is végrehajtható, de csak másnemű birtokokkal egyenlő arányban. Kivételes elbánás ellen tiltakozik a püspöki kar.” Ugyanekkor megjegyezték: „Ha a békekötés alkalmával nem sikerül Magyarország területi integritását megvédeni, a más államok területére eső egyházi birtokok jogviszonyának és az egyházmegyék határainak megállapítása végett a pápai nuncius elnöklete alatt vegyes bizottsági tárgyalást kellene követelni. Egyelőre a megszállott területen levő egyházi birtokok kezelése tárgyában is szükséges volna valami ideiglenes megegyezés.” GERGELY J. (szerk.) 1984. 75. Vö. Az 1919. évi XVIII. néptörvény a földművelő nép földhöz juttatásáról – Budapest, 1919. február 16.: Romsics I. (szerk.) 2000. 78–79. 82–83.

193 A trianoni békeszerződés a csanádi püspökséget is súlyosan érintette. Az újonnan kijelölt országhatárok három részre osztották az egyházmegyét: Korábbi területének 20%-a (31 plébánia) maradt Magyarországon, a legnagyobb rész (Temesvárral és 160 plébániával) román fennhatósága alá került, 62 plébániát pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatoltak. Glattfelder Gyula a Romániához csatolt Temesváron maradt, nem akarta elhagyni püspöki székhelyét. A Tisza, a Duna és az új országhatár által határolt, szintén elcsatolt déli területek püspöki helynökévé Kovács István, nagybecskereki plébános nevezte ki. A Magyarországon maradt területet 1918-tól 1923 tavaszáig a püspöki helynöké kinevezett Bezdán József, makói plébános kormányozta. Glattfelder püspököt 1923 tavaszán a román hatóságok kiutasították Romániából, végleg el kellett távoznia Temesvárról. A püspöki kar 1923. május 16-án kelt jegyzőkönyvébe följegyezték, hogy „Glattfelder Gyula csanádi püspököt a román kormány kiutasította Románia területéről. A püspök úr kénytelen volt Magyarországra áttenni székhelyét és egyházmegyéjének magyarországi részét innen kormányozni. A püspöki kar megbotránkozással veszi tudomásul a román kormány erőszakosságának tényét, s a csanádi püspököt örömmel üdvözli a maga körében.” Rövid budapesti és makói tartózkodás után érkezett Szegedre. Ez a város lett új székhelye. GERGELY J. (szerk.) 1984. 103.; SALACZ G. 1975.; LOTZ A. 1980.; MIKLÓS P. 2003., 2016., 2018.

194 1923 februárjában a Szentszék – elfogadva az új politikai határokat – a csanádi egyházmegye egykori területét három önálló részre osztotta. A Magyarországon maradt területrész örizte a jogfolytonosságot, elnevezése és püspöke megmaradt. A Romániához csatolt területen megalakították a temesvári apostoli kormányzóságot, és a bukaresti érsekség fennhatósága alá rendelték. 1930-ban az apostoli kormányzóságból a bukaresti érsekséghez tartozó, önálló egyházmegye lett, székhelye továbbra is Temesvár maradt. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt plébániákból nagybecskereki székhellyel létrehozták a bánati apostoli kormányzóságot. 1986-ban a Szentszék egyesítette a kalocsai érsekségtől elcsatolt bácskai területekkel a korábban a csanádi egyházmegyéhez tartozó bánati részeket, és létrehozta a Jugoszlávia területén lévő nagybecskereki egyházmegyét. SALACZ G. 1975.; LOTZ A. 1980.; GERGELY J. (szerk.) 1984. 103.; ZOMBORI I. 2000. 17–18., 2010.; MIKLÓS P. 2003., 2018. 58–59.

195 A fogadalmi templom építése – amely a Nagy Háború miatt félbemaradt – 1923-ban, a püspök Szegedre költözése után vett új lendületet. 1930-ban pápai megerősítés véglegesítette a csanádi egyházmegye új székhelyét, és az október 24-én Magyarok Nagyvasszonya tiszteletére felszentelt fogadalmi templomot székesegyházi rangra emelte. Lotz A. 1980., MIKLÓS P. 2003., 2016., 2018. 59–60.

is dolgoztak a püspöki birtokon. Sőt, az 1940-es években fiatal *ruszin summás*okat is szerződtettek – valószínűleg a katonának behívott férficselédek munkájának pótlására.

A lelei *majorok gazdatisztjeinek* minden héten írásban kellett beszámolniuk az elmúlt napok eseményeiről, az elvégzett munkáról. Jelentésüket a makói jószágigazgatóhoz juttatták el, aki ezekből összeállította saját beszámolóját, majd a három jelentést – a Sándor- és a Dezső-majori gazdatiszti jelentést mellékelve a sajátjához – beküldte a szegedi püspöki hivatalba. A püspök maga is átnézte a makói jószágigazgatóságról érkező heti és havi jelentéseket, ha kellett utasításokat adott, sőt nemegyszer személyesen is ellátogatott a lelei földekre. A gazdatiszti jelentésekből és *Glattfelder Gyula* ezekre reflektáló észrevételeiből, megjegyzéseiből, időnként rigorózus számonkéréseiből kitűnik, hogy a püspök igencsak ügyelt az uradalom gazdálkodására.

1942 májusában meghalt *gróf Zichy Gyula*, kalocsai érsek. Helyére szeptember 6-án *Glattfelder Gyulát* nevezte ki *XII. Pius pápa*. A kinevezés megérkezett ugyan, de előrehaladott betegsége miatt *Glattfelder Gyula* nem foglalta el az érseki széket, továbbra is Szegeden maradt.¹⁹⁶ 1943. augusztus 30-án bekövetkezett halála után néhány hónapig *Raskó Sándor* püspöki helynök kormányozta az egyházmegyét.¹⁹⁷

1944. március 7-én három új püspöki kinevezés érkezett a Vatikánból Magyarországra: *dr. Hamvas Endre* esztergomi egyházmegyes kanonokot, budapesti általános érseki helynököt a *csanádi, Kovács Sándort* a szombathelyi, *Mindszenty Józsefet* a veszprémi püspökség vezetésével bízta meg *XII. Pius pápa*. Alig két héttel később a németek megszállták Magyarországot. A vészterhes hírre a vatikáni diplomácia határozottan felszólította *Serédi Jusztinián* hercegprímást: mielőbb szentelje fel a kinevezett püspököket, hogy a nehéz időszakban minden püspöki szék legyen betöltve, minden egyházmegye élén álljon felelős vezető. A rendkívüli helyzetben a bíboros egyszerre szentelte fel a három kinevezett főpapot az esztergomi bazilikában március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén.¹⁹⁸ Az új püspök, *Hamvas Endre* négy nap múlva, március 29-én érkezett Szegedre, és foglalta el a csanádi püspöki széket. Nehéz időszakban kellett az egyházmegye élére állnia: pár hét múlva megkezdődött a zsidók deportálása, néhány hónap elteltével pedig már átvonult a front, orosz csapatok foglalták el Szegedet és környékét.

A háború 1944 októberében fejeződött be ezen a területen. Püspöklele és a határában lévő két *püspöki major* október 7-én került orosz kézre.¹⁹⁹ Nem sokkal később megkezdődött a *majorok* teljes kifosztása: Az állatállományt elhajtották, takarmányt, gabonát, bort, mezőgazdasági gépeket, szerszámokat, kocsikat, szekereket rekviráltak a szovjet hadsereg számára. Amit nem az oroszok vittek el,

¹⁹⁶ Nem a megszokott szegedi környezethez való kötődés, inkább a betegség gyógykezelése, a klinikák, orvosok közelsége lehetett a maradás hátterében.

¹⁹⁷ LOTZ A. 1980.; GERGELY J. (szerk.) 1984. 298.

¹⁹⁸ GERGELY J. (szerk.) 1984. 312.

¹⁹⁹ HALMÁGYI P. 2000. 119–125.

azt elvitték a helyi nyereszkesedők, és elvittették a hatalomra jutott új, kommunista vezetők.²⁰⁰

A Debrecenben üléselő Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 17-én kelt, 600/1945. számú rendeletével államosította a nagybirtokokat.²⁰¹ Csanád vármegyében elsőként Püspöktelel kezdődött meg a földosztás: 1945. április 3-án osztották ki a *püspöki uradalom* birtokait *majorsági cselédek* és a faluban élők között.²⁰² Ezzel a földosztással ért véget lelei *majorok* története.²⁰³

A földosztás után alig másfél évtizedig tarthaták sajátjuknak a leleiek az egykori uradalmi földeket. Ebben az időszakban is jócskán meg kellett küzdeniük a megélhetésért: Előbb a kötelező beszolgáltatások, később az erőszakos téeszésítés eseményei lehetetlenítették el a gazdálkodók életét. 1959-60 telére végül három téesz (*kolhoz*) alakult a lelei földeken. Az *Új Barázda*ba elsősorban az egykori cselédek léptek be, és azok a leleiek, akik a falu *Tóaljn*ak²⁰⁴ nevezett részén laktak. *Mezítlábas* téesznek is neveztek a helybeliek. Elnökük *Csúri Ferenc* volt. A földjeik a Maros-töltés alatt, az ún. *ószegedi út*²⁰⁵ mellett kerültek el, a hajdani *Dezső-major*-tól föl egészen a *makói határig*. A másik, *Balla Imre* vezette *Petőfi téesz*be tömörültek azok a lelei gazdák, akik a kommunista időszak előtt nagyobb területen, önállóan gazdálkodtak, s tekintélyük, tapasztalatuk révén korábban befolyással voltak a falu életére. Az általuk létrehozott termelőszövetkezetet hívta a helyi köznyelv *Fényes csizmás* téesznek. Irodájukat a tanácsháza szomszédságában, a *Fodor-féle házban* rendezték be. A Makót Hódmezővásárhellyel összekötő ún. *makói úttól*, a földelái határig, *Berényi-major*tól *Dánielig* ez a téesz művelte a földeket. A *Rákóczi* volt a harmadik téesz a faluban. A *Kurusa József* által vezetett, *Sárga kesztyűsnek* is nevezett szövetkezet birtokolta az egykori *Sándor-major* területét. Földjeik a *Tápai réttel*, *Batidával* és a *vásárhelyi* földekkel voltak határosak. Központjukat a Hunyadi utca 10. számú telken hozták létre.²⁰⁶ Az 1960-as évek végén egy politikai döntés nyomán átszervezték a lelei téeszeket. Az *Új Barázda* a makói *Úttörő*höz csatlakozott, a *Petőfi* Tsz-t pedig beolvastották a *Rákóczi*ba. A rendszerváltásig e két téesz gazdálkodott a lelei földeken.

A szocializmus éveiben mindvégig a mezőgazdaság maradt az itt élők életének meghatározója. A szövetkezeti gazdálkodás keretein belül a téesz-tagok idővel meghatározott nagyságú *háztáji* földet igényelhettek. A maguk művelte földeken elsősorban saját szükségletre termeltek gabonaféléket, kukoricát, burgonyát, lucernát, és jelentős volt az eladásra szánt hagyma, különösen a fokhagyma termesztése. Bármennyire is jól működtek a téeszek, és a háztáji termelés

200 SzCsPL I. 1/b. 30. doboz jelzés nélküli dokumentum. CSEPREGI I., Dr. 2011. 1944. októberi bejegyzések.

201 ROMSICS I. (szerk.) 2000. 390–396.; BEKE M. 1996. 29–32.

202 CSEPREGI I., Dr. 2011.

203 Erről a kritikus időszakról bővebben: CSEPREGI I., Dr. 2011. Vö. FÜLÖP É. M. 1995. 60–66.; CsÍKI T. 2012.; HORVÁTH G. K. 2016. Maroslele történetéről röviden: RÁCZ S. 1984. 6–13., bővebben: ROZSNYAI J. (szerk.) 2000.

204 A *Tóaljról*: RÁCZ S. 2001. 39.

205 1790-ig, az első úszegedi híd megépüléséig ez – a tápai révén és a *Tápai réten* átvezető – országút volt a fő útvonal Szeged, Makó és Arad között.

206 Vö. RÁCZ S. 2001. 35. 37. 55. 59. 64.

is lehetőséget adott az anyagi előrehaladásra, a lelei fiatalok egy része szakmát vagy diplomát szerezve mégis elkerült a faluból, másutt kereste boldogulását. Előszörban Makón, Hódmezővásárhelyen, Szegeden telepedtek le, voltak, akik a környező falvakban találták meg párjukat, alapítottak családot, és természetesen olyanok is, akik messzebbre mentek. A legtöbbjük kapcsolata az elköltözés után sem szakadt meg a faluval, templombúcsú, halottak napja, osztálytalálkozó vissza-visszahozta őket szülőföldjükre.

A rendszerváltás Maroslelén is meghozta a maga gazdasági és társadalmi változásait. A kárpótlásról, a közös tulajdon átalakításáról 1991/92-ben meghozott törvények lehetőséget adtak a szocializmus előtti tulajdonviszonyok részleges helyreállítására. Ezek az egykori birtokok jellemzően 0,5-10 hold nagyságúak voltak, amelyből már a háborút és a téjeszesítést megelőzően sem vagy alig tudtak megélni a családok. (Ezért is kényszerültek annak idején napszámba járni.) A rendszerváltás idejére az egykori tulajdonosok közül sokan megöregedtek, meghaltak, s az örökösök jó része is elszakadt már a földtől. Ők nagyobbbrészt – bár visszaigényelték a hajdani tulajdont – rövidesen eladták vagy bérbé adták földjüket. Aki megpróbálta az önálló gazdálkodást, annak is hamarosan be kellett látnia, hogy a kis parcellákon modern mezőgazdasági ismeretek, anyagi- és kapcsolati tőke híján nem, vagy csak nagy nehézségek árán tud boldogulni. A visszszakapott földeket ezért ma már kevesen művelik önállóan. Jobbára bérleti szerződéssel a téeszék helyére lépő magánvállalkozásoknak, mezőgazdasági kft-knek adták át művelésre.

Ez tehát az a történelmi és társadalmi háttér, amely hatással volt az itt élők mindennapjaira. Bár a most következő emlékek a múlttól szólnak, de reményeim szerint ez a múlt étellel telik meg. Az előző generációtól átvett és megőrzött emlékekből, valamint a személyesen megélt élményekből kirajzolódik a 20. századi magyar történelem egy szelete.

Uradalmi cselédek Lelén

Adalékok a csanádi egyházmegye lelei majorságainak történetéhez

Bevezetés

Amikor a csanádi egyházmegye makói központú *uradalmának* történetéről, gazdálkodásáról szeretnénk tájékozódni, viszonylag könnyű dolgunk van, hiszen az utóbbi időben alapos és részletes tanulmányok láttak napvilágot a témáról. Különösen Gilicze János, Urbancsok Zsolt és Marjanucz László kutatásainak köszönhetően ma már pontosan nyomon követhetjük a *makói uradalom* létrejöttének folyamatát, képet alkothatunk a birtok jelentőségéről, kormányzásáról, megérthetjük a *lelei majorok* létrehozásának okait.²⁰⁷

Ezeket a történeti, levéltári kutatásokon alapuló ismereteket szeretném most kiegészíteni, alátámasztani – ám egy másik oldalról közelítve a témához. A lelei Sándor-majorban született és felnőtt *Németh Istvánné Zöld Julianna* szemszögéből igyekszem megmutatni, milyennek látta ő kislánként a majori életet. Éppen abban az időszakban – 1926-tól 1945-ig – élt ott, amikor a csanádi püspökség történetében jelentős változások zajlottak: a trianoni békediktátumot követő területvesztéstől, az 1945-ös földosztásig, a birtok fölszámolásáig. Játszadózó kislány volt, amikor – a püspöki székhely Szegedre kerülését követően – még fontosabbakká váltak az innen származó bevételek, ezért megerősítették az uradalom gazdálkodását, és épp felnőtt, amikor a front átvonulásával, a II. világháborút követő orosz megszállással hirtelen pusztulásnak indult, majd a földosztással meg is szűnt a püspöki birtok. Kislánként ugyan, de a lelei majorokban élő *mezőgazdasági munkások, uradalmi cselédek* oldaláról láthatta és élhette át tehát mindannak egy részét, amelyről a történeti, levéltári kutatások eredményeit közreadó tanulmányokban olvashatunk.

Ez a „másik oldalról” való közelítés, a majorok belső életébe való bepillantás, amelyre most kísérletet teszek, nem előzmények nélküli.

Illyés Gyula Puszták népe című műve fordította először a figyelmet a távoli – és nem is annyira távoli – majorokban élő *uradalmi cselédek* életére, helyzetére.²⁰⁸ Illyés 1936-ban megjelent, saját gyermekkorának élményeivel átszőtt irodalmi szociográfiája a Tolna megyei *Rácegrespuszta uradalmának* belső életét mutatta be. Kemény, küzdelmekkel teli életet, sokszor fájdalmas, megrázó történetekkel – amelyben azért ott volt az öröm, a szépség és a megbocsátás is. A könyv nagy hatást váltott ki, szerzőjét ismertté és elismertté tette mind az irodalomban, mind

²⁰⁷ PL. GILICZE J. 1993., URBANCOK ZS. 2002., MARJANUCZ L. 2007., 2013. Lásd még: SÜLI A. 2000d.; ZAKAR P. 2018.

²⁰⁸ ILLYÉS GY. 1982. Nehéz sorsú, szegény emberekről mások is írtak már Illyés előtt. Gondoljunk pl. Móricz Zsigmondra és életművére. Az uradalmi cselédek életének ilyen mélységű bemutatásában viszont Illyés Gyula volt az első.

a közéletben. De nem csak ismertséget szerzett az írónak, hanem egy folyamatot is elindított: a *Puszták népe* után sorra jelentek meg a hasonlóan mély, irodalmi és szociográfiai szempontból is jelentős alkotások.²⁰⁹

Rácegrespuszta másik író-születője, *Lázár Ervin* is számos művében megidézte gyermekkorának helyszíneit, emlékeit. Édesapja *Alsó-Rácegrespuszta uradałmi intézője* volt, így ő a majori életnek egy másik oldalával találkozott.²¹⁰ Később meséinek helyszínét is többnyire ide helyezte, a *Négyszögletű Kerek Erdő* közepén lévő *Rácpácesre*, amely mögött nem sokkal *Csodaország* kezdődik.²¹¹

Az *Illyés* által megörökített *Felső-Rácegrespuszta* csak pár kilométerre volt *Lázár Ervin* „Négyszögletű Kerek Erdőjétől”, *Alsó-Rácegrespusztától*, de ez már egy másik puszta másik népe volt. *Illyés* műve 1936-ban jelent meg. Nagyon kemény, nehéz életeket mutatott be a maga valójában, néhol nyersen, másutt humorral átszóve. *Lázár Ervin* épp a *Puszták népe* megjelenésének évében, 1936-ban született és 1945-ig, a nagybirtokok államosításáig élhetett gondtalanul, (boldogan?) a rác(pác)egresi majorban. A *Puszták népe* után éppen hatvan évvel, 1996-ban megjelent *Csillagmajor* című novellafüzére ugyancsak hitelesen, ugyancsak valós személyekről szóló emlékeket megidézve, ugyancsak humorral átszóve és ugyancsak szociográfiai mélységeket érintve, ám egy lebegő, meseszerű világba vezet be az olvasókat.²¹²

Egy harmadik íróról és egy harmadik, talán kevésbé ismert műről is szeretnék még említést tenni: *Fekete István Gyepől nélkül* című regényéről. *Fekete István* pályája uradałmi gazdatisztként indult, közel két évtizedig élt és dolgozott majorokban, ez volt a „kenyérkereső” munkája. 1926-ban végezte el a *Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémiát*, tanulmányai befejeztével előbb gróf *Mailáth György* bakócai (Baranya m.) birtokán dolgozott, majd 1930-tól *Ajkán* (Veszprém m.), egy holland származású földbirtokos uradałmának lett vezető gazdatisztsje, főintézője. A nagybirtokok 1945-ös államosításáig és a földosztásig – tehát majd’ húsz éven keresztül – vett részt tevékenyen maga is „mezőgazdasági nagyüzemek” birtokkormányzásában. E munkája mellett kezdett mezőgazdasági szakcikkek, vadászélményeket, majd lírai hangvételi novellákat írni.²¹³ Az ajkai uradałomban megélt tizenöt év élményeinek felhasználásával írta meg 1947-ben kiadott *Gyepől nélkül* című regényét.²¹⁴ Természetesen feltűnnek benne az uradałomban dolgozó cselédek és napszámosok is, a *Fekete Istvánra* oly jellemző szeretetteljes humorral,

209 *Pl. Féja Géza Viharsarok* (1937), *Kovács Imre Néma forradalom* (1937), *Erdei Ferenc Futóhomok* (1937), *Szabó Zoltán A tardi helyzet* (1937), *Cifra nyomorúság* (1938) című műve.

210 *Illyés Gyula* édesapja a felső-rácegrespuszta Apponyi-birtokon volt kovács és uradałmi gépész.

211 „*Mert Rácpácesre a Négyszögletű Kerek Erdő közepén van, s innen csak egy ugrás Ajahtan Kutarbani király faszindelyes palotája, s a palota mögött meg rögtön kezdődik Csodaország.*” *LÁZÁR E.* 1999. 124.

212 *LÁZÁR E.* 1996. A major 1945 utáni sorsa nagyban hasonlít a leleihez – és sok más egykori major sorsára: A földosztás után ez is megszűnt, az épületeket elbontották, az építanyagokat elhordták. Amit nem, az romhalmazzá vált. *Lázár Ervin* családját 1951-ben lakoltatták ki az intézői lakásból.

213 Első regényét, *A koppányi aga testamentumát* 1936-ban írta. Ez az 1936-os év tehát mindhárom említett író életében fontos volt: *Illyés* a Puszták népével, *Fekete István* *A koppányi aga testamentumával*, *Lázár Ervin* pedig a születésével tette „emlékezetessé” az évet.

214 *FEKETE I.* 2003.

és közben mélyen megindító módon mutatva be őket, az alá-fölé rendelt viszonyokat, a fiatalok és öregek közötti kapcsolatokat.²¹⁵

Más írók élettörténetében is olvashatunk uradalmakról, majorokról – gondoljunk csak az agárdpusztai Nádasdy-birtok egyik cselédházában született Gárdonyi (Ziegler) Gézára, akinek édesapja kalandos élte során több helyen is dolgozott *uradalmi gépészként* –, de talán az imént kiragadott példák is érzékeltetik, hogy a *majorok* belső élete egyes íróink előtt sem volt ismeretlen, és ott megélt élményeik műveikbe is beépültek.

A *Puszták népe* és a vele közel egy időben megjelent, a kor társadalmi valóságát feltáró szociográfiák²¹⁶ fordították a magyar néprajztudomány figyelmét – többek között – az uradalmakban élő mezőgazdasági cselédek sorsa felé is. Ezt a figyelmet azonban rövidesen elterelte történelem vihara. Aztán a II. világháborút követő társadalmi átrendeződésben szinte egyik pillanatról a másikra megszűntek az uradalmak, és velük együtt (látszólag) eltűntek a mezőgazdasági cselédek. „Senki sem tudott róluk, és senki sem akart tudni róluk (...) az irodalom és a tudomány is megfeledkezett létezésükről. (...) A tudomány adóssága továbbra is megmaradt e jelentékeny társadalmi réteg története, sorsa, küzdelmei, élete iránt. A néprajztudományé is.” Kardos László fogalmazott így az egykori Esterházy-birtokhoz tartozó, Komárom-Esztergom megyei Szentgyörgy-pusztáról és annak cselédségéről írott, 1955-ben megjelent tanulmányában. T. Mérey Klára 1957-ben közreadott, dél-dunántúli uradalmak cselédeiről szóló, társadalomnéprajzi szempontokat is érintő írása foglalkozott még mélyrehatóan a témával.²¹⁷ Aztán egy ideig nem volt túl „aktuális” ezzel foglalkozni, hiszen a magyar mezőgazdaság szocialista átalakítása nemcsak a kötelező beszolgáltatásokat, az erőszakos téészesítést, hanem az uradalmi majorok épületeinek elbontását, és a múlt egyéb emlékeinek eltüntetését, de legalább háttérbe szorítását is jelentette.²¹⁸ Az 1970-es évektől kapott (kaphatott) új erőre az egykori mezőgazdasági cselédek életének kutatása. Ekkor viszont már csak a lassan elhalványuló emlékek összegyűjtéséről, az eltűnő múlt vizsgálatáról és elemzéséről, lehetett szó.²¹⁹ Ebbe a sorba illeszthető a most közreadott visszaemlékezés is.

A *Puszták népe* 1936-ban látott napvilágot. *Zöld Julianna* – akinek emlékeit a következőkben felidézem – abban az évben volt tízéves. A püspöktelei határban, a csanádi püspökség birtokán, Sándor-majorban élt. Szülei, nagyszülei uradalmi

215 Lázár Ervin *Csillagmajorjához* hasonlóan ez a regény is ugyanabban az időszakban játszódik tehát, amelyről Németh Istvánné *Zöld Julianna* visszaemlékezései szólnak.

216 Erdei Ferenc *Futóhomok* (1937), *Parasztok* (1938), Feja Géza *Viharsarok* (1937), Kovács Imre *A néma forradalom* (1937) Szabó Zoltán *A tardi helyzet* (1936), *Cifra nyomorúság* (1938).

217 KARDOS L. 1955.; MÉREY K., T. 1957. Úgyancsak ebben az időszakban, 1954 októberében – a „felszabadulásra” és a püspöki uradalom megszűnésének tizedik évfordulójára is emlékezve – közölte a Tiszatáj folyóirat Márta Mihálynak *A maroslelei uradalmi cselédség élete a felszabadulás előtt* című cikkét. Püspöktele nevét néhány évvel korábban, 1950-ben változtatták át Maroslelére.

218 KOVÁCS J., Ö. 2012.

219 Az elmúlt évtizedekben megjelent számos írás közül itt csak hármat emelek ki: SZABÓ J. 1979.; PUSZTAINÉ MADAR I. 1982.; EPERJESSY E. 2006. A témáról lásd még pl.: GYÁNI G. 2006. 321–335.; KATONA I. 2000., LUKÁCS L. 2013.; SZILÁGYI M. 2018. 28–38.

cselédek voltak: édesapja kocsis, nagyapja gulyás, aki tavasztól késő őszig szürkemarhákkal járta a Maros árterét. Az ő történetei a csanádi püspökség lelei uradalmának 1930-as, 1940-es évekbeli mindennapjaiba engednek bepillantást. Egy gyermekkor emlékképei elevenednek meg. Egy kislányé, aki ott nőtt fel a majori cselédek között, akire mindenki vigyázott – mert minden gyerek kicsit mindenki gyereke volt a majorban – aki aztán belenőve a munkába, szintén ott kezdett dolgozni, ott lett belőle nagylány, ott élte meg a háború végét, a majorok kifosztását, majd az uradalom felszámolását. Ez a visszaemlékezés nem fájdalmasan megrázó, nem a „lelei puszták népe”. Nincsenek benne mélységek és magasságok, nincsenek éles kontrasztok. Talán azért, mert egy viszonylagos biztonságban felnőtt gyermek emlékei ezek.

Ugyancsak erről a helyről és erről az időszakról szól – de egy más megközelítésben – Márta Mihálynak a *Tiszatáj* folyóirat 1954 októberi számában, a lelei majorok „fölszabadulásának” tizedik évfordulója alkalmából megjelent cikke is.²²⁰ Ebben az írásban a cselédek visszaemlékezései – a kor politikai nézeteinek megfelelően, és egykori püspöki birtokról lévén szó – szinte csak elnyomásról, megaláztatásról, kizsákmányolásról, küzdelmekről és nehézségekről szólnak. Aból a történetből viszont, amelyet most én szeretnék közre adni, nem rajzolódik ki ennyire tragikus kép, hiszen egy olyan kislány élte meg őket, akinek édesapja az uradalmi intézőhöz közel álló kocsis volt, aki játszhatott az intéző gyermekeivel és a cselédgyerekekkel egyaránt, akinek – épp családjának és édesapja munkájának köszönhetően – átjárása volt a majorság különböző „rétegei” között. Aki egyszer-egyszer fölülhetett *Glattfelder* püspök kocsjára, amikor az körbejárta a lelei uradalmat és szétnézett a faluban, de állt kútba esett cselédgyerek holtteste mellett is. Tagadhatatlan, hogy ez a személyes élményeken alapuló visszatekintés szubjektív és közel sem ad olyan átfogó képet a lelei uradalmak életéről, mint egy történeti tanulmány. Csupán egy nézőpontból és egy szeletét mutatja meg az egykori valóságnak: azt, hogy milyennek látta egy játszadozó, majd serdülő, munkába nevelődő lány a majori életet. Az is tagadhatatlan, hogy a messze túnt évtizedek alatt nosztalgikus árnyalatot kaptak a gyermek- és ifjúkori emlékek. Mégis bízom benne, hogy írásom ezekkel a hiányosságokkal együtt is – a Márta Mihály-féle 1954-es tanulmányban megrajzolt képet kiegészítve – hozzájárul valamelyest a lelei majorok belső életének jobb megismeréséhez.

Az emlékező, *Németh Istvánné Zöld Julianna* (1926–2012), akinek szavait írásomban közreadom, életének első húsz évét töltötte a püspöki uradalomhoz tartozó lelei Sándor-majorban. Onnan került be aztán Püspökteleire. Apai nagyanyám baráti köréhez tartozott. Életkoruk, személyiségük közel állt egymáshoz, így amikor az 1950-es évek második felében egy utcába kerültek, hamar összebarátkoztak.²²¹ Később a *kolhozban* is egy csapatba osztották be őket. Sokat dolgoztak együtt, szinte már fél szavakból, nézésből is megértették egymást. A *kolhozon* kívül is

²²⁰ MÁRTA M. 1954.

²²¹ Az akkori *Lenin*, ma *Rózsa utca*-ba. Apai nagyszüleim 1958-ban, a *Tápai rétről*, *Lebőről* költöztek be Maroslelére. Németh Istvánné Zöld Julianna 32, nagyanyám, Kerekes Jánosné Kószó Ilona 34 éves volt akkor.

mindig egymás segítségére voltak munkában, lelki dolgokban egyaránt. Barátságuk nyugdíjas éveikre is megmaradt. Nagyanyám halála után megörököltük egymást: én voltam Juliska néni „kis barátnője”, ő meg az én „öreg barátnőm”. Bár születésemtől kezdve ismertem, szerettem, sokat találkoztunk, sokszor beszélgettünk, de gyerekkora és a majorokbeli élet – emlékeim szerint – nem nagyon került szóba közöttünk. A kétezres évek elején kértem meg, hogy üljünk le és beszéljen róla. Ezt a visszaemlékezést szeretném most közreadni.

Élet a majorokban

„Sándor-major, mög Dezső-major. Így hívták az uradalom két központját. Azért lött így elnevezve, mert akik birtokba vették ezt a környéket, annak az egyik lezármazottját Sándornak hívták, a másikat mög Dezsőnek. Ezek régi nagygazdák voltak. A püspökség vette át tőlük a gazdaságot.²²² Aztán építettek ide a cselédházakat, mög mindönt. A Sándor-major a Tóaljon volt, a Dezső-major mög Szeged felé. A püspökség toborozta az emböröket ide annak idején.

Sámsonról, Békéssámsonról nagyon sokan kerültek ide. Hirdetve vót, és maguktól gyűttek ide. Vót olyan, aki levélbe jelentközött, mög olyan is, aki elgyütt, és kérdözte, hogy fölvoszik-ë. Nagyon sok vót, aki saját maga jelentközött innen, onnan, vidékrül. Nem egy-két évre gyűttek, hanem szinte egész életükre. A leleiekbül is sok kigyütt oda cselédnek. Az állatokkal foglalatoskodtak, mög a földbe dógoztak, szántottak, vetettek.²²³ Olyanok is vótak, akik a gépekkel bántak. De amit elvetött a gép, azt mán kézi munkával csinálták tovább. Például akkor még nem nagyon vót hagyma, de a vöröshagyma akkor mán kezdődött.²²⁴ Hát azt úgy kaparták, mög úgy szödték kézzel az asszonyok, embörök, gyerökök.

Főleg gabonát termeltek: búzát, árpát, zabot. Mellette kukoricát, lent, takarmányrépát, komlót. Zöldségöket is termeltek, nagyon sok gyökér, sárgarépa, krumpli, hagyma volt. Egész táblák. Amikor mögvoit a betakarítás, a cselédök akkor is maradtak, akkor is kaptak munkát. Ott volt a rengeteg jószág, azok között mindég volt mit csinálni. Morzsolták a kukoricát, hordták ki a dudvát a földekre, forgatták a búzát. Rengeteg búza volt.

Az iparosok – mint a Tóth bognár, mög a kovács – fizetést kaptak főleg, a cselédök pedig terményt: búzát, lisztet, kukoricát, babot, szalonnát. Aki olyan helyön dógozott, az kapott ruhát is. Akinek elfogyott a szalonnája – ugye ahun nagyobb család volt –, akkor ha bemönt az intéző úrhoz, az sënkit el nem bocsátott, az mindönkinek adott. A nagycsaládókat nagyon pártolta. Neki is három gyeröke volt.

Vót egy főntéző, mög volt egy ispán. Azoknak külön lakásuk vót, teljesen elzárva a majori emböröktül. Ringenbachék, így hívták a Sándor-majori intézőt.²²⁵ Kalocsáról származtak ide. Később körszötködtek át Szirányinak. A Dezső-majori intéző Hitel Oszkár volt. A számoevőt Maricseknek hívták, abbul mög később Mécs lött.

²²² A majorok létesítésének pontos ideje máig nem tisztázott. Az itt lejegyzett névmagyarázat a régi leleiek emlékezetében megörzött egyik változatot ismerteti. Egy másik adatközlő Desseffy Sándor püspök nevéből eredeztette a majorok elnevezését.

²²³ Vö. FERENCZI I. 1984.

²²⁴ Makó és környékének hagymatermesztéséről: TÓTH F. 1998.

²²⁵ Vö. RÁCZ S. 1985. 64.

Fekete Aladár volt a hitelintéző, ő volt az egész gazdaságnak a főnöke.²²⁶ A felesége annyira félt a bacilustul, hogy abszolút nem engedte a kislányt iskolába, sehova. Az az egy családjuk volt. Inkább magántanárt fogadott. Mintha az nem vihette volna be ugyanúgy a bacilust! Nem engedte sehova a kislányt, de ő se mönt ki sehova. Egy tapodtat se. Egyedül Józsi bátyámat engedte be, sènki mást azon kívül. Rengetegöt szenvedött tüle az ura. Vitte az orvoshoz mindönhova, de nem tudtak rajta segíteni, mer' ő ezt direkt akarta. Idegileg volt szinte elborulva, mert ha akarta volna, akkor lehetett volna rajta segíteni. A kislány mög otthon senyvedt szögény, mer' nem engedte az anyja gyerökök közé. Rettenetös élete volt! Az úri gyerökök is mögszenvedték azért a magukét.

Az ispán a Sándor-majorban lakott. Ő volt az, aki elosztotta az emböroket, ő tudta, hogy ki hova mén. Mög a Putyora bácsi.²²⁷ Azt úgy hívtuk, hogy pallér.²²⁸ Nagyon röndös embör volt. Ő mönt ki a munkásokkal, ellenörizni, mög mondani, hogy ki hova álljon. Ő a cselédök közül lött kiemelve. Olyan volt, mint egy brigádvezető. Ő állította be, hogy most ezt a táblát köll neköd csinálni, neköd aztat, neköd most fogasolni köll, neköd szántani. Fogasoláshoz olyan nagy eszközt használtak, amiből nagy tüskék álltak ki. A hagymaboronához volt hasonló, de nem egészen olyan, mert az láncokból áll, ez mög nem. Amikor szántott az eke, utána ezzel elfogasoltak, vagyis nagyon szépen elporhanyósították a földet. Ha szárazság volt, akkor az eke után előbb a tárca mönt, az mögtörte a földet, szétrombolt a valamennyire azokat a nagy göröngyöket, utána mönt a fogas, és az porhanyósította.

A pallérok közül némelyik nagyon goromba volt, panaszkodtak rájuk. Azt mögfenyítették ám az urak! Utána már nem mert goromba lönni a cselédökkel. Általában szóban fenyítették. Azt mondták neki, hogy ha így viselkedik, akkor kirúgják. Ez a legnagyobb büntetés volt, attul nagyon félték. Mer' azok több pézt kaptak, jól mög voltak fizetve.

Apukám 20 évig volt prádéskocsis. Más dóga nem volt, csak azokat a gyönyörű lovakat kezelte, lépucolta, szépen tartotta őket. Nagyon szép ruhája volt, zsinóros, fekete ruha, mög prádés kalap. Ha a püspök úrért mönt, föltétlen abba' mönt. Mög ha ünnepélyös keretök között mönt valakiért vagy valahova. Gyönyörű szerszámok voltak, mög fiáker. Azzal jártak.

A főintézővel, a Szirányi Gyulával nagyon jóba' voltak. Három gyerökük volt: az Icuska, a Laci, mög a Gyula. Nem engedték a gyerököket mással játszani, de minket oda beengedtek. Ebédre is möghívtak bennünket. Anyukám nagyon tiszta asszony vót. Ezt tudta a nagyságos asszony – mer' így köllött szólítani –, és ő is átengedte az ő gyerökeit mihozzánk. Icunak rengeteg könyve vót, és sokat átadott neköm, hogy olvassam. Mikor a Laci kigyüött mihozzánk, anyukám kérdözte, hogy „Mit főztek, Lacikám?” „Etuska néni! Tud-é még olyan jó paprikás krumplit főzni?” Hát ugyé náluk olyan nem vót, csak főzelék. Azt nem szerették, de mög köllött önni. Ott nem lehetött otthagyni az ételt. Azér' nem szerettem náluk ebédölni, mer' mindönkinek mög köllött önni amit kiszödtek. Fúj!

Nagyon jó viszonyban voltunk velük, de hogyha a nagyságának este tíz óraker eszibe jutott, hogy el akar mönni szörakozni, akkor apukámhoz gyüttek, zörgették az ablakot, hogy „Dani, fogjál be!” Akkor a Daninak be köllött fogni, oszt vinni a nagyságát szörakozni Makóra, Szegedre, mikor hova volt kedve. Sokat álmatlankodott szögény apukám emiatt, de azért szerették is, mögbecsülték. Amit mondtak, azt mögcsinálta.

226 Vö. MÁRTA M. 1954. 233.

227 RÁCZ S. 1985. 24.

228 A majori pallérokról: RÁCZ S. 1985. 79.

Elég gyakran járt ki a püspök úr is.²²⁹ Általában havonta. Attól függött, hogy milyen elfoglaltsága volt, hogy ért rá. Egyszer nagyon beteg volt, soká nem gyűtt. Hiányolta is nagyon a nép. De mikor jobban lőtt, újra gyűtt. Apukám mindig mönt érte, hozta ki, aztán vitte vissza. Átvitte a kompon, és a püspökségig vitte, a püspöki rezidenciáig. Volt egy fekete fiáker, mindig avval vitték. Hátul ketten fértek el benne. Elöl mög egy kis ülés volt: az ülése párnás, de támlája nem volt, csak egy kis pad volt szinte. Hát oda ültek a gyerökök. Mer' mindég kísérték a Szirányi gyerökök. Olyankor bejárta a határt, mögnézte a földet, kimönt az intézőhöz. Érdeklődött, hogy mi újság van, az embörökkel van-é valami különös probléma? Van-é valaki, aki nagy szögénységbe' él? Ilyenöket mindég kitudakolódott. Ha vót, akkor mondta, hogy azon segíteni köll.

Mikor ünnepség volt, akkor föltétlen kigyűtt a püspök atya. A tanítónak, vagy valami előkelőség gyerököt mindég ű körösztolte mög. Az a világ akkor nagyon vallásos volt.

Apukám református volt. Aszongya neki egyszer a nagyságos úr:

– Dani! Én mögmondom a püspök úrnak, hogy református embör hurcolja.

– Né mondja mán mög neki! Mindégy az, hogy ki viszi, csak jó embör lögyjön!

Na, akkor elmaradt, de máskor mögmonda:

– Hát püspök úr, ha maga tudná, hogy magát ki hurcolja!

– Kicsoda? Hát a Dani. Nem?

– Az. De a vallása!

– Nemtán nem katolikus?

– Az. Református.

Aztán mondta neki, hogy:

– Dani! Hát nem kötelezlek, de térjél át! És a család?

– Az mind katolikus vallású. A gyerökök is. Így egyeztünk mög a feleségömmel.

– Hát azok járnak a katolikus templomba, tē mög a reformátusba?

– Nem – aszongya –, én is a katolikusba járok velük.

– Na, a legközelebb, ha gyüvök, ki fogsz körösztolködni.

Olyan szép keresztelöt csinált a neki a püspök úr! Itt Lelén, a templomban, egy egyszerű vasárnapon. Sosé felejtöm el. Apukám akkor 45 éves volt.²³⁰

Anyukám otthon dolgozott. Négyen vótunk testvérök. Sajnos egy nagyon pici korában möghalt, egy bátyám mög odamaradt a fronton²³¹. A Dani, az maradt mög. Anyukámék sámsoniak²³², onnan származtak. Az édösanyám Annus lány vót, Annus Etelka. Édösanyám, Annus Jóska bátyám²³³, Mihály bátyám, Pista bátyám testvérök voltak. Apukám mög Zöld Dániel. Csak Zöld. De mindönki úgy hívott bennünket, hogy Zöldiek.²³⁴

229 Glattfelder Gyula (1874. március 18., Budapest – 1943. augusztus 30., Szeged) 1911 májusától haláláig, 1943 augusztusáig volt a csanádi egyházmegye püspöke.

230 Vö. MÁRTA M. 1954. 234.

231 Zöld János. Neve ott van a maroslelei templom oldalán, a II. világháború áldozatainak emléktábláján.

232 Békéssámsoniak.

233 Annus József (1913–1996). Fiából, Annus Józsefből (1940–2005) író lett, aki éveken keresztül volt szerkesztője, majd főszerkesztője a *Tiszatáj* folyóiratnak, később a *Szabad Föld*nek. A lelei Sándor-majornban született író novelláiban, regényeiben nem egyszer megörökített a majorsági cselédektől és a leleiktől hallott, vagy épp gyermekkorában megélt történeteket. Nevét ma egy kis utca viseli Maroslelén. Abban a falurészben (az egykori *Ládaváros*ban), ahol a püspöki majorok fölszámolása után főképp az uradalmi cselédek építettek maguknak házat, és kezdtek új életet.

234 Vö. RÁCZ S. 1985. 36.

Könnyebb volt kimondani. Annus Józsi bátyám fönn dolgozott a hitelintézőéknél. Udvaros volt. Jó helye volt: ellátta a jószágokat, mög ami köllött nekik, azt odavitte. Annus Mihály bátyám mög a lóréval²³⁵ járt be, hordta a tejet a rengeteg tehéntül.

Két kilométerre volt a falu a majorhoz. Nem messze volt, de azért elég volt azt végiggyalogolni, mög vissza. Sokan inkább gyalog möntek. Mög ha többen voltak, akkor szóltak, és behozta őket a lóré. Ezt a püspökség építette ki. A lórét lóval húzták, sínfák, mög sínök voltak, mint a röndös vasúton, csak keskenyebb. Olyan vót, mint egy kisvasút, csak ló húzta. Annyira mög szokta a ló, hogy véletlenül sē lépött a vasra, csak a fákat lépte át. Volt annak négy kereke, és ilyen szögletes, jó magas a kocsija. Abba tötték a tejeskannát, és azt vitte be mindön áldott röggel Makóra. Ez a lóré Lele és Makó között volt kiépítve, és érintötte a majorságot is. A gyereköket is avval hordták be a majorbul ide Lelére iskolába. Az mögállt a pince előtt, onnan gyalog möntek tovább, mer tovább nem volt vasút, csak odáig. Vót mikor léesött a lóré. „Kisiklott”. Pláne, hogyha egy kicsikét „be volt ütve” a gazdája, aki hajtotta. Baleset nem volt, csak egy kereke lélépött a sínriül. Azt visszarakták. Volt egy emelője, visszarakta, aztán mönt tovább. Elég sűrűn léesött a lóré, mert az én nagybátyám az ugyan soha nem mönt haza józanul. Soha! De azér’ mindig elvitte a tejet, mindég el is számolt vele, úgyhogy nem volt annyira berúgva, de azért jó kis iszákos volt. Pedig egyébként egyetlenegy Annus sē volt olyan. Mihály bátyámba volt tömbösítve mindön! Amikor mán begyűtt a majorba, tudták, hogy Annus Mihály hazaért, mert danolt, fütyült. Mönt elébe az ángyika, hogy mán mögint... De ű nagyon hízelködő volt. Szerette a feleségit. Az nem tudott olyat mondani, hogy mög nē csinálja. Azért maradt vele. Mert hát – aszongya – amúgy mög olyan jó embör.

Tóth Lajos bácsi volt a magtáros. Hatalmas magtár volt ottan, annak hatalmas pallása. Oda vitték be a terményöket. Tóth Lajos bácsi vött át mindönt, a terményt is ű adta ki, mög a szalonnát. Amikor a Lajos bácsi kibukott a magtárosságbul, akkor a Takács Jani bácsi lött a másik magtáros. Az mán híriül sē volt olyan jószívű, az mán keményebb, gorombább volt. Mán az arceröndözése is más vót. Dehát azt tötték oda, azt köllött elviselni.

A cselédöknek elsősorban búzát adtak fizetségül. Itt a faluban volt a malom, abban öröltek. A Szirányi malom. Az nem a püspökségé volt, hanem az intézőé. Abban dolgozott a Gyuszi, az intézőnek a fia. Ő vezette, ő volt benne az irányító.

Nagy kertészet is volt, ott is rengetegen dolgoztak. Volt ott almafa, körtefa, mög mindönféle. Amikor begyűtték az oroszok, utána kiosztották a földeket ... És ... Nem is tudok rá jelzöt! ... Kiszántották azt a tömérdek gyönyörű fát, mög szözlöt. Hát nem jó lött volna az? A téesz szántotta ki, mikor mögfordult a világ. Termőfölddé tötték, pedig sokkal nagyobb haszon lött volna abbul, ha möghagyják.

Hatalmas nagy területen volt szözlő. Az a temérdek bor, ami ott termött! Rengeteg volt! Azt is a püspöki uradalom cselédjei szüretölték, azok hordták be, azok segítöttek a kertészeknek. Király Károlynak hívták a kertészt. Az is kint lakott a majorba’. Az volt a pincemester, mög hát ű csinálta a bort. De tényleg nagyon jó bort! Eladásra termelték. Apukáméknál mindig volt, mert mellettünk volt a pince, oszt a kis demizson mindig tele volt borral. Nagyon keveset ivott apukám, de azért egy-egy pohárral ebéd után vagy este mindig ivott egy kicsikét. Nagyon finom boruk volt, azt mondják. Én nem kóstoltam. Ma is ott van még

²³⁵ A Lele és Makó közötti lóréröl: RÁCZ S. 2001. 70–73.; SIKET I. 2001. Annus Mihály lórést említi: RÁCZ S. 1985. 64.

a borpince. Még most is mög lehet tekinteni. Most mán ugye hagymát tároltak benne, de rengeteg hordó volt ottan. Azon játszottunk mindig, mert olyan dombos volt a teteje. Mikor télen hó volt, azon szánkóztunk. A domb tetejéről csúsztunk le. Jó vót!

A hitelintéző nagyon szeretött vadászni. Vót nagyon sok nyúl, mög fácán.²³⁶ Vót ilyen vadászterület is kinn a határba'. Kijártak az urak oda vadászni. Hívtak külföldről is vendéget, azokkal vadásztak. Ezt az hitelintéző röndözte. Ő is mindön áldott hétön mönt ki szétnézni. Apukám vitte kocsival a határba. Ha valami hibát talált, szólt az intézőnek, hogy hársítsák el.

Az embörök napszámba jártak ki innen Lelérül az uradalomba. A püspök földje éltette a népet itt Lelén. Más lehetőség nem volt itt, csak az. 13 éves korom óta én is napszámba jártam oda. Az mindig terjedt, hogy most lehet mönni. Voltunk egy csapatban úgy végig vagy százan egymás mellett. Mi vótunk a kicsik. Külön vótunk a nagyoktól. A gyereköket összeszedték nyáron, akik az iskolából kimaradtunk. Hát ugye vót mán szünet akkor is. A szünetben mindég kint vótunk dógozni. Aztán a nagyok. Azok is ugyanolyan sokan dógoztak, százas nagyságrendbe', de azok külön dógoztak tőlünk. Mikor mi vót, azt csináltuk. Például acatoltuk a búzát. Volt egy hosszúnyelű kaszaféle, az jó élő vót, avval vágtuk ki az acatot. Osztán gyomlálgattunk. Az sem volt nagy munka, csak az volt a sok, hogy sokáig kinn köllött lönni a napon. Míg a nap föl nem gyütt, addig ki köllött érni, míg a nap le nem mönt, addig ott köllött lönni. Hát annak a kislánynak vagy kisgyerekeknek az is elég vót, hogy egész nap ott kint köll lönni a melegön! Az sē vót sēmmit! Ott nem volt, hogy elbújak az árnyékba! Éneköltük, hogy: „Napszamosnak nincsen kedve, / kedve volna hazamenni, / de Sándor bácsi nem engedi.”²³⁷ Hová Sándor bácsi volt a pallér, ő vigyázott ránk, egész álló nap ott volt velünk.

Étközést nem adtak sömmit, azt magunknak köllött vinni. Vittük a kis szatyrot, és abba' vittünk, ami volt otthon. Mindég szombaton fizettek bennünket. Mi 80 fillért kaptunk, a nagyobbak mög 1 pengőt. A kicsik közt is vótak ügyesebbek, és mikor látták őket, akkor áttöttek a nagyok közé. Akkor mán egy pengőt kapott. Micsoda pénz' vót az akkor!

A Sándor-majorba komlót is termeltek sokat. Én is kijártam komlót szödni. Lészakítani nem bírtam, mer' föl volt futtatva magasra, és arra még kicsi voltam, hogy lészakítsam, de a nagynéném segítött. Lészakította, oszt én mög szödögettem bele a vödörbe. Mikor mán nagyobb vótam, akkor mög szödtük a kendert – mert kenderjük is volt, azt is természetöttek.

Volt itt fönn a határban egy Buki-fa.²³⁸ Azt tízen tudtuk körülérni, olyan hatalmas volt. Ott vót egy kereszt, ott is dógoztunk. Tövissel volt körülvéve, hogy nē nagyon járkáljanak oda be a köröszthöz. Azt időnként ki köllött pucolni. Ott csak bórkesztyűbe lehetött dógozni, mer hosszú tövisök álltak ki abbul a bokorbul. Azt a körösztot később behozták Lelére, a templom háta mögött van most.²³⁹

236 Vö. MÁRTA M. 1954. 230.

237 Márta Mihály tanulmánya is idézi a dalt, de a következő szöveggel:

Lēmönt a nap, mégsincs este,
Napszamosnak nincsen kedve,
Kedve vóna hazamönni,
De pallérunk nem engedi.

MÁRTA M. 1954. 232.

238 A Buki-fáról: RÁCZ S. 2001. 65.

239 A Buki-kereszt, vagy Buki fai kereszt napjainkban is a maroslelei templom mellett, a szentély mögötti külső falrészénél található.

Nem úgy mondták akkor, hogy nagyapa, mög nagyanya, hanem atyám, mög dajkám. A dajkám állandó beteg volt, nem dolgozott. Léghurutja volt neki, és nagyon fulladt. De az is a világra hozott hét gyerököt... Az én nagyapám az életin körörsztül mindég egy kunyhóban élt lent az erdőbe'.²⁴⁰ Legalább háromszáz marhára vigyázott. Füstös marhákra. Így hívták azokat a magyar teheneket. Füstös vót a nyakuk, azér' hívták füstös marhának a szürke marhát. Azok ott legeltek benn az erdőbe' egész évbe'. Nagy volt az az erdő, elartotta őket. Három bika volt. Szelídek voltak, de azér' féltöttük atyámat, mer' a bika, hogyha mögbőszült, azér' az csinált kabarét. De atyámat ismerte, és soha nem mönt neki, nem bántotta. Szögény atyám mindég lesött bennünket, mer' nagyon szerettünk lémönni oda hozzá mi gyerökök. Úgy hívták azt a helyet, hogy Sulymos. Ott nagyon szerettünk fürödni a Marosban. Mindég fürödtünk egyet, aztán möntünk atyámhoz. Ú mög vigyázott bennünket, hogy a bikák nehogy bántsanak.²⁴¹

Mindig ott vót, éjjel-nappal. Szombaton mönt haza tisztálkodni. Fürödni ott tudott kinn, mer' ott volt a víz, de tisztálkodni, ingöt, alsóneműt vönni szombaton mönt csak haza. Az önnivalót úgy hordta ki neki dajkám naponta. Mindön délbe' vitte ki neki az ebédöt. Nem messze vót, a főtésön túl. A dajkámék mög pontosan abban a házsorban laktak, ami a főtésre vezetött.

Vót egy karám, az is kinn vót az ártérbe'. Annak vót egy kis teteje, oda hajtotta be estére, nappal mög kihajtotta az állatokat. Ha esött vagy nagyon hideg volt, akkor is oda hajtotta be őket. Az újonnan születettek is ott nevelődtek. Vót neki négy kisebb pulikutyája, azok segítőttek. Nagyon ügyesek voltak. Azok úgy összetertették azt a rengeteg marhát, hogy atyámnak nem köllött szaladni utánuk. Télön bevitték a marhákat a karámba. Olyankor száraztakarmánnyal ötette őket: szénával, kukoricaszárral, takarmányrépával. Ezt csak télön kapták, tavasztul őszig mög ötték azt, amit találtak.

Ez a püspökségnek vót az állatállománya. A püspökség fizette őt pézbe'. De nemcsak ezök a marhái voltak az uradalomnak, hanem fejőstehenek, mög lovak, mög mindönféle jószág. Lóbul keveset tartottak, nem nagyon volt ötvennél több. Karámban tartották őket. Ha csikó születött, és fölött valamennyire, azt vásárban eladták. Mög gyűttek más gazdaságokbul, oszt amelyik ló értékösebb vót, azt mögvötték ott, a majorban.

Ezön kívül volt még birkanyáj. A juhászok azt is az ártérben legeltették többnyire, de volt külön legelőjük is, mer' az ártér azér' mindönt nem győzött. Pusztának hívták azt a részt. Az is a püspöki uradalom földjén volt, arra Makó felé. Volt olyan terület is, amit nem lehetett használni, mert olyan szikes volt. Azt mög úgy mondták, hogy Pana. Arra Szeged felé volt az. Nem lehetett használni terménynek, csak fű nőtt rajta, sëmmi más. Itt kövesút nem volt, csak földutak. Az ökrök bírták. Akármilyen sár volt, azok elvitték a terhet. Lassú volt, de biztos. Az ökrösszekér nagy hosszú szekér volt. Jól mögpakolták, oszt ha kettő nem bírta, akkor befogtak négyet. Azok az ökrök istállóban éltek.

A cselédházak tervezetve vótak. Igencsak egyformára vótak tervezve: két külön szoba vót, és egy közös konyha, kamra, a WC mög kinn az udvaron. Nemcsak rokoncsaládok, hanem idegönök is laktak egy közös házban, használták közösen a konyhát.²⁴² Aztán ké-

240 A Maros árterében elterülő erdős részt hívták Maros-erdőnek.

241 RÁCZ S. 2001. 66. (415.)

242 Vö. MÁRTA M. 1954. 231. Párhuzamként, a sándorfalvi Pallavicini uradalom cselédeinek életkörülményeiről: JUHÁSZ A. 2010.

sőbb látták az urak, hogy ez nem jó így, úgyhogy mindönkinek csináltak egy kis konyhát, különválasztották a lakásokat. Mer' vótak olyanok, akik nem túrték egymást. Öt ház volt egy vonalban, egy sorban. Akkor volt egy ilyen kocsiútszerű, utána mögint volt öt ház egy sorba. Szömben voltak ezek a házsorok egymással. Ha jól emlékszőm, három ilyen házsor-pár volt egymás mögött, az harminc lakás. Mellettük volt egy nagy terület, ott kocsiút volt csinálva, ott jártak be az ökrökkel mög a lovakkal, mög aztán a lóréút is ott volt. Azon túl is voltak házak, de ottan csak két sorpár volt. Fák is vótak ott ültetve. Epörfa. Olyan jókat epröztünk ottan! Mög aztán gyönyörű, nagy, sugár nyárfák. Pláne ott, az urak körül, teljesen be volt nyárfával ültetve.

Volt kemencéjük is, ahol süttötek az asszonyok. Tábori kemencének hívták, mert kint volt, teljesen külön. Egy ilyen kemence volt, de nagyon nagy. Ott vetöttek be a kenyeret. A felinek belefért egyszörre. Be vót mindig osztva, hogy máma tē sütsz, holnap én. Kis papírt töttek rá, mint most a pékök, úgyhogy mindönki tudta, melyik kié.

Mindönkinek volt jószága. Az asszonyok tartottak tyúkot, kacsát. Vót nekik arra hátra építve ól, és mindönki tudta, hogy melyik az övé. Külön vót mindönkinek. Disznók is voltak. Egyet, kettőt hízlaltak maguknak, mikor mennyit. Az külön vót, távolabb a házaktól. Pista bátyámék – anyukámnak az öccsék – azok laktak a leghátsó soron, hát azok azért érézték a búzt, de azt mondta, hogy ha arrul nem nyit ablakot, akkor ki lehet bírni. Volt, akinek hasas kocája is volt. A malacot aztán eladták a piacon. Azt is a lóré vitte. Olyankor töttek rá egy sátozt, hogy nē ugráljanak ki a malacok.

Tehenet is tarthattak. Közösen fogadtak csordást, aki naponta ki mög behajtotta a teheneiket. Azoknak is külön istállóik voltak. Általában egy tehen volt. Főleg, hogy a gyerököknek lögyön tej. A többit mög hordták be Lelére, a csarnokba.²⁴³ Aztán később kinn alakítottak egy csarnokot, és ott vöttek át tölük a tejet. Onnan a lóré vitte tovább Makóra. Akinek nem volt saját tehene, az átmönt a másikkhoz, onnan hordta.

Külön veteményöskert nem volt, de termelhetek saját részre zöldségöt a nagy zöldségös táblákban. Úgy mondták, hogy „fogok mán egy kis sárgarépát, fogok mán egy kis zöldségöt”. Szólt, hogy úneki most három kislánc köll, vagy kettő. Azt kimérték, és azt ű saját maga csinálta. Abba' a táblába' vót az is, csak ki vót mérve, hogy ez a kislánc most saját, azt neköd kő mögcsinálni. Ott azt termelt, amit akart – uborkát, krumplit, répát –, és amit termelt, azzal szabadon röndölközött.

Nem azt mondom, hogy nagyon jó életük volt, mert nem volt. Ezt hiába is mondanám. De azért önnivalójuk, mög a ruházatuk az mögvolt. Nem jártak meztláb a gyerökök télön. Azt nem engedte volna a püspök úr. Akinek nem volt, az mindég kapott nagy ünnepkor csomagot. Abban volt a cipötül kezdve harisnya, ruha, sapka, kabát. Kinek mi köllött. Azt mindig az ispán úr osztotta szét. Ha valami köllött a boltbul – gyufa, ilyesmi – akkor biciklire ülték. Ha idősebbnek köllött, akkor aztat behozták lóréval. Bevásároztak jól, és egy darabig elég volt. Utöbb vótak vándor botosok, akik kocsióval jártak el oda is. Az mán jóval később vót. Valahogy ott kinn többet adtak érte. Nyert rajta a boltos. Önékik is jó volt, mer' nem köllött begyünni a faluba.

Akkor nagycsaládok voltak, de azt el is köllött látni. A Mihály bátyáméknak öt családjuk volt, a Tóth bognáréknak mög hat vagy hét. A Megyeri Pista bácsiéknál is voltak vagy tízen. Nagyon sok gyerök születött ott kinn, mind ott nevelöttek a majorban. A gyerökök

243 A lelei tejsarnok a mai Hunyadi utcán volt. Rácz S. 2001. 35.

bejártak Lelére az iskolába, nyáron mög napszámba möntek. Sokszor volt, hogy nem férték föl a lóréra, hanem ki köllött újra mönni értük, annyi gyerek vót.

A fiatalok szombat és vasárnap délutánonként bejártak Lelére, de mögteremtötték a saját kinti szórakozási lehetőségeiket is. Volt kinn egy istálló fölszabadulva, ott voltak bálók. Mögdöngették, hogy në lögyön olyan gidres-gödrös, oszt akkor ott elszórakoztak vasárnaponkint vagy szombat este. RácZ Bandi vót a zenészük. Nem cigány vót. Röndös embör volt nagyon. Tudott hegedülni, mög vitt magával egy dobost, az ütötte-verte a ritmust oszt el volt intézve. Ez volt a zenekar. Amikor aratás volt, vagy valamilyen szorgos munka, akkor nem húzták a nótát, de máskor a fiatalok mindég összegyűltek ottan.²⁴⁴ Volt olyan, aki még a lakodalmat is ott csinálta. Némelyik olyan jó nagy lakodalmakat tudott csinálni, nagy dáridót. Még az intézők is mög voltak híva. El is möntek, elfogadták a möghívást. Nem azt mondom, hogy táncoltak, de ott voltak. Egy kicsit nézgelődtek, aztán elmöntek haza. Nem vetötték mög a népet.

Sokan házasodtak maguk közül, de többen nőültek Lelérül, vagy oda möntek férjhez. Mög más vidékre is. Volt, aki elmönt erre, arra, és ha ott mögismerködött valakivel, akkor oda házasodott. Például Halasra is vittek innen lányt. Elmönt arra valami rokonhoz, ott összegyűtt valakivel, aztán összeesküdtek. A gyerekek legtöbb része itt maradt. El lehetött egyébként mönni, mindönkit elengedtek, aki el akart mönni. A helyükre a régi családokbul kerültek. Mer ugye azokbul is nőültek, férjhez möntek, és köllöttek a lakások. Ha nem volt üres lakás, akkor a fiataloknak építettek újabb házakat. Azok a tötés alja felé vótak.

Vasárnap elgyűttek a templomba. Szigorúan ki volt jelentve, hogy oda kötelező elmönni.²⁴⁵ Utána visszavitte őket a lóré, aztán mindönki azt csinált, amit akart. Kiültek oda a ház elébe, oszt akkor beszélgettek. Egész végig sorba. Az idősebbek mög pláne. Gyűttek amarrul is, lüültek egymással, osztán beszélgettek. A férfiak is összeültek, kártyáztak, iszogattak, ilyesmi. Ez volt a szórakozásuk.

Az orvos és a bábaasszony Leléről járt ki. Aki tehetősebb volt, az maga fizette, de aki nem, azt a püspökség kiségitötte. Sok mindön történt ottan. Borzasztó emlékei is vannak azér' az embörnek a szépek mellett! Gyémánt Borcsa néninek – Telek Elekéknek – volt egy kisfiuk. ... Ott mönt el a Dezső-majorban egy csatorna. És kimönt játszani oda ez a kisfiú, és abba belefúlladt. Hát az borzasztó volt! A Dezső-majori kútba mög belefúlladt a Görbe Etukának a testvére. Azt hiszöm úgy hívták, hogy Józsika. Úgy gondolta, hogy mögfürdik. A kis buta! Nagyon meleg vót, fölhúzta a vödrot, hogy ű abba beleáll. Mögcsúszott, és bele ... Hatalmas nagy keretű és nagyon mély kút volt az. Napokig keresték, míg végre mögtalálták.

Akinek volt arra tehetsége, azok páran már korábban a faluban vöttek vagy építöttek házat. Többynire akik kinn valamilyen mestörök voltak. Apukámék fölépítöttek itt a faluban, a Damjanich utcában egy házat. Még az úrnak a segítségével. Aztán lëfogdosta a béribül, de csak könnyebb vót neki.

1944 októberében jöttek be az oroszok. Utána elvöttek a földet a püspökségtől. '45 tavaszán osztották szét a leleiek, mög az uradalomban dolgozók között. Aztán mindön be lött szántva. A nagy gazdasági épületöket mind szétrombolták, odaadták a majoriaknak építeni. Szétbonthatták a régi lakásukat is, és építhettek belüle saját maguknak lakást itt a faluban. Nagyon sok így csinálta. Legalább a fa részöket, ablakokat, ajtókat kibírták szödni. Vót, aki csak kis

244 Vö. MÁRTA M. 1954. 230.

245 Vö. MÁRTA M. 1954. 234.

gunyhófélét csinált előbb, abban telett ki, aztán tavasszal kezdte újra az építést. Úgy néztek ki, mintha ilyen kis ládák löttek volna. Úgy is hívták utána azt a részt, hogy Ládaváros.²⁴⁶

A püspökség idejibe' el voltak látva jól, de azért csak cselédök voltak. Rajtuk maradt, hogy cselédök voltak. Mer' azér' azok közül, akik a faluban laktak sokan rátartiak voltak, hogy ők nem majoriak, ők falusiak. Éreztek velük a rangkülönbséget. Amelyik majori volt, az sokszor lë volt nézve. Aki a faluban lakott, annak igencsak vót mán háza, oszt akko' mán érezte magát valakinek. Úgy nézött a majoriakra, hogy az csak cseléd. Amikor beköltöztek a Ládavárosba, akkor is mögvót a különbség.²⁴⁷

Mikor vége lött a majornak, akkor apukámék begyűttek ide a faluba, a Damjanich utcai házba, és utána ott laktak. Aztán apukám már nem is dógozott, mer' nyugdíjas lött. A téeszbe beiratkozott tagnak, de csak pártoló tagnak. Valamennyi pézt lëfogtak a művelésér', de ők nem dógoztak ott. A Tóth bognárék elmöntenk oda, ahunnan gyűttek. Elmöntenk Sámsonba lakni.²⁴⁸ Ott még éltek az ő rokonai, és ott tudtak nekik házat rëndözni. Vót ilyen pár, aki el tudott mönni így rokonokhoz erre, arra, de a legtöbbjük azért itt maradt.

Utószó

A mai Maroslele határában a csanádi püspökségnek voltak földbirtokai. Az itteni birtokrészt művelő munkások két majorságban éltek az *uradalmi cselédek* sajátosan zárt életét. A *lelei uradalom* egykori cselédlakásait és gazdasági létesítményeit az 1945-ös földosztást követően szétbontották, falubeli házak, melléképületek építéséhez hordták el. Mára már csak a falu szélén álló egykori magtár, borospince és a számtartói lak emlékeztet arra, hogy közel száz esztendőn keresztül emberek százai dolgoztak a püspöki birtokon, keresték megélhetésüket, boldogulásukat. A majori cselédek közül sokan maradtak Lelén, de olyan családok is voltak, akik nem mentek be a faluba, hanem visszaköltöztek oda, ahonnan ők vagy őseik korábban elszármaztak.

Az idők vihara szinte „egy pillanat alatt” elsodorta a gazdaságot, a cselédek szüksége széthordta, a téeszek ekéi fölszántották a hajdani élet nyomait, de a püspöki uradalom és a majorok emléke még sokáig ott élt egykori lakóinak emlékezetében. Mára lassan ezek a személyes emlékek is megkoptak, az emlékezők elfogynak/elfogytak. Ezekből a lassan elfogyó emlékekből igyekeztem megidézni néhányat. Természetesen nem gondolom, hogy ebből a leírásból teljes képet alkothat az olvasó a lelei majorok cselédségének életéről. De talán hozzájárul ahhoz, hogy kiegészítse, étellel töltsse meg a levéltári kutatások során feltárt adatokat.

246 Vö. MÁRTA M. 1954. 235–236.

247 Vö. SZABÓ P. 2001.; TAMÁSKA M. 2013. Párhuzamként: az Esterházy grófok hitbizományához tartozó, Komárom-Esztergom megyei Szentgyörgy-pusztai uradalmáról és cselédségének életéről KARDOS L. 1955.

248 Békéssámsonba (Békés m.).

„Elhaladt az idő”

Egy lelei gazda emlékei a 20. századról

Bevezetés

Kurusa István, akinek életútját szeretném most felvázolni, mára emlékké lett maga is. Átléptünk már az új évezredbe, amikor arra kértem, hogy meséljen életéről. Hamar igent mondott. Túllépett már akkor a kilencvenedik esztendején, szikár termete kissé meghajlott, léptei, mozdulatai lelassultak, de szelleme friss maradt. Felesége halála óta családja gondoskodott róla. Egyedül élt, de nem magányosan. „Elbogarászott” a kertben, a ház körül, gyakran fölült a biciklire, elment a templomba, boltba, temetőbe, a férfitársaság kedvéért néha átballagott a házával szemközti kocsmába egy kis beszélgetésre. Jártában, keltében mindenkihez volt egy jó szava, mindenkinek volt egy jó szava hozzá.

Apai nagyapámmal kortársak és szívbeli jó barátok voltak egykor, ezért is fogadott bizalommal. Jól esett neki, hogy beszélhetett emlékeiről. Talán azért is, mert tudtuk, ideje rövidesen lejár. Volt véleménye a jelenről, voltak emlékei a múltból. Ültünk Maroslelén, a Vásárhelyi utca 1. számú házban, ahol annak idején megszületett, ahol élete nagy részét töltötte, amely előtt elhaladtak egykor román megszállók, zsidó munkaszolgálatosok, magyar, majd orosz katonák. Néztünk kifelé az ablakon az aranyló őszi napsütésbe, és lassan megelevenedett a múlt. A személyes élettörténeten keresztül a magyar történelem egy darabja. Az emlékek újabbakat idéztek meg, rég szunnyadó érzések, események bukkantak fel. Első beszélgetésünk után néhány nappal utánam szólt a lelei temetőben: *Kislány! Lönne még mondanivaló.* E mondanivaló aztán még korábbra, a gyermekkorba, sőt az azt megelőző időkbe vezetett vissza bennünket.

Ezeket a rendezetlenül felvillanó, időnként történelmi eseményekhez kapcsolódó, máskor csupán egy-egy hangulatot felidéző emlékképeket próbálom most időrendbe állítva újra életre kelteni. Az epizódokból reményeim szerint kirajzolódik egy élet, amely kicsiben maga a 20. századi magyar történelem.

A „békeévek”

Az én apám²⁴⁹ először nem itt lakott, hanem lënt, egész a falu szélénél. Nem vót még sëmmi út, sëmmi. Ha kigyütt a víz, igencsak elvitte a házukat. Ritka év vót hogy nē vitte vóna el. Csömpölyegbül vót az épület, mög gaztető, nádtető. Szóval egy sëmmi valami. Mikor Kislelérül be köllött a népnek vonulni ide, Nagylelére, akkor kényszerítették be apámékat is, mög többeket.²⁵⁰ Vót, aki gyütt mindön szó nélkül befele, de a Mónár család, a Kis Mónár család az nem gyütt, oszt úgy gyújtották rájuk a házat. Én onnan tudom, hogy apám mesélte el, mög az öccse, Kurusa Tóni bácsi.²⁵¹

Az én apámék valamikor úgy kezdték az életöt az öccsével együtt, hogy kettejüknek vót egy lova. Kubikolták ide a nagyfötést, a Maros-fötést. A püspökuradalomnak köllött belesegíteni a fötésépítésbe. Nem merök mondani évszámot. Ugye én is gyerök vótam, amikor ezt hallottam, nem figyeltem úgy az évet. Az 1870-es évek táján lehetött ez. Apámék mindön este hazajártak a lovakkal, de azt mesélték, hogy vótak olyanok, akik ott tartották kinn a lovaikat az épülő fötés alatt. Azoknak vót egy barakk építve. No, égyször éccaka azok, akik ott vótak mögszállva, berúgtak a Fekete csárdánál – az ott Makó fele vót –, hazamöntek, dohányoztak, oszt tüzet fogott a barakk. Lovak is, embörök is bennégtek. Az öreg Hegedús Kálmán bácsi olyasmi idős vót, mint apám, az mesélte, hogy vót olyan embör, amelyiknek égött a lába, oszt beszaladt oda a gátörházba, és ott esött össze, ott halt mög. Ilyen szörnyű tragédiák is vótak!

Apáméknak aztán, ahogy ott dógoztak gyütt össze pénzüik, vöttek még egy lovat, még egy kordét.²⁵² Mikor már lött két-két lovuk, mög két-két kordé, akkor állítottak melléjük még egy-egy embört. Mer’ egy kordéval egy embör járt. Oszt akkor utoljára möghallották, hogy a püspökuradalom adja ki a födét haszonbérbe. Akkor mind a ketten vöttek ki. Mind a két-tőnek itt vót, ahol a Dániel zsidónak vót a fődje.²⁵³ Akkor ott erősödtek mögén’. Möghallották, hogy a batidai grófnő is adja ki a födét.²⁵⁴ Onnan is bérelt apám födeket. A lelei határt ahogy elhagytuk, balrul vót a bérlete. Később mán 70 valahány hold fődje vót ottan. Közbe möglött ez a ház, ahun most is vagyok. Ugyanez, de közbe át lött alakítva. Itt, ezön a portán is nagy gazdasága vót neki.

249 Kurusa József 1848. november 11. – 1927. október 15. MLPL. Esk. Ak. I. 10. lap. 1.; MLPL. Hal. Ak. I. 102. lap. 32.

250 ROZSNYAI J. (szerk.) 2000. 51–55.; URBANCOK Zs. 2002. 224–225. 238–239. Vö. JUHÁSZ A. 2004. 37–38.

251 Kurusa Antal 1851 – 1922. szeptember 16. MLPL. Hal. Ak. I. 85. lap. 30.

252 A kordéről és a kordésokról bővebben: KATONA I. 1960.

253 RÁCS S. 2001. 53.

254 Gróf Pappenheim Siegfriedné gróf Károlyi Erzsébet (Budapest, 1872. május 17.–München, 1954. március 21.). Károlyi Mihály miniszterelnök, köztársasági elnök nővére. Említi: RÁCS S. 1985. 116.; HERCZEG M. 1993. 496. 500. Batida Maroslelével határos, Hódmezővásárhelyhez tartozó tanyaközpont. A batidai földek kiosztását említi: Magyar Compass 48/1. (1920) 185. Károlyi Mihály és Károlyi Erzsébet birtokcseréjéről, Károlyi Erzsébet batidai és répásháti birtokairól bővebben: Herczeg Mihály: A gróf Károlyi család hódmezővásárhelyi uradalma a 19–20. században. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 1994. 183–190.

Aztán beteg lött a felesége, Borbély Krisztina²⁵⁵, és anyám elgyütt ide szógálni. Kibekházarul²⁵⁶ került által. Kurai Pista bácsi vót neki előtte a férje, de az fölakasztotta magát. Két gyereök maradt: Flóri bátyám, mög Ferus bátyám. Mikor anyám idegyütt szógálni, hozta magával a két gyereököt is. Apámnak is vót három gyereöke, egy fiú, mög két lány. Tóni bácsi borbély lött, itt a sarkon vót neki a böttya. Az egyik lánynak, Piroskának később Szegedön vött házat, a másiknak, Étának mög Vásárhelyön. Anyám tehát ide gyütt szógálni, mikor Krisztina néni beteg lött. Amikor möghalt, aszonták apámnak: Vödd el Rozát! El is vötte.²⁵⁷ Anyám akkor 30 éves vót, apám pedig 60. 62 éves vót mikor Jóska bátyám születött, 64, amikor én. Anyám mög 34.²⁵⁸ Ekkora korkülönbség vót köztük! Apám nem is adott vóna minket sëmmer’, hogy üneki még két fia lött!

Apámnak sok földje vót, de ű tanyán nem lakott soha. Azokat csak később, a mi fiatalságunkban kezdtek építeni. Innen a falubul jártak ki mindig munkálkodni, szántani, vetni, aratni, mindön. Apám termelt dohányt is. Be köllött a finánciára jelenteni, hogy mondjuk én száz tí dohányt akarok termelni. Egy évbe háromszor mögnézték, mögolvaasták, hogy annyi van-ë. Ha több lött vóna, akkor mán mögbüntették vóna. Nem adta el, ű dolgozta föl magának. Pipái, tajtékipipái vótak üneki.

Emlékszök arra, hogy egyször Tisza Pistát, a miniszterelnököt vitte a kocsiján. Apám akkor mán bíró vót a faluban. Ide gyüttek be érte, hogy fogatoljunk be, mer’ a Tiszára lë köll vinnünk. Én is möntem velük. Sosë felejtöm el! Az öszegedi út akkor földút vót. Akkora sár vót a sok eső miatt, hogy nem bírtunk haladni, be köllött mönnünk a Dezső-majorba²⁵⁹ az ökörfogatér’. A hatalmas sár miatt Tisza Pista nem szállt lë a kocsinkrul, úgy lépött át az ökörfogatba. Négy ökörrrel vitték aztán lë a Tiszára. A komp vitte át, onnan mán kapott valami másik fogatot, ami továbbszállította Szegedre.

Apám a gabona mellett nagyobb részt repcét termelt, mög heréje vót rengeteg, here-magot termelt sokat. Akkor aranyérték vót a repce mög a heremag. A gabona-keresködök idegyüttek ki hozzá Lele-re, hogy „Neköm adja, Kurusa bácsi, adom a foglalót!” De aszonta apám mindég: „Neköm foglaló nem köll. Majd akkor fizettök, oszt az viszi, amelyiktök többet ad érte.” A Lejpig zsidó vót neki a legjobb emböre.²⁶⁰ Nagyön jó kapcsolatba’ vótak. Mög Szegedriül, a víztoronytul is vót egy, akinek a nevire emlékszök. Azt Kovácsnak hívták. De Lejpigot sose hagyta el. Azután mög főleg nem, hogy az az életit mentötte mög apámnak.

255 Helyesen: *Pomlénji Krisztina*. Meghalt 1908. decemberében. – Vö. MLPL. Hal. Ak. I. 26. lap. 35.; MLPL. Esk. Ak. I. 13. lap. 1.

256 Kűbekháza (Csongrád m.).

257 *Kurusa József* 1909. január 9-én vette feleségül *Farkas Rozált*, Kurai István özvegyét. Eskűvői tanúk Kurusa Antal és Borbély József voltak. Kurusa József 1848-ban született, Farkas Rozál 1876-ban. Huszonnyolc évnyi korkülönbség volt tehát közöttük. – MLPL. Esk. Ak. I. 13. lap. 1.

258 *Farkas Rozál* 1876. augusztus 20-án született Kűbekházán. Második házasságkötésekor, 1909. január 9-én tehát nem 30, hanem 32 esztendős volt. A házasságból származó első fia, Kurusa József Antal 1909. november 23-án, második fia, Kurusa István Ferenc pedig 1911. október 1-jén született, így gyermekei születésekor 33 és 35 éves volt. – Vö. MLPL. Ker. Ak. I. 68. lap. 103. és MLPL. Ker. Ak. I. 86. lap. 77.

259 Dezső-majorról pl. Süli A. 2000d.; Rácz S. 2001. 61.

260 Feltételezésem szerint *Lejpnik Ignác* makói zsidó nagykereskedőröl lehet szó. Vö. HALMÁGYI P. 1986. 225.

Tanácsköztársaság

Apám évtizedekig bíró vót a faluban. '19-be' én 8 éves gyerök vótam, apám elhagyta mán a hetvenet. Gyüttünk haza a batidai bérletjibül. Gyalog ballagtunk. Oszt mikor beértünk a falu végire, a két Barta testvér, a Gyurka bácsi, mög a Jóska bácsi kint álltak. Köszönünk: – Adjon, Isten! Aszongya a Gyurka bácsi: – Ha arra följobb mönnek, nem szabad ám így köszönni! ... Haladunk errébb, hazafele. Azt mondja itt a háznál az apám: – Eriggy be, kislefiam! Én főmék arra. – Én is elmék, apám! – mondom. – Na, gyere. Elmöntem én is vele.

Hát épp Vásárhelyi²⁶¹ tartotta a beszédöt, hogy itt vannak a feygyverök, mindönkinek adják odafele! Apám fótartja a kezit: – Uram! Lősz szíves möghallgatni egy szóra?! Az az egy kérésöm van, hogy nē mindön gyerök kezibe adjanak feygyvert, hogy ártatlanokat nē lű-jenek agyon! Több szó nem volt, apám sē szolt, az sē szolt sēmmit. Mikor vége vót a bonyodalomnak, hát apámmal hazagyüttünk. Egyször gyünnek ketten kommunisták, egy lelei, mög egy másik. – Magáé' gyüttünk Józsi bácsi. E' köll vinnünk magát. Úgy is történt, elvitték.²⁶² Egyször gyün vissza ez a lelei kommunistá embör: – Rozi néni! Fogatoljanak be! Józsi bácsit be köll vinni az állomásra, Makóra. Flóri bátyám, a mostoha bátyám befogatolt, föltötte hátul az ülést, mindönt, mint amikor a vendégöt vittük. Odamén a tanásháza elébe. A Vásárhelyi lēhányatta mind az üléset, csak az első ülést hagyta mög a kocsisnak. Ott vót az a ... valaki a Tápai rétrül, mán mögvót, hogy ő költözik majd be ebbe a mi házunkba. Aszongya az a Vásárhelyi: – Van-ē itt cigány, aki elhúzza az utolsó nótát? Bevitték apámat Makóra, az állomásra. Akkor mán a Návayak²⁶³ is ott vótak bent. Apám is ott vót.

Egyször éccaka zörgetik az ablakot. – Rozi néni! Nyissa ki! Be akarunk mönni, beszélni magával. – Hát gyertök be fiam! Mögint azok vótak, akik elvitték apámat. Hát tényleg szépen beszélt mind a kettő, nem mutatták a kommunistá érzelmet. Aszongyák: – Azér' gyüttünk Rozi néni, mer' az igási úton²⁶⁴ lēállították a vonatot, ott mögszüntették az agyonlű-völdözést. Hanem 40 ezer koronát köll a Józsi bácsiér' fizetni. Az a 40 ezer korona akkor 40 hold föld ára vót! Mit adott az Isten!/? Apámmak tényleg nagy gazdasága vót, mög hízlaldája. Azelőtt adott lē huszonvalahány hízó. De nem volt otthon, csak 17 aranykoronánk. Elmén anyám apám testvérihöz, Tóni bácsihoz. – Hát Rozám, esetleg 6-7 aranykoronát

261 *Vásárhelyi (Weisz) Kálmán* említi itt Kurusa István. Vásárhelyi a kömmün hadügyi népbiztosának teljhatalmú megbízottjaként érkezett Makóra 1919. március 29-én. Feladata volt, hogy a Vörös Hadseregbe toborozzon katonákat, élelmiszert rekviráljon, s azt küldje föl Budapestre, és hogy politikai agitációt folytasson Makón és környékén. Alig egy hónap múlva, április 23-án az intézkedései miatt fölbőszült tömeg Makón kegyetlenül meggyilkolta. Bővebben: HALMÁGYI P. (szerk.) 2001., 2002. 507–510.; ORBÁN I. 2004. 188. 194.

262 Vö. HALMÁGYI P. 2002. 508.: „Április 5-én terjedt el Makón a hír, hogy az új hatalom elrendelte a helyi választásokat. (...) Püspöklelén úgy látszott, hogy nem a hivatalos lista győz, gyorsan kirendelték Makóról a gépfegyveres osztagot, és az eredmény kedvezően alakult.” A lelei eseményekről lásd még: ROZSNYAI J. 2000. 107–108.; ORBÁN I. 2004. 183. 194.

263 A Návay család volt a szomszédos Földeák birtokosa. A család legismertebb tagja Návay Lajos (1870–1919) politikus, rövid ideig az Országgyűlés elnöke volt. Rokánával, Návay Ivánnal együtt Makóról hurcolták el, majd 1919. április 29-én, a kiskunfélegyházi vasútállomáson végezte ki a Vásárhelyi (Weisz) Kálmán halálát megtorló kommunistá terrorkülönítmény. Návay Lajosról bővebben: HALMÁGYI P. (szerk.) 2001. 5–7. 113–115.; GILICZE J. 2006. 204–238.; az elhurcolásról és kivégzésről korabeli beszámolókat közöl: ORBÁN I. 2004. 190. 195.

264 A *makói határ* egyik jellegzetes helye, *Földeák* felé.

tudok adni, de többet nem. Nincs. Hát mi lösz? Aszongya anyám mikor hazagyöttünk: – Flóri! Kelj föl, fogjál be! Mönjünk be Makóra, a Lejpig zsidóhoz! (Ő gabonakereskedő volt, apámnak nagy emböre. Kijártak ide, mögvásárolni a gabonáját.) Jól van, möntünk mind, nem akart együnk sē otthon maradni, de végig ríttunk. Mögveri anyám a zsidónál az ablakot. – Kurusa néni, mi baj? Bemönt, mögmondta. Az a zsidó is mög vót rendülve, nem szólt mást, csak mögkérdezte: – Mennyi köll, Kurusa néni? Anyám mögmondta. A Lejpig zsidó mind odaadta a pézt, de papírt nem csinált. – Majd ha a Kurusa bácsi hazakerül, majd elintézzük mi egymás közt. Emezök az embörök gyűttek röggel. Átolvasta anyám nekik a pézt, elvitték. Hazahozták apámat. Hazahozták! Nem végeztek ki! A vagonba’ vótak, oszt lükdösték kifele az ajtón, oszt puff...! De az én apám hazakerült. Hazahozták!²⁶⁵

Mikor a forradalomnak, mög mindönnek vége vót, az a lelei embör, aki elvitte apámat, elgyütt hozzánk, mer’ apám tovább is mögmaradt bírónak. Idegyütt, ebbe a szobába gyütt be. Bekopogott. Aszongya: – Józsi bácsi! Van énnököm egy kérésöm. El szeretnék a Horthynak rendőrjinek mönni, de tudja maga, hogy mi vótam. – Fiam! Akkor annak a rendnek akartál szolgálni, de velem szömbö’ becsületöseket vótatok. És mán írta is a papírt neki. Föl is vötték, rendör lött.

A román megszállás

1919-be, mikor gyűttek be a románok ide Lelére, fönt vótunk a tanácsházánál. Borzasztó helyzet vót ám az!²⁶⁶ De mi gyerökök föl sē vöttük olyan nagyon. Fickándoztunk. Hallottuk, hogy gyűnnek a románok befele. Gyerünk! Ott vót Fodor komáéknek a házuk, és ott álldogáltunk mi, gyerökök, néztük őket. Gyűttek a románok lóháton, szállták mög Lelét. Oszt akkor a Katolikus Körbe möntek be.²⁶⁷ A kuglipálya mellett pakoltak lē mindönt, ott szálltak mög. Lérakták a sisakokat, és bemöntek az ivóba. Mink mög ellopokdtuk a sisakjainkat. Gyerökök vótunk! Még két éve mög tudtam vóna mutatni a román sisakot, mer’ én is loptam el onnan egyet. Galambdúcna vót aztán nálunk fölhelyözve. De nemcsak minálunk, másoknál is.

Mikor újra kimöntünk az uccára, akkor gyűttek a gyalogosok, mög a trénök hozták az élelmiszerüket, mindönt. Ahogy nézzük tovább, egyször gyűnnek a lőszerös kocsik is. Na, hova tögyék, hova helyözzék őket? Aztán végül itt az első szomszédunkba állították be a két ház közé a lőszerös kocsikat. Mink „jó gyerökök” vótunk, én is mög a Jóska bátyám is. Átbújtunk, mer’ egész odáig a mi portánk vót az. Elkezdtek az élös golyókat összeszö-dögetni, hoztuk hazafele, düttögettük ki a puskaport belüle egy literös üvegebe. Apámék ezt

265 Beszélgetésünk után olvastam el a Makó monográfia 5. kötetében a Tanácsköztársaságról szóló fejezetet. Kurusa József neve nem szerepel az ott felsorolt túsok névsorában. Talán azért, mert őt még Vásárhelyi Kálmán hurcoltatta el, nem pedig a Vásárhelyi halálát megbosszuló terrorkülönítmény. A Kurusa István által elmondottak arra engednek következtetni, hogy édesapja is fenn volt egy „halálvonaton”. Vö. HALMÁGYI P. 2001. (szerk.) 5–7.; 2002. 511–514.

266 Püspöklele román megszállását említi: ORBÁN I. 2004. 191. 202.

267 ROZSNYAI J. (szerk.) 2000. 152–153. 159.; RÁCZ S. 2001. 40. Az épület ma is áll Maroslelén, a Szabadság tér és a József Attila utca találkozásánál.

nem tudták. Akkor csináltuk, mikor ők odavótak Makón vagy Vásárhelyön. Aztán egyszer möggyújtottuk ... Hát nagyot szólt!

Idehajtották mihozzánk a marhákat, amik vótak nekik. Koboztak el marhákat itt a faluban is, azt is idehozták hozzánk, ide, a portára. Egyszer gyűtt egy olyan rendelet, hogy ami drótkerítésök vannak a községbe', mind föl köll szödni. Gyűttek házrul házra. Hát nálunk is ilyen magas drótkerítés vót, fölszödték. Adtak tüskös drótot helyötte, amit ők a vonalakbul szödték föl. Azér' vót az léfektetve, beépítve, hogy ők ne tudjanak előrehaladni. Akkor még ilyenökkel akadályozták az ellenségöt. Kihajtották a lelei népet. Ottan, ahun most az orvosi rëndölő van²⁶⁸, ottan ásattak gödröt. 40-60 centi szélös vót, 120 mög a hossza és 60 centi mélyre ásatták. Hát mi lösz ebbül? Jártak aztán házrul házra, vinni köllött a szalmánkat oda befele. Ott abba a gödörbe présölték. A drótok, amiket lészödték, szálakra szét vótak szödvé, bele vótak fektetve a gödörbe, és ott abba a gödörbe présölték bele a szalmát. Oszt mikor készen vót, ezöket a drótokat összefogták, összekötötték. Mink gyerökök is ott báméskodtunk. Elkaptak a románok bennünket, „táncolni” köllött nekünk is. Tapostuk lábbal, hogy a prés keményebb lögyön. Osztán hát egész kazalok löttek ottan ebből. Egyszer gyűttek a románok, szállították el. Benkő Dezső éntölem öt évvel öregebb vót, de csintalan gyerök vót. Hát, ahogy présöltünk, a román fönt ült a préskazal sarkán. Dezső mög odatámasztotta a létrát a kazal végihön, fölmászott, oszt drótot bújtatott a román lábfejire. Osztán bukfenc! A román bukfencölt léfele .... Három napig üldözték a gyerököt, de nem tanálták mög!

Aztán elgyűtt az idejük, hogy itt köll nekik hagyni az országot, át köll nekik mönni, túl a Maroson. Makó felül gyűttek, arrafele is möntek. Összeszödték a lovainkat, összeszödték a marháinkat. Ahun vót négy darab, kettöt vittek. Ahun egy vót, elvitték azt az egyet is. Sok lovat elvitték, elszállították a jószágjainkat. Rácz Pista bácsi édosapja lakott itt az elötünk lévő házba'. Nagyon szép csödöre vót neki. Azt annyira agyonhajtották, hogy Ófaluba' mán a ló földhön vágta magát, mögdöglött. Szödték össze a faluban az emböröket, hogy a marhákat hajtsák. Hát itt az egész falut földhajtották emböré'. Fegyverös erővel gyűttek, akit otthon tanáltak, vitték. A lovakra rá lehetött ülni, oszt a határig el köllött vinni. Igen ám, de a határhoz ahogy odaértek, hajtani akarták tovább őket, magyarokat, át Romániába. De nem möntek, visszaszökdöstek szögényök. Három embör maradt oda, akiket agyonlűttek. Emezök visszabujdosnak.

Hasonló volt Apátfalván is. Arrul annyit tudok, hogy azok védeköztek kapával, kaszával, mindönnel, ami létözött gyilkólószér.²⁶⁹ Oszt aki Pátfalván²⁷⁰ ezökbül a földelökbül 30 személyt kivégöztetött, az az embör késöbb ide került a magyar hadseregbe. Fási Fazekasnak hitták. Az 5. tüzérosztályhoz került, éppen oda, ahol én is szolgáltam. Fő tüzömestörünk vót itten. Katonák vótunk, oszt onnan Apátfalvárul is gyűttek látogatni. Oszt a borbély mögismerte ezt a Fási Fazekast, mer' egy vágás vót itt a fejín neki. Hítt át Pátfalvárul öt vagy hat személyt bizonyítéknak. A rögtönítélő bíróság halálra ítélte azonnal, mer' rábizonyult, hogy 30 életöt elötott. Ottan földakasztották a tüézrlaktanyában, a szömünk láttára.²⁷¹

268 Maroslele, Petőfi u. 6.

269 Vö. írásom végén, a függelékben szereplő beszámolóval.

270 Pátfalva = Apátfalva (Csongrád m.).

271 Az esetről lásd még: Leleplezték az apátfalvi román hóhér örmestert. Friss Újság. XLI. évf. 245. sz. (1936. október 25.) 6.

Gyermekévek, legényélet

Engöm a református Novák tanítóhoz adtak, mert a katolikus iskola későbbi igazgatója, Bálint András tanító az unokatestvérömet, Kurusa Tóni bácsinak a lányát vötte el.²⁷² Aztán átkerültem amoda, Inczédy²⁷³ tanítóhoz. Inczédyre úgy emlékszők, hogy ült az asztalnál fönt, és vót neki egy nagy hosszú pálcája. Hogyha valamelyikünk nem jól viselkedött, akkor kiugrott a székből, lüugrott oda közénk a pálcájával. Az első, második osztályt együtt tanította. De vót úgy, hogy három osztályt is tanított egy tanító, mer’ akkor még nem vótunk sokan, harminc valamennyi gyerek. A másik osztályt tanította Sejmeczi, az ötödik-hatodikot Pottyondi igazgató.²⁷⁴ Inczédyt Kiskántornak hívtuk, mer’ kántor is vót a templomba’. Hát gyerekek vótunk! Mikor fölmöntünk hozzá fújgatni, néha jól fölnyomtuk a fújgatót, oszt akkor nem tudta úgy nyomni a billentyűket. Hátraugrott, oszt egy-kettőre nyakon vert bennünket, osztán ugrott vissza orgonálni. Érdekös kis embör vót!

Én sete vótam.²⁷⁵ Nagybátyám is sete vót. Mög van egy unokám is, az is tiszta sete. Még írni is. De én írni még jobb kézzel írok. No, vót ez a nagybátyám, apámnak az öccse, Kurusa Tóni bácsi.²⁷⁶ Gyerek koromban mindig ott kotnyelesköttem körülöttük. Aszongya egyszer Tóni bátyám: – Gyere ide öcsém, majd mögmutatom, hogy köll a zsák száját összesződni! Mögmutatta. Én elkezdöm, szödögetöm, úgy ahogy ű mutatta, tartom, hogy kösse össze. Össze is kötötte, de úgy, hogy nagyot sivalkodtam, mer’ az ujjamat is odaszóritotta. – Mit csinálsz a gyerekekkel, Tóni?– kérözte apám. – Örök emlékött adtam neki errül a naprul. Adott is, mert még most is emlékszők rá!

Szép fiataiságunk vót. Vótak barátságok, bállok, tánciskolák. Főleg az egyidősek jártunk össze nagyon legénykorunkban. Mögvolt a nagy bálteröm a Tézslánál is, mög a Katolikus Körbe’.²⁷⁷ A bálakba elgyütték a környékből a többi fiatalok is. Mög a püspökuradalombul is. Egy pár szép lány onnan is járt be. Cifra Bözsike, Cifra Ilka, Dandi Èta, Tápity Èta. Szóval voltak többen olyan jobb jelenésű kislányok. Ösmertük űket mindégüket. A mi korunkban, legénykorunkban a rétiekkel²⁷⁸ mindég vót valami. Többnyire röndösek vótak, de a Bogdán, mög a Bódiak, azok próbálták kezdeni a vereködésöket. Dehát a csendörök elrántották akkor mingyá’ öket. A csendör ott állt a terömajtóba’, oszt nézött mindég befele. Hogyha látta, hogy valamelyik lükdösi egymást, akkor mán mönt is. Gyere csak barátom! Röggelig majd ráérsz kijózanodni! Itt vót börtön a tanácsházánál, oda csukták be öket. Röggel, mikor az esküdtek is bemöntek, akkor behítták űket is, és lëaggattak a legényöknek

272 A kübekházi születésű Bálint András tanító 22 éves korában, 1908. szeptember 20-án vette feleségül az akkor 18 esztendős Kurusa Júliát. A vőlegény esküvői tanúja Kurusa József, a menyasszonyé Breisach Béla, lelei plébános volt. Az esketést Rózsa József, makói esperes-plébános végezte. – MLPL. Esk. Ak. I. 12. lap. 15. Bálint András tanítóról: ROZSNYAI J. 2000. 142.

273 Inczédy Ágoston 1898 és 1934 között tanított a faluban. ROZSNYAI J. 2000. 139–141.

274 Selmeczy József és Pottyondy Imre. Róluk: ROZSNYAI J. 2000. 143.

275 Sete = balkezes.

276 Kurusa Antal (1851–1922).

277 A Tézsla-kocsma a mai Árpád utcában volt, a Katolikus Kör épülete a mai Szabadság tér sarkán, a Lele Vendéglővel szemközt. ROZSNYAI J. (szerk.) 2000. 159–160.; RÁCZ S. 2001. 27–29. 40.

278 Tápé rétiekkel. Vö. LELE J., ifj. 1999. 571.

egy pár pofont. Nem bántott senkit a csendőr anélkül, hogy ott ne lögyön az esküdt igazlátónak.

Udvaroltam én először egy másik lánynak. Kocsis Lajos bácsi lányának, Bözsikének hívták. Szép barna lány vót az is. A falu végén laktak. Ő is járt a tánciskolába. Elkértem a Jánostul. Na, aszongya János, én már félreállok innen. Úgy is vót. Egyszer mék, ballagok vele. Elkezd szaladni a kútnál, mikor lefordultunk. Mondom: – Nem vársz mög? No, akkor addig szaladjál, amíg azt nem mondom, hogy álljál mög! Így maradtunk el egymástul.

Fiatalon nősültem mög, 20 éves koromba, a feleségöm mög 17 vót. Csupa gyerekek vótunk! Egyszer kiálltam ide a ház elé a kúre. Gyűnnek erre a barátnőjivel, a Nyárfás Nagy Mancival. (Azér' nevezték azokat Nyárfásnak, mer' egy nagy nyárfa vót az apjának a házánál.²⁷⁹) Aztán mondom: – Hova möntök? Aszongya: – Elgyüttünk erre kerülni egyet. Nem szóltam én semmit. Begyűttem a biciklijé', fölültem, ballagok arra kifele, mögállok ott a kútnál.²⁸⁰ Űk mög kihozták a kantákat, mer' az öreg Csönde házához rakták be az eresz alá. (Ahun a Megyesi kovács háza van.)²⁸¹ Osztán mögmerítették a kantákat. – Na, – mondom – elmöhetök? – El. Attul fogva maradtunk együtt.²⁸²

Nem sokáig udvaroltam. Eltelt hat-hét hónap, aztán mögesküdtünk. Akkor az volt a szokás, hogy le köllött a szülőnek mönni mögkérni. Azt kérdezte az édösanyám: – Szeretöd, fiam? Akkor lémék, mögkéröm. (Édösapám addigra már möghalt.²⁸³) Mer' mögmondom én, úgy, ahogy van, szögény lány vót. Két hold földjük vót. Mondom: – Szeretöm. Elötte való este mondtam, hogy majd estére légyiün az anyám. De mégsé mönt le, mer' zuhogott az eső. Másnap mikor találkoztunk, mondtam, hogy emiatt nem mönt le, de estére mén. Várták is! Lémönt, mögkérte, aztán hozta a kendőket. Mer' akkor az a divat vót, hogy ahány mönyünk vót, mindégynék hozott egy-egy kendőt, fejre való selyemkendőt. Anyám is kapott ugyanúgy kendőt, fekete selyömkendőt. Az emböröknek pediglen egy-egy zsebkendőt. Neköm is küdte az ű asszonyi kendőjit, mán a fehéret. A feleségömnek a nagybátyja, Füredi sógor vót a násznagya, neköm mög a mostoha bátyám, Flóri bátyám.²⁸⁴ '32 februárjába esküdtünk mög. Rusztek Béla vót akkor a plébános, ű adott minket össze.²⁸⁵ Sok napunk, sok jó napunk vót aztán együtt.

279 Vö. RÁCZ S. 2001. 21.

280 A leleiek egyik tájékozási pontja volt a Vásárhelyi és a Köztársaság utca találkozásánál lévő ún. *kiskút*. ROZSNYAI J. (szerk.) 2000. 175–176.; RÁCZ S. 2001. 23.

281 RÁCZ S. 2001. 23. 25.

282 Kurusa István felesége, Kardos Erzsébet 1915. január 29-én született Püspöktelelén. Szülei Kardos Mihály és Sirokmán Erzsébet. Az esküvőt 1932. február 6-án tartották. – MLPL. Esk. Ak. I. 68. lap. 4.

283 Kurusa József 1927. október 15-én, 79 éves korában halt meg. – MLPL. Hal. Ak. I. 102. lap. 32.

284 A házassági anyakönyv Kurai Flórián földműves és Füredi József vendéglős nevét örökíti meg esküvői tanúként. Kurai Flórián Kurusa István féltestvére, édesanyjának első házasságából született fia. – MLPL. Esk. Ak. I. 68. lap. 4.

285 Helyesen: *Ruszthi-Rusztek Andor* (Kiszombor, 1878. okt. 6. – Csanádpalota, 1944. aug.). 1921 és 1932 között szolgált a faluban. Kezdetben *dr. Hrusztek Andor* néven szerepelt az anyakönyvekben, 1930-tól váltott át a *dr. Rusztek* név használatára.

Tanyai hétköznapok

Mikor mink mögesküdtünk, igényöst tanyára vittem a feleségömet, bérletös tanyára. Jó volt velünk az anyám, de jobb volt ottan külön lönni. A tanyai élet, ammög nagyon jó vót abba’ az időbe’. Nagyon szép vót! Egy vásárhelyi parasztagazdátul vót kiarendálva az a tanya neköm. Mónusnak hitták, Vásárhelyön a Zsoldos utcában lakott. Két tanyája vót neki, én az egyiket vöttem ki tüle. Felese vótam.²⁸⁶ Ez azt jelenti, hogy mindön termésnek, amit ott termeltem, a fele az üvé lött, fele az enyim. Az vót még kikötve a bérletbe’, hogy húsz darab vágócsirkét, mög húsz darab libát is köllött neki adnom. Azokat a feleségöm nevelte. A libát egészőre köllött lēadni, a csirkéket folyamatosan vittük, négyet, ötöt, mikor mennyit. Két évig vót ez a feles bérlet, utána begyűttünk ide a falu alá lakni, szintén tanyára. A sógornak, Füredi kocsmárosnak a tanyájára. Azt a földet is úgy árendáltam tüle, holdanként öt mázsa búzát fizettem érte. Valamivel több, mint 6 holdat műveltünk, úgyhogy 30 mázsa gabonát adtam.

Ott születött az első családom.²⁸⁷ Balázs Tóni volt a segítségöm aratni, akinek szintén ugyanakkor, ugyanaznap születött a családja. Úgy egyeztünk mög vele, hogy gabonáér’ segít aratni, mivel a feleségöm akkor nem tudott gyünni. Furák Mari néni, a bába, mög hun mihozzánk szaladt, hun űhozzájuk. Ott járt körösztül kasul mindönön, nem nagyon nézte akkor, hogy merre van az út. Hanem amikor Mari néni ott haladt el a közelünkbe’, akkor kérdöztük: – Na, van-ē mán valami? Egyször aztán gyün Mari néni, oszt kiáltja neköm: – Fiad van! – Hálá Istennek! – mondom. Később aztán gyűtt a Tónihoz is, oszt mondta neki is: – Gyerök! Mi nem möntünk haza, nem úgy vót a szokás, mint máma!

Aztán ’37-be építöttünk Pörnyeháton,²⁸⁸ a mi saját földünkre tanyát. 12 hold földön vót az a tanya. Apámuak vót az valamikor földje, de tanyán ű nem lakott soha. Innen a falubul, ebbül a házbul jártak oda ki mindég munkálkodni, dógozni, szántani, mindön. Az ő idejibe nem vótak még tanyák sēhun. Csak a mi időnkbe kezdték el építeni olyan nagyon a tanyákat. Jóska bátyámnak ugyanakkor Panán²⁸⁹ építettek egy tanyát. Anyám is belesegítött, de mögmondta, hogy ű nem tudja fölépíttetni, nem tudja kifizetni. Takarékoskodtam én mindig, mán legénykoromban vótak takarékosági betétjeim, onnan vót pézőm.

Neköm 12 hold saját földem vót, mög két családom, ezért hagyta nyugodtan gazdálkodni. De vótak azok, akiknek ki köllött mönni a püspökuralomba dógozni innen a falubul is. Ha nem möntek maguktól, kihajtotta űket a csendőr. Pedig vót földjük 5-6 hold. Csakhogy annyiból – aszonták – nem lehet mögélni egy családnak, ezért nagyobb munkák idején kötelezték űket, hogy mönjenek a püspökuralomba munkára. Fizetsgöt kaptak, fizették űket rōndösen, csak kötelező volt neki odamönni. Az üvét ott köllött hagyni, hiába lött vóna neki dóga azon a napon. Történetösen vót egy hold hagymája, nem csinálhatta, mer’ az uradalomba köllött mönni neki arra az 5-6 napra, amelyikre ki volt írva, akkor ott köllött neki dógozni. Mer’ ha nem jelent mög, akkor mán mönt érte a csendőr.

286 Vö. Kiss L. 1955. I. 99–104.

287 Kurusa István szül. 1933. július 15. Furák Mária bábakönyve szerint a család ekkor a Püspök-lele 9. számú tanyában lakott.

288 Rácz S. 2001. 51.

289 Vö. Rácz S. 2001. 57.

Ezér' a munkáért rëndös napszámot kapott, hogy lögyön péze a családot fönntartani. Mög az uradalomnak is köllött a munkáskéz.

A Matyi-dűlőn, a Laci Matyi bácsi mellett vót a tanyám.²⁹⁰ Biacsi Jóska verte ki a vályogot, mög én, aztán Kacska Kószo, mög Káli Jani bácsiék építették föl. Ilyen kocamesterök vótak azok. A disznóolat építettük mög leghamarabb. Én ott aludtam éccaka, nehogy valaki ... Mer' ott vót mán a sok faanyag, mög mindön. Sosë tudhatta az embör. Abba' az időbe' is vótak nem jó embörök. Mikor belehurcolkodtunk a házba, még az ujjunk belemönt a tapaszba. A kemence szárította mög a falakat. Ahogy száradt a szobánk, a feleségöm úgy meszelgette. Mázolós szobánk vót. A feleségöm a Laposbú' hozott föl feketefödét, avval mázolta föl a földet. Locsolóval mintát is locsolt bele. Addigra mán két család vót, a Pityu, mög az Etuka.²⁹¹ Azoknak a kuckóba vót mögcsinálva a helyük, mer' az volt a legszárzabb.

A gyereköket së köllött úgy félteni. Kivittük, létöttük a körösztt tüvibe, pokrócot töttünk alá, oszt otthagytuk. Összeraktuk azt a 15-20 köröszttöt, oszt mikor gyüvünk visszafele, mán aludt a kisgyerök. Fölvöttük, bevittük a tanyába, beletöttük a bőcsöbe, oszt sëmmi baja nem lött neki. Nem köllött félteni, hogy valaki elviszi.

A tanya annyibul is jó vót, hogy ott vótunk helybe, a földnél. Búzát, árpát, zabot termeltünk. Mink a magunkét arattuk. A feleségöm vót a marokveröm. Délután vagy este bemöntünk, mögöttünk, oszt akkor kimöntünk még köröszttölni²⁹². Meztláb vótunk, oszt egyször nagyon mögszúrta a kotú szögény feleségöm lábát. Sosë felejtöm el! Nem möntünk ám orvoshon! Zsirt olvasztott, lisztöt mög mézet kavart bele, és azt tötte rá. Vékonyra szelt fehérszalonnát ecetbe áztattunk, mögforgattuk benne, oszt akkor fehér ruhára rátöttük, odaszoritottuk. A fehér ruhát átkötöttük a lábán madzaggal, zsákmadzaggal. Osztt kigyúlt neki szögénynek.

A zabot, mög sokszor az őszi árpát is éccaka, holdvilágnál vágtuk lë, hogy në szóródjon el. A püspök idejibe is éccaka köllött kimönni a részesöknek, mikor a püspökuradalomnál vágták az árpát. Mert ha rásütött a nap és érött vót, akkor nagyon szóródott, mög szakadt a kalásza, de ha nedves vót, akkor nem. Ezért használtuk ki az éccakai harmatot. Aztán behordtuk a tanyába, és asztagba a raktuk a gabonát.

Csépöltünk lóval is valamikor. Csináltunk szűrűt. A gabonát fölálligattuk így talpon a szűrűbe, akkor lovaskocsival rámöntünk. Az elejibül kivöttük a lócsöket, hogy könnyen forogjon a kocsi. Mer' a lócs hátrálta a fordulatot. Addig törettük, míg össze nem törettük teljesen. Aztán mikor lejáratódott, háromágú nagy favéllákkal lëforgattuk, lëráztuk rúla a szalmát. Utána összetoltuk garmadába, kivittük a nagy réstát, és elkezdttük réstálgatni. Abba' az időbe rengeteg konkoly vót a búzába', fekete, apró szömek. Később aztán mán nagy szelelörësta is vót, az kifújta a töreköt, és a szöm ottmaradt. Azután gyüött a magoló. A magolónál átcsúsztak az apró szömek, és a gabona fönmmaradt.

²⁹⁰ Uo. 2001. 47. 51.

²⁹¹ Furák Mária bábakönyve szerint a második gyermek 1937. augusztus 4-én született.

²⁹² A búzakévékből keresztetek rakni.

A Sejmeci tanító apjának vót cséplőgépe.²⁹³ A húszas évektől egész '33-ig lóval húzatós vót, akkor alakították által magánjárónak, gőzösnek, hogy elindult magától. Odahúzottuk a tanyába. Lönni köllött elég szalmának, azzal fölfűtötték, akkor fűtültek, oszt indult a gép. 16-18 embör dolgozott ott, gépaljnak hívták. Azokat úgy válogatták, úgy szegődtek oda a szezonra. Lelei embörök vótak mind, napszamosok. Amikor léarattak a püspöknél, azután lészereződtek a géphöz. Terménybe kapták a fizetségöt, százaléké' dógoztak. Mindön tizenegyedik mázsa a gépe vót. Mindig szombat délután vót nekik a szétmérés. A háziaknak nem köllött segíteni sëmmit, csak annyit, hogy ebédöt főztek nekik. Ha történetösen énnálam végeztek egy fél nap, akkor csak a munkások felinek köllött ebédöt adni. Ha egész nap tartott, akkor az egész munkásnak köllött. De csak ebédöt, röggelít, vacsorát nem. Azután lött itt három gép is, ami cséplött, mer' Kristó is, mög Smidéliusz is vött.²⁹⁴

Téliidőben röggel befűtöttük a kemencét, beletöttünk mondjuk egy kis karikára vágott krumplit, rá egy kis kolbászt. Amikor mögsült, olyan 10 óra fele mögröggelítettünk, oszt akkor bírtuk egész estefeléig, nem köllött sömni. Télön a jószágnál vót munkám, mög a villanyelet, kapanyelet rëndöztük, vagy történetösen kikalapálgattuk az ekekapát, ilyesmik történtek. Mögvót azér' az egész napi gyüvendő. Amikor kezdődtek a mezei munkák, hajnal 3-kor keltem, mögöttem a tehenet, lovakat. Oda csak én keltem, a férfi. Az asszonypajítás csak később kelt. Virradatkor igencsak ű ötette a disznókat. Keverte, vitte, öntötte nekik. A feleségöm nagyon szerette a jószágot. Pulykát, libát, csirkét nevelgetött. Ez egyébként is a tanyai asszonyoknak volt a munkája. Csutkaszarát darabolt, izéköt²⁹⁵ össze, ami a jószág-
nak vót, oszt avval főzött. A tanyavidékön ez vót. Csutkatúvel, mög heretúvel, ilyesmikkel fűtöttünk. Kiszántottuk azokat a heretüveket, és akár ha fa lött vóna, olyan jó vót tüzelni.

Jaj, Istenöm! Az az élet hun van?! Hun van az az élet?! De jó vót! Sokat dógoztunk, de idegileg nem möntünk tönkre, mint a mostani embörök.²⁹⁶

Katonáskodás

Annus Miska, mög Cifra Miska bácsi, vótak a lórésok.²⁹⁷ Ezök vittek engöm katonának. Harmincketten möntünk Lelérül, a lóré vitt be bennünket Makóra, az állomásra. Oszt a tömpösi csárdánál mögálltunk, égyszörre – gondold el! – harmincketten berontottunk a csárdába. Fizettünk is, mög nem is a kocsmárosnak.

293 Selmeczy József György 1899-ben született Pitvaroson, 1922-től tanított a faluban. 1928. október 20-án kötött házasságot a püspöklelei illetőségű Nagy Márton és Faragó Julianna Etel nevű lányával. Meghalt 1948. szeptember 26-án. – MLPL. Esk. Ak. I. 58. lap. 17., MLPL. Hal. Ak. II. 42. lap. 22. ROZSNYAI J. 2000. 143. Apjának, Selmeczy Ferencnek cséplőgépéről: Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Budapest: Rudolf Mosse Magyarországi Képviselete Rt. 1924. 1250.

294 Teljes nevük: Kristó László és Smidéliusz László. Kristó Lászlót említi: RÁCZ S. 1985. 32. Smidéliusz Lászlóról: RÁCZ S. 1985. 40. 42.; Hiányzott az éberség – Gyűjtögtak a kulákok. Délmagyarország VII. évf. 180. sz. (1950. augusztus 5.) 4.; Elnyerték méltó büntetésüket a kulákok. Délmagyarország VII. évf. 185. sz. (1950. augusztus 11.) 6. Házát említi: RÁCZ S. 2001. 33.

295 Izik, izék = tüzelésre használt kukoricaszár.

296 Vö. a Hódmezővásárhely környéki tanyák életéről: SZENTI T. 1979. 1983.

297 A Lele és Makó közötti lóréről: RÁCZ S. 2001. 70–73.; SIKET I. 2001.

Kalos főhadnagyak²⁹⁸ vótam a csicskása. GH-s tisztnek vótam a legénye. Táblabíró vót az édosapja. Karpaszományos vót mikor bevonult. Oszt még akkor Szegedre vonult ú is be, én is, mikor újoncok vótunk. Hát ugye egy éröttségizött gyerök vót, nem tudott sē nyergöl-
ni, sēmmit. Az én lovam vót a Gavallér, az üvé mög a Fürge. Jó sorom vót neköm mellette.

Akkor is együtt vótunk, mikor visszavöttük Szerbiát, Romániát, Csehszlovákiát. Én Horvátországbul szereltem lē. Kilenc napig vótam otthon. Gyün a csősz, hozza a behívót: – Pistám, hozom a SAS-ost mögén. – Nē mondja, Ferenc bátyám! Aszongya: – Most nagy útra möntök fiam, Oroszországba visznek be. No, oszt úgy is vót. Augusztus 9-én kaptam mög a behívót. A nehéztüzérségnél vótam, a gépesítőteknél. Azér' is vitték el ilyen hamar.²⁹⁹

Átmöntünk Ukrajnába, haladtunk mink nagyon szépen, a Dnyesztert is, a Dnyepert is sorbajártuk, átlábtuk mindet gyorsan. Azt mondta az alezredes, hogy: – Fiaim, ezt tíz nap alatt lērohanjuk. Haladtunk befele, lē is rohantuk vóna 9-10 nap alatt, de bizony amar-
rul mögsegítettek az oroszokat. Mindön mögállt, mikor a nyugatiak mögsegítettek őket. A Dnyepernél voltunk öt hétig tüzelőállásba' Zaporostyé nagyvárosnál. Ott aztán vót mindön! Akkor gyütt egy parancs, hogy visznek át a Kaukázusba másnap. Azt mondta az egyik főhadnagy: – Na, fiaim, onnan élve nem gyüvünk haza! Sēnki sē. Írtam egy levelet a feleségömnek, hogy nē várj haza. Szögény, mikor a tanyán vót, mindön nap begyütt Lelére, hogy van-ē levél, gyütt-ē Oroszországbul a levél? Várta mindég, várta a levelet szögény. Hát mit adott a Jóisten? Lött egy nagy csuda!

Tisztí legény vótam, jó sorom vót énnéköm amúgy, mindig ott vótam, ahun ... Csak nē köllött vóna ott lönni! Szóval gyütt egy gépkocsis tábornok Budapestről. Lējelentkeztem nála. Piros csikos nadrágba' vót, mögismertem, hogy ez nagy valaki. Aszongya: – A tiszt urakat hol lehet mögtalálni? Bemék, kinyitom az ajtót, bekiáltak, hogy „Vigyázz!” Az összes tiszt csöndbe lött. Én mög kint odaszögeztem úgy a fületem az ajtóhoz, hogy tán szöggel sē lehetett vóna jobban. Azt mondja a tábornok: – Hónap röggel vagonírozni köll befele a járműveket, amik nem bírnak a saját tengelyükön Magyarországra visszamönni. Hallom, hallgatom végig. Elmöntem a szállásunkra, ahun az én gazdám aludt. Fölrázom. „Főhadnagy úr! Mondok egy jó hírt! Holnap irány Magyarország!” Fölugrik, föllöltözött, elmönt ő is. Ott aludtak a többi csicskás gyerökök is a folyosón. (Házaknál vótunk elhelyöz-
ve.) Mondom nekik is. „Ereggy az erre-arra apád ... Mán mögént valami kacsával gyütté elő.” Mondom: „Nem kacsza ez gyerökök.” Tényleg úgy vót! Másnap röggel összesorakoz-
tattak bennönket. Aszonta az alezredesünk: – Idefigyeljetök fiaim! Kaptunk Kecskemétrül két nagy láda (olyan jó ötmázsás) barackpálinkát. Azt följánlhatom a német parancs-
nokságnak, hogy akik nem bírnak saját tengelyön hazagyünni, azoknak adjanak vagon-
t? Egyhangúlag mögszavaztuk, csak gyerünk hazafele! Hát úgy is vót. Hazahoztak ben-
nünket Magyarországba. Az én gazdám, az szögény később elesött a Fölvidéken, mikor az oroszok begyütték és mögszálltak bennünket. Ithon aztán engömet pótkeretbe helyöztek.

298 Feltételezésem szerint Kalos Gábor. Vö. A M. Kir. Honvédség és Csendőrség tisztjeinek és hasonlőállásúaknak 1942. évi rangsorolása. Budapest: ATHENEUM Ny. 1942. 282. Honvédségi Közlöny 55. évf. 15. sz. (1943. március 31.) 356.: nemes borzovai Kalos Gábor főhadnagy. Borzovai Kalos Gábor: Hit és munka. Levente. V. 7. (1944. július 15.) 579–583.

299 Vö. SZILÁGYI M. 2011.

Be se hívtak, mer’ a Feri fiam mögszületött ’41-be³⁰⁰, amíg én odavótam Oroszországba’, és így mán három családom vót.

Benn a faluban

’43-ig laktunk ott kinn a mi tanyánkon. Akkor Jóska bátyámnak összedőlt a tanyája Panán. A víz vitte el. Mielőtt ’25-be möghalt az apám³⁰¹, úgy intézte, hogy ez a benti ház, ahun mi a gyerekkorunkat töltöttük, nē löhessön az anyám első házasságából származó Kurai gyerekköké’, hanem csak kettőnké, a Jóska bátyámé, mög az enyém. Az a föld, ahun mi építőtünk Batida alatt, mög az is, ahun a bátyám lakott Panán, azt is tüle örököltük.³⁰² Így mind a kettő fele részben az én nevemön vót, fele részben az övé. Amikor tehát Jóska bátyámnak összedőlt a háza, kigyűtt hozzám. Mögkért, hogy adjam neki azt a földet, mög a tanyámat. Cserébe odaadja neköm ezt a falubeli fél házát, hogy lögyön teljesen az enyim, mög ad még itt a Kisdülőbe 2 hold földet. Möggyeztünk vele. Könnyen mönt az egyesség neköm, mert egyrészt itt a Kisdülőbe, a kanálison errül többet ért két hold föld, mint ott Pörnyeháton a három. Másrészt mög tudtam, hogy Mónár Pannika, aki mellettünk, a szomszéd tanyán lakott, az vót Jóska bátyámnak a szerelme. A mi földünk éppen odáig nyúlt lē. Ez valamikor nyár elejin lehetött. Mondtam is neki: – Idefigyelj! Jól gondold mög, mer’ ha möggyezüünk, akkor erre a tanyára én már nem hordok be! Kévésen könnyebben hordom be amoda, mint ha szalmásan mög törekkel köllene innen áthordani. Möggyeztünk, oszt akkor mán ide hordtam be. Mink maradtunk itt.

’43-ban gyűttünk ide be a feleségömmel. A gyerekkoromat itt töltöttem én ebbe’ a házba’. Abba’ az időbe itt a szobába’ is vót egy kemence ehelyött a cserépkályha helyött, mög a nagykonyhába is vót egy nagy sifonkemence.³⁰³ Az ilyen sarkos vót, mint ez a cserépkályha. A fűtőanyag mindig mögvót. A szalmát hoztuk a vállon befele a nagy kasba, oszt avval fűtődött a kemence. Vót olyan is, hogy izéköt (csutkatüvet) darabolt össze a feleségöm. Mög kiszáritottuk a heretüvet, és olyan jó vót tüzelőnek, mint a fa. Ami fa köllött a disznóvágásokhoz, az mög mögtermött itt az udvarban, mer’ mindig vótak nagy akácfaink.

Az őszi árpát igencsak szeptember 15-ig kezdtük vetőgetni, az őszi búzát pediglen október legelső napjaiban. A vetőmagot itt a küvesudvarba kiöntögettük. Mondjuk rá, hogy most 5 hold búzát vetünk el. Kiöntögettük azt az 5 mázsa búzát. Meszet, mög kékküvet összekevertünk, lēáztattunk, oszt akkor kantábul locsoltuk a vetőmagra, mögforgattuk.³⁰⁴ No, jól van mán, hagyjuk rá, szödjük zsákba! Falapát vót, azzal töttük egyenest a zsákokba, oszt vittük ki. Abbul a régi fajta búzábul egy mázsánál nem vetöttünk többet egy holdba, mer’ az bebokrosodott. Őszi árpábul mög nem vót szabad vetni 80 kilónál többet.

³⁰⁰ Kurusa Ferenc Mihály 1941. szeptember 8-án született a Püspöklelén, a 21. számú tanyában. – MLPL. Ker. Ak. III. 47. lap. 40.

³⁰¹ A lelei anyakönyv szerint Kurusa József nem 1925-ben, hanem 79 esztendőskorában, 1927. október 15-én halt meg végelgyengülésben. – MLPL. Hal. Ak. I. 102. lap. 32.

³⁰² Batida Maroslelével határos, Hódmezővásárhelyhez tartozó tanyaközpont. Pana a lelei határ észak-nyugati részén, a tápai és a vásárhelyi határ találkozásánál található. RÁCZ S. 2001. 57.

³⁰³ A sifonkemencéről: SZENTI T. 2009. 40–42.

³⁰⁴ Kurusa István itt gyakorlatilag a vetőmagok csávázásának folyamatát mondta el. Vö. BALAS-
SA I. 2001. 358–359.

Makón volt ilyen nagy üzlet, ahol gépeket lehetett kapni. Gulácsinak hívták a tulajdonost, akinél mi vásároltunk.³⁰⁵ Bele vót nyomtatva a naptárba, hogy kik ezök a nagykereskedők Makón, és hol van nekik a lérakatuk. Vót ott ekeka, egyes eke, kettős eke, vetőgép, lófogatok, mindön. Mi egyször részletfizetésre vöttünk egy 18-20 soros vetőgépet. Az mán akkor is nagy péz vót. Apródonként fizettünk neki. De vót olyan idő, hogy nem lehetett géppel rákönni a földre, ezért kézzel vetöttünk. Vállra vót föltéve a zsák, lënt vót a szája. Kézzel nyúltunk bele, oszt dobtuk széjjel. Mögvolt az, hogy hárman is szórtuk. A távolságot tudtuk, betartottuk szömmel. Három méteröket hajtottunk³⁰⁶. Amikor 5 métert hajtottunk, akkor két rëndöt csaptunk: jobbra is, mög balra is csaptunk. Az egész más vót. Aztán beleboronálódott a földbe, és áldja mög a Jóisten!

Attul függött, hogy mennyi vetést akartunk csinálni, annak arányában hagyttunk mög magunknak a gabonát. Úgy, hogy 20-25 mázsát möghagyttunk önni, mög vetni. Akkor még apróbbak vótak a gyerökök, nem öttek annyit. A mögtermelt gabona egy részit eladtuk Vásárhelyre, a Tóth malomnak. Egy másik részét vót, hogy a Tiszára szállítottuk lë, a nagy hajóra. Kihirdették, hogy lehet oda búzát szállítani, onnan tudtuk, hogy vihetjük. Ez egy zsidó nagykereskedő hajója vót. Lovas kocsival vittük a termést. Általában mindönki a sajátját, de vót olyan is, hogy hárman-négyen összefogttunk, egyik nap az egyikünkét vittük el, másik nap a másikunkét. A jó Isten tudja, hány tonnát szállítottunk bele. Palincson, egy szélös pallón köllött bemönni a hajóra. A vállunkon vittük azt a 70-75 kilós zsákot. A palincs mög mozgott, mikor vitte a zsákot az embör. Elsőbb mindig féltünk, hogy lëesünk. Vót is, aki lëesött. Nem a vízbe, hanem mán kijjebb. Bolettával fizettek, rá volt írva, hogy mennyi péz' jár. Azt be lehetett váltani a banknál Makón. Makón, mer' Csanád vármegyéhöz tartozttunk mink akkor.

Vásárhelyre, Makóra, mög Pátfalvára³⁰⁷ is hordtuk a gabonát örletni. A vásárhelyi vót a legjobb malom. Ottan mögkaptá az embör, amilyen lisztöt választott. Ha grízöset kért, azt adtak, ha finomat, azt. Kenyérlisztöt is, ott sokkal jobbat kaptunk. Nemcsak én, hanem mondhatjuk a falunak a 80%-a, mög a környék is odajárt cserélgetni. Vót úgy, hogy ötven koca is ott állt. De mönt azér' a sor, haladt. Ott az mán pillanatok alatt mönt. Csak öntögettük kifele a zsákbul, oszt mönt a nagy garatba lëfele, a tisztítóba. Makóra is vittük a gabonát cserélni. A makait is Tóth malomnak hívták, mint a vásárhelyit, csak nem adtak olyan finom lisztöt, mint Vásárhelyön.

Régön is vótak aszályos évek. Vót olyan, hogy itt a község nem bírta eltartani a jószágokat. Mezőhöggyösrül hozttuk a szalmát! Mezőhöggyösrü! Árpaszalmát, búzaszalmát, mög zabszalmát, hogy kitarssuk a jószágot. Persze rosszak löttek tavaszra, mer' së abrak, së sëmmi nem vót. Jól mondták régön: Van úgy, hogy a nadrágszíjon ereszthet a paraszt, de van úgy, hogy húzni köll két lukat is. Ilyesmik vótak. Hát régön vótak ezök, mind nagyon régön vót. De azért sokszor eszömbe jut.

305 Gulácsi János lakatos, gépkereskedő. MARJANUCZ L. 2007. 61.

306 Hajtottunk = hajítottunk.

307 Pátfalvára = Apátfalvára (Csongrád m.).

1944–45

Amikor a zsidóüldözés vót, Lelére is hajtottak ki zsidókat. Köztük a Lejpig zsidót, aki apámhoz járt ki sokat, mög a Hetényit, szintén gazdag, de röndös makai zsidót.³⁰⁸ Vótak huszan, harmincan. Hányatták velük a vásárhelyi utat, mög húzatták a vashengört. Még nem vót betonút. Fődút vót még akkor, azt köllött igazítaniuk. Egy lelei embör volt a fölügyelőjük. Az föl is akasztotta magát, mikor az oroszok begyüttek, mer’ érozhetta, hogy úneki ügyis allösz a vége. Hát sokféle bajon körösztülmöntünk!

Az oroszok itt masíroztak el a házunk előtt, amikor möntek körösztül a falun. A feleségöm kint állt a ház előtt a Ráczi Jani bácsi feleségivel, Roza néivel. Neköm mög a kaska³⁰⁹ a vállamon, őgyelögtem. Itthon vótam már, mer’ a harmadik család után föl löttém mentve a katonaság alól. Egyször a Roza nénit elkapja az egyik: „Vodka, vodka, vodka!” Roza néni hívja be, adná neki a vizet. Á, nem ez a vodka, nem ez köll neki! Egyébként ezek nem erőszakoskodtak. Tanyavidéken jobban mögtörtént az. De azt inkább a szökevény oroszok csinálták, akik bujkáltak, elmaradoztak. Azok csinálták a fehércselődökkel amik történtek.

Hamvas Endre vót akkor mán a püspök. Mikor a földosztás után kigyütt, szétnézött a gazdaságban, aszonta: „Nem sajnálom a földet, mer’ munkás kezibe került. Csak azt a tömérdék jószágot sajnálom, amit elvittek innen.” Rengeteg birkája vót a püspökuralomnak, jó lovaik, tarka marhájuk, mög a magyar gulya. A püspöknek ott esött ki a könny a szömbül, mikor möglátta, hogy üres mindön, mindöne el van víve az utolsó darab jószág is, mindön ki van söpörve. Mer’ jól van, a földek itt maradtak. A püspöki földbérletök mögszűntek ugyan, de a lelei népnek lött fölosztva, a jószágot viszont elhajtották innen. Az uradalmi intézőknek is el köllött mönni. Hitel Oszkár, a sándormajori intéző möggazdagodott itt. Vót 17-18 katasztrális hold saját földje is Batidán, a batidai major alatt. Töle bírta azt a földet haszonbérbe a hátsó szomszédom, Ráczi Jani bácsi. Mikor begyüttek az oroszok, ugye akkor mögszűntek a bérletök, az összes bérlet. Hitel idegyütt, könyörgött, hogy Jani bácsi engedje mög, hogy ha szalmán is, de itt hálhasson. Hát Jani bácsiék beengedték, de azt nem engedték, hogy a szalmán háljon. Annál jobb embörök vótak ők.³¹⁰

Aztán lött emez a rendszer. Bántani nem bántottak ebbe a rendszerbe sē sosē, nem mondhatom, de én nem tartoztam sēhova. Úgy értve, hogy nem möntem. Jóska bátyám nem vót éppen fogságba, csak elhúzódtak. Nem gyütt mingyá haza mikor vége lött a háborúnak. Odavót egy hónapig, vagy kettő, mikor lövetközött. Oszt ű mingyá beléptt a pártba. Lehet, hogy ű csinálta jól?! Csányi Pista bácsi lakott itten, az mingyá mondta: „Gyere – aszongya – itt a helyed köztünk!” De én mögfogadtam akkó’, mikor apámat elhurcolták ’19-be, hogy soha életömben nem löszök sēmmilyen pártba.

308 URBANCSOK Zs. 2007. 286. 292. 296.

309 Kaska = fonott vesszőkosár.

310 Az időszakról bővebben: CSEPREGI I., Dr. 2011.

A répásháti suszteráj

Ferenc bátyám, aki mostohatestvéröm vót énnéköm anyám első házasságából, valamin ösz-szekülönbözött anyámmal, és elköltözött Lelérül. A vásárhelyi határban, Répásháton vött magának tanyát, egy kocsmát. Ez az épület a batidai nagykanyarnál állt, ott mönt el előtte a régi küvesút. Jó mönetelű kocsmát vót, egyre álltak előtte a tanyai kocsik. Akik möntek, vagy gyűttek Vásárhelyrül, azok is bizony sokszor mögállottak. Én is sokszor mögittam ott a kisfröccsömet.

Vót nekik egy fiuk, a Fercsi. Az suszterkodott ott a tanyavidékön. A gumicsizmáknak is ragasztott talpat, ha elkopott, mög mindönféle suszteros munkát mögcsinált. De közbe' fogta a külföldet, Amerikát, a Szabad Európát. A rádió, mög a fogója ott vót a suszterájos asztala alatt. Vót neki az ajtajára két tükör fölszerelve. Az egyik Vásárhely fele nézött, a másik mög Lele fele. Láta benne, hogy kik gyűnnek hozzá, milyen illetők. Mindég látott mindönt. Eljárt hozzá az Erdei Ferenc,³¹¹ mer' ott vót annak a tanyája nem messze harmincvalahány hold földdel. Ő félig nekünk rokonság is vót. Mög a Pócsy Miska, az is olyan íróféle vót, annak is ott vót a tanyája a batidai major alatt, az erdő sarkánál. (Az lakott itt benn Lelén is. Itt is halt mög, itt van eltemetve.)³¹² Eljártak a Fercsihöz a suszterájba, osztán fogták a Szabad Európát. Én is egyször, mikor kimöntem, hogy a gumicsizma talpát ragassza mög, hát röggelig ott vótam. Hallgattuk. Kérdözte is a feleségöm, hogy merre jártam. Mondtam, hogy a suszterájba.

Tanult attul az Erdeitül is sokat az embör, mer' értelmes embör vót! Beszélgettünk többször, sok értelmes szavakat mondott. A világrul is. Ez mán valahogy az ötvenes évekbe vót. Azok mán akkor azt mondták, hogy az országunknak az lösz az egyik veszte, hogy anynyi lösz a tanult embör, hogy nem bírja el az ország. Majd azok törnek ki. Nem a paraszt, mer' a paraszt az nem követel, azt mögnyúzhatják, hanem majd azok a tanult embörök. Valamilyen formában ők már a forradalmat jósolták ott mög.

311 *Erdi Ferenc* (Makó, 1910 – Budapest, 1971.), agrárközgazdász, szociográfus, politikus. Makói hagymatermesztők leszármazottja. Szegedi egyetemi éve alatt került kapcsolatba a baloldali munkásmozgalommal. A Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója volt. A II. világháborút követően különböző vezető pozíciókat töltött be: volt belügy-, földművelés- és igazságügyi miniszter, a Minisztertanács elnökhelyettese, a Magyar Tudományos Akadémia és a Hazafias Népfront főtitkára. A padlássöprések, kuláküldözések, kitelepítések időszakának (1949–1953) földművelésügyi minisztere, 1956-ban, a forradalom alatt Nagy Imre mellett miniszterelnök-helyettes. Életéről röviden: FÜR L. 1987. Makói kötődéséről: TÓTH F. 2011. Írásai és tevékenysége: GYURIS Gy. 2010.

312 *Pócsy Mihály Lajos* (Hódmezővásárhely, 1884. – Maroslele, 1974.) a *Vásárhelyi Reggeli Újság* tudósítója, parasztköltő volt, a mai Pacsirta utcában lakott. RÁCZ S. 2001. 23. 25.

Elmondom az '56-os történetünket is. Nehéz róla beszélni! ... Hát mönyünk Makóra a feleségömmel, kocsival. Akkor már a Füredi sógorék ott laktak, ott vótak kocsmárosok.³¹³ Aszongya a sógor: – Kiütött a forradalom. Rácz Béla is ott vót, az mondja: – Pista bácsi! Én már hallottam röggel öt órakor a rádióba', hogy kiütött a forradalom. Jól van, hazagyűvünk a feleségömmel. Engöm mög fölövött a fene a tanácsházához. Hát mingyá mondták is ott neköm: – Közénk való vagy té is! Gyere! Ilyen embörök köllenek! Ott vót a Jani Ferus bácsi, Kurai suszter³¹⁴, Kis Sándor, Kis János, mög többen. A paraszt gyerökök benne vótunk mindnyájan, 90%-ra. Lédütöttük együtt a csillagot ott a Kocsis kocsmá előtt.³¹⁵ Azt mondja Túri Sándor: – Mék be Szegedre, fegyveröké! Be is mönt, de nem kapott. Én akkor azt találtam mondani: – Halljátok-é gyerökök! Ha már nem kaptunk sè fegyvert, sè sèmit, akkor gyerünk innen haza, szántsunk, vessünk, hogy a jövő évi kenyérünk biztosítva lögyön! Akkor két rendör vót itt. Vetköztek léfele, a rendörruhát lé, át civilbe. Kis Szabó rendör vót az egyik.

Utána, ahogy a forradalom lé lött verve, összerángattak bennünket egy rakásra. Oda a Kocsis-féle kocsmához. A rendörök már újra rendörök vótak, mög Makóról is vótak itt. Lesi Jóska, az pufajkás vót, az örök síremléköt csinált a Kurai suszternek, mer' úgy ágyékön vágta, hogy az többit nem lött embör, nem lött férfi. Mög köllött műteni neki, tönkre mönt egy életre. Sorba pufoltak mindönkit. Mikor énrám került a sor, azt mondta Kis Szabó rendör: „Kurusához né nyúljatok egy ujjal sè, mer' az azt mondta, hogy gyerünk haza gyerökök, szántsunk vessünk!” Pedig hát én sè curikkoltam volna mög a többitül. De üres kézzel hiába álltunk ott, hiába néztük vóna, nem csinálhattunk sèmit. Így úsztam mög verés nélkül. Tán, ha nincs ott Kis Szabó éppen a folyosón, engöm is mögraknak, de hát így nem vertek mög. Hála Istennek! A többi nem úszta mög. Mögverték szögényöket nagyon.

Kolhozon kívül

Az ötvenes évekbe' vótak a kötelező beszolgáltatások. Sèmmi pénzt nem adtak érte. A Rákosi-rendszerbe' azt mondták, hogy a paraszt az olyan, hogy ha este mögkopasztják, röggelre kinyóll a tolla. Sok rosszat mögélünk akkor. Sok rosszat! Nagyon nehéz vót. Attul kezdöve éltük a rosszat, ahogy begyütt a háború. Janó, mög Mandzsúr Pista vót az átvöő a nagy magtárnál. Röndösek vótak, lehetött velük beszélni. Vót úgy, hogy nem termött elég kukorica, de lehetött pótolni napraforgóval, vagy ha vót más. Vót olyan is, hogy lémöntem Janóhoz:

313 A Füredi családhoz több szállal is kötődtek. Füredi József kocsmáros (vendéglős) volt például Kurusa István feleségének esküvői tanúja 1932-ben. – MLPL. Esk. Ak. I. 68. lap. 4. Ugyancsak Füredi József kocsmárost említi: *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára*. Budapest: Rudolf Mosse Magyarországi Képviselete Rt. 1924. 1250. Füredi Antallal pedig tanyaszomszédok voltak a Pernyeháton.

314 A faluban a cipész munkával járó sok kopácsolás miatt *Nékopogi* néven is emlegették.

315 Vö. Rácz S. 2001. 35.

– Te, csináljál mán valamit velem! – Jól van, Pista bácsi! Mögcsinálták. Bele vót írva a beszolgáltatási papíromba, hogy eleget tött, beszolgáltatta a gabonát – úgy, hogy nem köllött egy kilót sè bevinni. Én mögúsztam azokat az éveket. De nem mindönki. Kristó, mög Smidéliusz például, akiknek cséplőgépjük vót, azok aztán kuláknak löttek kikiáltva. Smidéliusz akkor inkább elmönt innen, beköltözött Szegedre, a Kálvária utcára mönt be lakni.³¹⁶ Kristó mög kimönt a Maroserdőbe, agyonszúrta magát.³¹⁷ Csak jóval később találták mög.

Amikor az orosz begyűvetel mögtörtént, akkor a malmoknál mögszünt a csere, már nem örlethettünk saját részre. Azér' mi elmöntünk Pátfalvára, és feketén örlettünk búzát. Széll Jánosnak hívták a molnárt, volt egy nagy gözmalma neki. Felibül vállalta az örletést: elvittünk öt mázsza búzát, és két mázsát hoztunk haza. Hát mögvót annak a jó haszna, de mögvót nekünk is, mer' mögvót a kenyérünk. Az vót a fontos, a kenyér!

Én nem tartoztam sèhova. Jóska bátyám, mikor vége lött a háborúnak mingyá belépett a kommunista pártba. Lehet, hogy ű csinálta jól. De én, amikor az apámat elhurcolták '19-be a kommunisták, mögfogadtam, hogy soha életömbé' nem löszök benne sèmmilyen pártba'. Bükkfa fejű vótam, beismeröm, mer' nem möntem be a kolhozba sè. Jóska bátyám benne vót, a Rákóczi Tsz-nek az elnöke vót. Hívtott engöm is: – Gyere öcsém, elhelyözlek jó helyre. – Engöm tē nem tudsz olyan helyre helyözni, hogy az neköm jó lögyön. Mer' én úgy gondolom, hogy mögélök magam is. Hazagyüvök, mondom a feleségömnek, hogy én nem mék be a kolhozba. Aszongya: – Mi lösz a gyerekökkel? – Nē törödj vele – mondom –, míg engöm látsz lösz kenyér! Lött is, nem vót abbul sèmmi hiba. Igaz, mikor be köllött vóna mönni a téeszbe, úgy hajtottak föl, mint valami rablőgyilkost. Négyen gyűttek értém. A vásárhelyi vízügytől volt az egyik. A feleségöm szaladt utánam, hogy „Írj alá, lépjél be!” Mondtam neki: – Möghalni möglehet, de aláírni nem írok alá. Még máma is mögismerném azt a szögedi pufajkást, aki gyűtt, oszt kérdözte: – Maga az, aki nem akar belépni a téeszbe? – Én nem azt mondom, hogy nem akarok, hanem hogy egyenlőre nem. Na, oszt akkor mikor fölkísértek tényleg nyomtattak jobbrul balrul. Akkor aztán mondtam, hogy adják ide a papírt, oszt aláírtam, hogy belépök. Mikor mék kifele a folyosón, mán szólt a nóta, hogy Kurusa István, 12 holdas kisparaszt belépett a téeszbe. Én hátrafordulok, akkor möglátom azt az embört ... Nagyot köptem akkor. Aszongya: – Még van kedve köpködni? Mondom: – Van. Möghalhatok, de ide sè mék el! Nem is möntem. Így oszt neköm nincs nyugdíjam. Én egyáltalán nem vótam más keze, lába, csak mikor katona vótam. Másé nem

316 „Dolgozó parasztságunk elért eredményeit nem nézi karbatett kézzel az ellenség sem. Minél jobban érzi vereségét, annál nagyobb erővel támad. (...) A maroslelei Smidéliusz László már nem mert nyíltan szabotálni, hanem állandó rémhírterjesztést folytatott a cséplető gazdáknál, és amellet teljesen elhanyagolta a mentőláda berendezését.” In Hiányzott az éberség – Gyűjtogattak a kulákok. *Délmagyarország* VII. évf. 180. sz. (1950. augusztus 5.) 4.

„A kulákok a nép ellenségei, nem nézik tétlenül a dolgozó nép kenyérének biztosításáért folyó harc eredményeit. Ahol csak tudták, szabotálták a cséplés munkáját is. Így tett Smidéliusz László cséplőgéptulajdonos is, akinek két cséplőgépe van. Hogy jövedelmét még jobban fokozza, nem vásárolta meg az etetőnek a megfelelő ruhát, ponyvát sem szerzett a szemszóródás megakadályozására. Cséplőgépét két napra le kellett állítani, mert nem szerezte be az előírt súlyokat sem. Smidéliusz László ezzel a dolgozó nép ellen vétett. A járásbíróság kéthónapi fogházra, 600 forint pénzbüntetésre és egyévi hivatali és jogvesztésre ítélte.” In Elnyerték méltó büntetésüket a kulákok. *Délmagyarország* VII. évf. 185. sz. (1950. augusztus 11.) 6.

317 Vö. Rácz S. 1985. 32.

vótam soha. Mindig a magam ura vótam, mög a szüleimé vótam. Amit mögtakarítottunk akkor, abbul élök.³¹⁸

Árpa, búza, kukorica, zab, krumpli, ezök vótak főleg, amiket termeltem. Itthon a kertben mög cukorborsót, zódjibe való babot, uborkát. Azt termelök most is, ha sikerül. A Maroserdőben is vót énnéköm földem jócskán, az ártérön. Ott krumplit termeltem. Vót úgy, hogy négy napszámossal szödtük a krumplit, mög a feleségöm, mög én. Lént a Marosba mostuk az újkrumplit. Nagy vesszőkosárba raktuk, oszt bele a Marosba, mögforgattuk, egykettőre kivöttük, aztán öntöttük is ki. Mönt ez gyorsan! Itthon is így csináltuk, éccaka mostuk itthon az újkrumplit. Oszt akkor bevittem az öt mázsát a vásárhelyi piacra. Vót úgy, hogy nem vótam ott fél óráig, mönt a krumpli nagyon. Elvitték. Elvitték a kofák, mög a nép is.

De vót olyan is, hogy a Kisdülőbe' földnek egy része hagymával vót bevetve, oszt valamilyen zöd kukac kezdte el nagyon önni. De annyi vót, hogy kaszáltuk a herét, oszt a csapásra azt töttük lē, hogy azt ögye a kukac, nē a hagymát.

Cukorrépat is termeltem az erdőbe'. Azt a négy kislánc földet a Bödönétül vöttem ki. Annak az ura odamaradt a háborúban. Az orosz begyüvetel után vót ez mán, mikor kiosztották a földet. Bevetöttük hagymával. A hagyma mindön negyedik sorát betoltuk cukorrépával. Akkor még mindön ellenköző negyedik sort mög befúrúztunk kukoricával. A hagymánk is, a cukorrépánk is, mög a kukoricánk is jó lött. Mikor hordtam a hagymát hazafele, aszongyák: – Honnan hordod ezt a gyönyörű hagymát? Mondom: – Onnan, a Maros szélirül. Ezt úgy nézzétök mög, hogy ezt hétször mögszaladta a víz! Mára rámönt, holnap lēmönt, és nem lött napos idő... Hát gyönyörű portéka lött!

A cukorrépat nem tudtuk vóna értékösíteni a piacon. Azt beszállítottuk Makóra, az állomásra, onnan vitték tovább Mezőhogyösre. A négy kisláncbul 60 mázsát szállítottam be. A Kisdülőbe is – amit Jóska bátyám adott, amikor mögcsereáltuk a földeket – termeltem én cukorrépat. Ottan kétszázvalahány mázsa termésöm lött. Azt ide Kisbatidára köllött beszállítani, ott vötték át. Itten vót mögbízottjuk, ahon köllött mönni, szállítási papírt kéрни. Azt is, hogyha nem „kentük”, nem vót papír. Azt hiszöm akkor valamivel több, mint négy mázsa kristálycukrot kaptunk érte.

Bejártunk Szegedre, a Mars térre eladni az állatokat. Még akkó' nem volt így teleépítve, hanem lófogatokkal álltunk oda be. Vót ott egy mázsaház, oda álltunk be a lófogattal, oda hordtuk be a hízókat. Mögmérték, és úgy vittük lē onnan a vágóhídra. A Pick vásárolta mög. Mög volt egy másik nagy hentös Szegedön, Szekeresnek hívták. Annak is sokat eladtunk. Kigyütt ide helybe, lészereződött velünk, lēkötötte őket, oszt akkor vittük neki. Vót úgy, hogy tizen, tizenötöt. Jártunk a nagy vásártérre, Szeged határába is. Lovat eladni, vagy vönni valamit.

Kukoricát, zabfélék én nem adtam el, az köllött az állatoknak. Itt a háznál, a kertbe is mögtermött a vetemény saját használatra: cukorborsó, zódjibe való bab, uborka, mög ilyesmi. A téesz-időke' is vótak gabonakereskedők, és a malmok is mögvötték mind a gabonát. Egyébként is neköm csak leginkább búzám vót eladó, vagy ha a heremag jól termött. A faluban vótak a nagykereskedőknek, mög az állami cégöknek mögbízottjai, azokhoz köllött mönni, hogy átvögyék a termést, mög szállítási papírt kéрни. Azokat is, hogyha nem kentük, akkor nem vót papírjuk. Ha kente az embör, csak akkor forgott a kerék.³¹⁹

318 A korszakról bővebben: Kovács J., Ö. 2012.

319 Vö. SZILÁGYI M. 2008.

Piacozás

Ha Szegedre möntünk, mindig a komppal möntünk át a Tiszán. Az oroszok begyüvetele után jártunk körbe Vásárhelynek, aztán az algyői hídon, úgy be Szegedre. Mert abba' az időbe' az oroszok tiltották a piacozást. Mindönt nekik köllött vóna lëadnunk, de úk sëmmi pézt nem adtak érte. Vót úgy, hogy mögfoztak bennünket, oszt elkobozták a kukoricát, amit vittünk vóna eladni Szegedre.

Tehenünk is vót, úgyhogy a tejterméköt is horadtuk befele. A pörnyeháti tanyánkrul gyalog möntem be, mer' bicikli még nem vót, csak véletlen. Gyalog irány lë a Tisza, át a Ritka-hídon, a Pálfi tanyája mellett, oszt akkor neki a nagyötésnek³²⁰ föl. Úgy járogattunk. A vámház ott vót a sarkon, ahol most a futballpálya van.³²¹ A vállamon kantában a tej. Át vót kötve kendővel, egyik kanta elöl csüngött, a másik hátul, a garabolyok mög a karomon, oszt így ballagtunk. Akkor még bírtam. A kannára rá köllött írni, hogy fölözött tej vagy nem fölözött van-ë benne. A vámházba be köllött vinni, és ott mögvizsgálták a tejet, hogy tényleg fölözött-ë, vagy sovány tej, vagy kövér tej. Ha nem úgy vót, ahogy bejelentöttük, azt elkobozták. Vót ott egy dézsa, abba öntötték bele. Otthon mögcsináltunk mindönt, túrút, tejfölt, de ez mind vizsgálaton mönt köröszkül, úgy vihettük be a városba. Mög az aprójszágot is, mindönt. Mög köllött mondanunk, hogy melyik piacra mögyünk, mit viszünk, és úgy vötték túlünk a helypénzt. Ott mán mög köllött fizetnünk. A Mars térön mindég nagyobb vót a piac, mi oda jártunk.

Sokat jártunk a feleségömmel Vásárhelyre is, lovas kocsival. Amikor bemöntünk a piacra, én lëszálltam a kocsirul, a feleségöm mög hajtotta körbe, mer' a túlsó végén lehetött bemönni lovaskocsival a piacra. Amíg odaért, addig én néztem, mög kérdözgettem az árat. Mondjuk, ha láttam a kofáknál, hogy 15 forint, akkor mink már nem adhattuk, csak tízért, mer' az az öt forint haszon már köllött a kofáknak. Mikor beálltam a krumplival, mán gyüttek a kereskedők is. Mögvolt pedig határozva, hogy meddig nem szabad eladni nekik, csak a magányoknak. De én azon vótam, hogy biztos elkeljön a krumpli, në csak tartogassam. Mögëgyeztünk hát úgy sutyiba, beszélgetés közbe', hogy álljak lë előtte, mikor gyüvök be Vásárhelyre. Úgy is lött. Tényleg ott möntünk el előtte mindég a János térnél. Mögálltam, mondom: – Mennyit adjak lë, Kruzslíc úr? – Hát – aszongya –, most adjak lë négy zsákkal. Lëadtam a négy zsák krumplit, a többiöel mög kimöntem a piacra. Gyütt a másik kereskedő is: – Ennyi van mán csak? Még köllene neköm több! – Hát – mondom – ennyi van. Helybe, azonnal fizettek. Nem vót ott hitel, nem adtunk. Mindig annyit adtak, amennyi a napi ár vót. Így mönt ez.

320 A Tisza mellett haladó töltés. Ezen járva egyenesen Szegedre jutottak be. A tápai komppal átkelők közül is, akiknek nem Tápén, hanem Szegeden volt dolguk, sokszor ezen a töltésen lévő úton mentek a városba. Gyalogosan, kerékpárral – később motorral – közlekedők használták ezt az utat. A Porgányon átvezető Ritkahídról: RÁCZ S. 2001. 51.

321 A szegedi Felső Tiszapart végén, az egykori Lippai-fatelep mellett, a mai Etelka sor és a töltés közötti területen. A Kurusa István által említett „futballpálya” a hajdani SZEOL-pálya. Helyére épp e sorok írása idején épül új sportuszoda és kézilabdacsarnok.

Őszi, téli esték

Kint a tanyán is összejártunk a komákkal. Nem vót ez mindön hétön, egy télön csak egyször került valaki sorra. Öten, hatan vótunk így cimborák. Úgy mondtuk, hogy bandázunk. Vasárnap estefeleg befogtunk, 5-6 óraker, mikor mán alkony volt, osztán lë, mondjuk Répáshátra. Fodor Pista lakott ott, aki a komám vót. Oda lëmöntünk. Füredi Tóni is szomszédunk vót, azok is gyűttek a kocsin. Amikor odaértünk, mán égtek nagyon a petróleumlámpák. A vacsorát a háziak adták, aztán – főleg az asszonyok – nekiálltak kártyázni. Csapd le csacsit, mög bornyúzni. Az embörök nemigen szerettek kártyázni mikor így bandába’ vótunk. Inkább citoráltunk, mög beszélgettünk. Hajnalba’ mög indultunk vissza, mikorra ötetni köllött, mán itthon vótunk.

Amikor bekerültünk ide, annyit könyörgött szögény feleségöm, hogy mönjek el én is az apjához, vagy Kardos atyához³²² kártyázni. A feleségöm, mög az anyósom is borzasztó szeretött kártyázni, de csak ezt a bornyúzást, mög Csapd le csacsit. Nem möntem vele sosë, mer’ én nem szerettem egyiket së! Nem akartam a kártyát, én inkább malmozni szerettem. „Maga – aszonták – mindég evvel a malommal van mögtekerödve!”

Hétköznap este otthon vótunk. Ahogy bejártam Szegedre a piacra, vöttem az ócskapiacon regényöket a feleségömnek. Amit a nagyobb urak mán elolvastak, azt eladták ilyen piaci árusoknak. Hoztam neki, oszt ú mög esténként a petróleumlámpánál olvasta. Egy darabig hallgattam, de elaludtam. Vót úgy sokszor, hogy hajnalba’, mikorra én mán kialudtam magamat, ú még mindig olvasott, olvasta a regényt. Vót, hogy egy regényt egy este kiolvasott. De szerette!

Itt a faluban is mögmaradtak a barátságok. De aztán begyűtt a rádió, mög aztán mán jóval később a tévé, ami teljesen lëkötötte az emböröket. Így aztán mögszűntek az összejárások. Elég vót, ha egy évbe egyször összemöntünk névnapra, vagy valami ilyesmire.

Az egy másmilyen világ vót. Nem azt mondom, hogy mindig jobb, de más. Nyugodtabb élet vót. Néha mesélgetöm a kocsmába’ is, ha összegyűvünk. – Ó – aszongya valamelyik – akkor is nehéz vót! Mondom: – Nehéz, nehéz, de nézd mög azokat a régi emböröket! Egybe sincs annyi idegroham, mint a mostaniakban. Szerettem azt az életöt.

Most mög öregségömre itt ülök az ablakba’, mint a remete. Néha unom magam. Mer’ ha jobb idő van, akkor kinn vagyok én a kertbe, motyogok jobbra, balra. De nehéz, nehéz egyedül. Eljárógatok mostanába’ a templomba is. Azelőtt nem möntem így. Amióta a feleségöm möghalt, azóta mék. Őszintén szeretök ott lönni. Vannak ott is ösmerős embörök, azokkal is pár szót elmondunk ... Csak hát elhaladt az idő, itt a baj!

322 Kardos Illés plébános 1896. július 6-án született Apátfalván. 1936 augusztusától 1944 szeptember közepéig szolgált a lelei közösséget. Az orosz csapatok közeledténél hírére elmenekült a faluból. Előbb Ausztriába, majd Spanyolországba emigrált, és a Nyugat-Európában élő magyarok egyik lelkipásztora lett. Kezdeményezésére indult meg a *Fatimai Magyar Kálvária Mozgalom*, melynek célja az volt, hogy Fatimában magyar keresztutat és kálváriát állítsanak. 1961. szeptember 12-én, Szűz Mária nevenapján szentmise bemutatása közben halt meg Dél-Spanyolországban, a Földközi-tenger partján fekvő Almeriában. Diós I. – VICIÁN J. 1998. 204.

Utószó

Kurusa Istvánról nem mondható, hogy átlagos életet élt. (Bár valójában kiről állítható ez?) Születésétől haláláig sajátos helye volt közösségében. Jóllehet egész élete a mai Marosleléhez kötődik, és életének legtöbb szakaszát a többi falujabeli földművelő parasztemberhez hasonlóan élte meg, mégsem olvadt bele teljesen az őt körülvevő közegbe. Gazdálkodott, eladott, vett, szerette feleségét, nevelte gyermekeit, el-eljárógatott barátaihoz, megitta a kisfröccsét, a tanyai cipésműhelyben Erdei Ferencsel is elbeszélgetett, élete újabb szakaszában büszke lehetett unokáira, dédunokáira. Csendes életet élt, nem volt összeférhetetlen, nagy törvényű ember. Időnként mégis szembe fordult az árral, s azt is vállalta, ha ennek következményei lettek. Bár mindenütt ott volt, ahol zajlottak az események, mégis kívül tudott maradni.

Egy olyan időszakban jutottam el hozzá, amikor már útra készült. Lassabban ballagott az utcán, lassabban tekerte a biciklijét, hosszabban elüldögélt a temetőben felesége sírjánál. Nem volt benne megkeseredettség, a világ folyását sem akarta megváltoztatni, de mindenről megvolt a maga csendes, határozott véleménye. A 21. századdal nem igen akart lépést tartani. Annyira megváltozott az élet – ráadásul szerinte nem mindig jó irányba –, hogy szívesebben gondolt a régiekre. Ültünk az a Vásárhelyi utca legelején lévő házban, időnként kifelé, többnyire befelé figyeltünk. S jöttek elő az emlékek: lépegettek elénk régen eltemetett emberek, felbukkantak eltűnt arcok, élethelyzetek, a történelem egy-egy pillanata. Egy élet történetei.

S lassan valóban „*elhaladt az idő*”. Kurusa István is átlépett az emlékek közé. 97 évet élt. 2008. május 20-án búcsúztunk el tőle a maroslelei temetőben.

Függelék

Bezdán József a makói plébános levele Glattfelder Gyula megyéspüspökhöz, a román katonák 1919 júliusi, apátfalvi vérengzéséről³²³:

Méltóságos és főtisztelendő Püspök Ur!
Krisztusban Kegyes Uram és Atyám!

Felhasználom az alkalmat, hogy Méltóságodat pár sorban értesítsem helyzetünkről. A románok, mint azt hivatalosan be is jelentették, elfoglalták Csanád megyét s úgy kezelnek bennünket, mint elfoglalt országrészt. Keményen requirálják a jószágokat, takarmányt, s gazdasági eszközöket. Azt mondják, hogy ők nem tesznek mást, mint amit a németek velük tettek s a requirált dolgokért úgy fizetnek, ahogy nekik a németek fizettek.

Apátfalva az asszonyok biztatására elég ostobán fegyveresen ellene szegültek a requiráló románoknak, kik közül többeket megsebesítettek és megöltek, mire a románok oly vérfürdőt rendeztek, hogy a halottakat még most is szedik az aratók a búzatáblákból. A férfiakat mind elővezették, köztük a plébánost és a káplánját is, kiket felelőssé tettek a történetekért. Mikor nagy csoportban hajtották őket, a szelíd lelkű jó Benót földre tiporták, elverték s káplánjával együtt másfél napig vallatták és fogva tartották s végül az egész falut kirabolták, Benótól is elvittek mintegy 6000 Koronát.

Püspöklelén a plébánost szuronyszegezve felkötéssel fenyegették meg, ha a requirált lovakhoz a hajcsárokat elő nem teremti. A megrémült plébános maga volt kénytelen a hajcsárokat előteremteni s a nép most őt okolja, hogy azok már hetek óta nem érkeztek meg falujokba. Az igazgató úr épp most hozza hírül, hogy a hajcsárok végre hazaérkeztek kocsi nélkül, lerongyolódva, kiéhezve Déváról.

Ami most már minket illet szörnyű nehéz időket élünk. Nulla dies sine linea. Minden nap újabb és újabb meglepetések érnek, de résen vagyunk s a gazdatisztekkel együtt nem mulasztunk el egyetlenegy módot vagy alkalmat, hogy megmentsük még azt, ami megmenthető.

Magam is több ízben voltam kinn Lelén s megnéztem a határt. A vörös bérlők indolentiájától eltekintve – mondhatom – sok örömöm volt a szép búzatáblákban. A tengeri hiányosan kelt, de a tegnapi kiadós eső azt hiszem rendbe hozza ezt is.

A tisztikarral az ügyész és községi jegyző bevonásával két ízben is értekezletet tartottunk, s végre sikerült a vörös bérlet ügyét még ideje korán nyélbeütni.

323 SzCsPL I. 1/b. 30. doboz 219. cs. 676. sz./1919.

A levél írója, Bezdán József makói plébános 1918 decemberétől a temesvári székhelyű csanádi egyházmegye Maroson túli részének püspöki helynöke volt. Kurusa István ezt a levelet nem ismerte, nem ismerhette. *A román megszállás* alcím alatt olvasható visszaemlékezésében is érintette az apátfalvi vérengzést, amelyről még gyermekfejjel hallott, és emlékeiben megőrzött. Bezdán József itt közölt levele és Kurusa István szavai ugyanarról a véres eseményről szólnak, egymást kiegészítik, alátámasztják. Bezdán Józsefről bővebben: Tóth F. 2004. 444–446.

Az aratás közelgett, a vörös bérlők még fülük botját sem mozgatták daczára a felszólításoknak, míg végre a 12. órában jónak látták szóba ereszkedni velünk.

Et nunc venimus ad fortissimum. a jószág ügyéhez. Vigasztalhatatlan és siralmas a helyzet. Méltóságod legszebb lovait már elvitték. S e tekintetben minden kísérletünk dugába dőlt. A szegény intézők telephon hiányában mást sem tesznek mint száguldanak be a városba teszik szomorú jelentéseiket. Az igazgató reggeltől estig ló fut ide oda, igénybe vesz minden kigondolható eszközt, de csekély eredménnyel. Magam is hiába akarok gör. egyesült alapon operálni, meddő minden kísérlet. Óvás, tiltakozás, jzőkönyv felvételének kérése éppen ellenkező eredményre vezet. Megpróbálta ezt az uradalom, balul ütött ki. A szarvasmarha requirálásra van most egy tervünk. Püspöklelére ki van vetve egy quantum, a községgel szándékozunk compromissumra lépni s azt a bizonyos quantumot arányosan szétosztani.

Rettenetesen nehéz kérdések ezek, de legyen Méltóságod meggyőződve, hogy az uradalom ügyét úgy én, mint a tisztikar, élén az igazgató úrral szívünkön viseljük s mindent megteszünk amit a jó ügy érdekében a körülményekhez képest megtenni lehetséges.

Magam is nagy aggodalmak között élek. Szarvasmarhámat biztosan megfelelezik, temetőszénámat, melynek csak lekaszálásáért 1800 Koronát fizettem, valószínűleg viszik, hacsak az nem menti meg, hogy mint temetői szénának halottsága van. Két vagon fa be van szállítva az udvaromba. Kerek 7000 Koronába került. Kölcsönös Rókus lettem, a termésből szándékozom kifizetni, hacsak el nem requirálják a termést is és a fát is.

Magamat Méltóságod atyai jóindulatába ajánlva, felszentelt jobbát fiúi hódolattal csókolva a legmélyebb tisztelettel maradtam a

Méltóságos és főtisztelendő Püspök Urnak
Makon, 1919 július hó 18-án

legalázatosabb szolgája:
Bezdan József
plébános

Bába nagyanyám

Egy falusi szülésznő a 20. századból³²⁴

Bába nagymama – így emlegetjük a családban anyai dédnagyanyámat, Furák Máriát. Magam alig találkoztam vele, nagyon homályosan emlékszem rá. Annyit tudtam róla, hogy ő volt faluja, Maroslele máig emlegetett bábája. Egy öregségében is karakteres arc, kissé férfias, határozott hang, sötétbarna panofix bunda, fekete fejkendő. Ez a kép jelenik meg előttem legelőször, ha rá gondolok. Aztán az emlékfoszlányok: *Megjött a bába nagyanyád* – súgja fülembé alig hallhatóan Kerekes nagyanyám a maroslelei templom egyik padjában, s látom, amint egy botra támaszkodó, kissé meggörnyedt alak ballag előre a padosorok között... Öreg, nagy kezeivel egy csíkos szélű férfizsebkendőt bontogat, pénzt vesz ki belőle... Az ajtó üvegén át látom, amint ül másik dédnagyanyám kis szobájában és beszélgetnek... Aztán a hír, hogy kórházba került, ... meghalt.

Hagyatékából édesanyámnak egy szatyornyi, értéktelennek tartott, régi piros és néhány divatjamúlt, hajdani ünneplő ruha jutott. Egy élet maradékai. Az egykor gondosan vezetett bábakönyveket, szakmai továbbképzések jegyzetfüzeteit, megsárgult igazolólapokat ma én őrzöm. Ezekből, valamint lányának és unokájának³²⁵ visszaemlékezéseiből próbálom meg fölvázolni életútját. Egy életet, amely nem volt ugyan átlagos, mindennapi, mégis egy a sok közül.

A makói katolikusok Szent István-napi búcsújára nemcsak a helyi hívek gyűltek össze. Gyalogosan vagy lovas kocsikkal a környező falvakból is sokan eljöttek. Ki zárandokcsoport tagjaként, ki családjával érkezett a templomba. A búcsú alkalom volt a családi összejövetelre, a régen látott ismerősök újra válhattak néhány szót, megtárgyalhatták a változásokat, majd a templom körül felállított sátrak portékáit szemlélve sétálhattak, búcsúfiát vásároltak.

Egy ilyen templombúcsú alkalmával találkozott valamikor az 1890-es évek második felében az apátfalvi Furák András egy Földeákról érkezett lánnyal, Kővágó Juliannával. Furák András családja hagyományos földművelő, állattartó gazdálkodást folytatott, a földeáki Kővágók falusi iparosok voltak, a földművelés mellett szappanfőzéssel foglalkoztak. Hamarosan megtörtént a lánykérés. Még a jegyben járás idején döntöttek úgy a fiatalok, hogy a közeli Lelén telepednek le. A faluban élt ugyanis Furák András egyik barátja, aki a maga jó tapasztalataival kedvet csinált az ottani életkezéshez.

A házasságkötés után házat építettek, földet béreltek, jószágot tartottak, nap-számba jártak. Megélhetésük – ha szerényen is, de – biztosítva volt. Hamarosan

³²⁴ Az írás először a *Honismeret* című folyóirat 2009. augusztusi számában jelent meg. (*Honismeret* XXXVII. 4. 74–80.). Az itt olvasható szöveg ennek kissé átdolgozott változata.

³²⁵ Adatközlők: Lele Lajosné Furák Ilona (szül.: 1932); Kerekes Ferencné Furák Margit (szül.: 1947).

gyermekük születtek. „Tizenvalahányban³²⁶ nagyon nagy járvány volt a gyerökök között. Tavasszal volt, tél utolján. Ilyen torokgyíkféle. És abban három gyerökük möghalt: az Andriska, a Juliska, mög az Étélka. Három gyerököt egyszerre eltemetni, micsoda fájdalom az! Rettenetös lehetött! Mikor kinn voltunk a temetőben mindönszentökkor, mi gyerökök végigjártuk, végignéztük ezöket a kis sírokat is.” Négy gyermekük érte meg a felnőtt kort: az 1900-ban született Erzsébet, az 1902-ben született Mária, az 1910-es születésű József és a járvány után, 1918-ban született János. Közülük a második dédnagyanyám.

Furák Mária 1909 és 1915 között járt elemi iskolába. Hiányzásai miatt a negyedik évfolyamot harmadik „nekifutásra” sem végezte el. Bizonyítványának utolsó hivatalos bejegyzése: „A harmadik negyedben nem járt iskolába.” Gyakorlatilag tehát csupán három elemi végzett, a negyediket – hiányzásai miatt – nem tudta befejezni. Sok lelei gyerek volt hozzá hasonló helyzetben. Dologidőben napszámba jártak már a tízévesek is. Segíteniük kellett családjuk megélhetését, így a tanköteles felső korhatárt elérve többen kimaradtak az iskolából. 12-13 éves korától kezdve tehát ő is végleg beállt a család kenyérkeresői közé.

Legtöbbit a püspöki uradalomba járt napszámba. Lele és annak határa ugyanis a csanádi egyházmegye földbirtokához tartozott, s a püspökség itt hozta létre egyik mezőgazdasági központját. Már az 1800-as évek közepétől *majorsági gazdálkodást* alakítottak ki, s az állattartás mellett *nagyüzemi földművelésbe* kezdtek. Sok munkáskézre volt szükség, ezért állandó cselédséget szerződtek az újonnan létesített két nagy majorba. A cselédek más falvakból érkeztek, kezdetben elszigetelten éltek, nem érintkeztek földet bérlő, önállóan gazdálkodó leleiekkel. (Az idők folyamán aztán mégis egyre több kapcsolat alakult ki a cselédek és a falubeliek között.) A falubeliek nem szívesen vállalták a majorsági cselédség kiszolgáltatottnak tartott életét. Igyekeztek megmaradni a függetlennek vélt falusi élet keretei között. Még akkor is, ha saját földdel nem vagy alig rendelkeztek. Inkább eljártak napszámba a püspöki uradalomba, de az ottani állandó cselédéletet nem vállalták.

Az uradalmi napszám biztos kenyérkereset volt számukra, ám nagyon kemény feltételekkel: napfelkelte előtt már jelentkezni kellett az előre megadott helyen, hogy virradatkor indulhasson a munka. Reggel és délidőben egyórányi szünetet tartottak, majd napnyugtáig folytatták tovább a munkát. Munkavezetők, ún. *pallérok* osztották el a feladatokat. A fiúk és a lányok többnyire külön csapatban dolgoztak. A kisebbekkel gyomláltattak, a nagyobbak kapáltak, a gyümölcsösben, szőlőben dolgoztak, a nagylányokat, legényeket a zöldségeknél, komlóültvényeken foglalkoztatták, aratásnál, cséplésnél segédkeztek, kukoricát törtek, később a magtárban segítettek a gabona forgatásában. Furák Mária is ezeket a munkákat végezte.

1919-20 az újkori magyar történelem jelentős időszaka. Károlyi-kormány, Tanácsköztársaság, román megszállás, Trianon ...³²⁷ Dédnagyanyámnak is fontosak voltak ezek az évek. Ezidőtájt esett nagy szerelembe Antoni Jánossal. A fiú is lelei volt,

326 Az 1910-es években.

327 Az időszak Püspöklélehez közeli történéseiről bővebben: HALMÁGYI P. 2002.

családja nem éppen a szegényebbek közül való.³²⁸ Falubeliek voltak, tehát ismerkedniük nem nagyon kellett egymással, gyerekkoruk óta ott nőttek egymás mellett, látták a másikat utcán, szántóföldön, templomban. Talán valamelyik bálon indult a mélyebb kapcsolat. Az Antoni szülők nagyon tiltakoztak: hiába dolgos és csöndes az a lány, de szegény. Egy ilyen napszámos lányt akar feleségül venni a fiuk? Nem! A fiút közben elvitték katonának. Teltek a hónapok, de a szülők nem engedtek. A fiatalok végül egyetlen megoldást láttak. Azt, ami másutt már bevált: Kész tények elé fogják állítani a szülőket, s így majdcsak megbékélnek. Amikor egyszer a katonaságtól szabadságra engedték, Antoni János be is jelentette szüleinek, hogy hamarosan nagyszülők lesznek. Ám azok még erre a hírre sem enyhültek meg. A fiatalember ekkor olyan kilátástalannak és értelmetlennek érezte a szülőkkel folytatott további harcot, hogy a laktanyába visszatérve főbe lőtte magát. *„Képzeld el! Képzeld! Anya mög ott van terhesen! Së holt, së eleven nem volt, mikor mögtudta a hírt. Na, mög a családok között mi volt akkor, milyen perpatvar! Okolta egyik a másikat. Még később is, amikor az anyósjelöltje mönt az utcán és möglátta anyát, léköpdöste: »Boldog vagy mostmán? Örülsz?«... és mindönféle k...nak lèhordta. Hát, lehet hogy én is azt csináltam volna. Mer az ű szempontjukból azt a gyönyörű gyerököt anya tötte tönkre. (...) Micsoda tragédia ez!» Nemcsak a halott fiatalember szüleinek, dédnagyanyámnak is legalább akkora tragédia volt. Azt hiszem ekkor benne is megváltozott valami. Hogy húszévesen ép ésszel kibírja mindezt, megkeményedett. A külvilág véleménye ettől kezdve már kevésbé érdekelte.*

1922-ben született meg tehát anyai nagyapám, akit – jóllehet mindenki tudta, hogy ki az apa – édesanyja nevééről *Furák Ferencnek* anyakönyveztek. Bár bizonyosan nem voltak kevesen azok, akik megszólták dédnagyanyámat, elhúzódtak mellőle – hiszen *megesett lány* volt, öngyilkos lett, akit szeretett –, szülei nem fordultak el tőle. Az Antoni nagyszülők elutasították a gyereket, de az uradalomban dolgozó Antoni József szinte sajátjaként szerette meghalt testvérének gyermekét. Minden csoda három napig tart, így a faluban is elcsöndesedtek, majd abba maradtak az összeségások. Dédnagyanyám pedig továbbra is járt napszámba, hiszen most már gyermekéről is gondoskodnia kellett.

Négy esztendő múltán, 1926 nyarán csatlakozott a *Havi Boldogasszony* ünnepére Szegedre induló lelei búcsúsokhoz.³²⁹ Vitték a templomi lobogókat, a körmeneti keresztet, s mint máskor, most is gyalogosan mentek. Előbb az ószegedi úton tápai komphoz, majd tovább, az alsóvárosi templomba. *„Mikor gyűttek a búcsúra, és betértek a templomba, ott ugye egész éjszaka imádkoznak, alszanak is, de inkább ébren vannak, hőmpölyög a nép ki-be, ki-be. ... És akkor nézte ott azt a Szűzanyát. Sokáig. Azt, ahogy a Szűzanya ottan tartotta a kezibe’ a kis Jézust. Ahogy a Máriát nézte, azt érezte,*

328 A Lelet Makóval összekötő út közelében volt szüleinek nem is kevés földje. Egyik testvére az uradalom gépésze volt – ami szintén elég jó helyet jelentett a lelei „ranglétrán” –, másik testvérét tanították, később Deszke került, és az ottani községházán dolgozott.

329 *Havi (Havas) Boldogasszony* ünnepéről: BÁLINT S. 1977. II. 153–156. A szeged-alsóvárosi *Havi Boldogasszony-búcsú*ról bővebben: BÁLINT S. 1976–1980. III. (1978/79–2.) 371–383. Itt egy Szegeden szolgáló lelei cseléd lány búcsú történetét is olvashatjuk, valamint említést a leleiek misemondatásáról. Uo. 374–375. Ugyanerről lásd még: BÁLINT S. 1983. 110–112. A búcsújárásról általában pl.: BARNA G. 1991., 2001., BÁLINT S. – BARNA G. 1994., BÁRTH J. 1990. 366–393.

hogy az beszél hozzá. Azt mondta neki, hogy ő lögyön szülésznő, válassza azt a hivatást, mert az úneki való. Mindön adottsága arra való. És boldog lösz azzal."

A búcsúról hazatérve azonnal utánajárt, hogyan lehet belőle szülésznő. Rövidesen megkapta a tájékoztató levelet Szegedről,³³⁰ s beiratkozott a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Női Klinikájának tíz hónapos bábaképző tanfolyamára. Szegénységi bizonyítvány alapján tandíjmentességet kapott ugyan, ám így is nagy anyagi megterhelést jelentett a tanfolyam elvégzése, mert ez alatt egy kenyérkereső kiesett a családból. Bár kiváló tanulmányi előmenetelért kapott valamennyi ösztöndíjat, de ez csak csökkentette az anyagi nehézségeket, meg nem szüntette. *„Anyá azt mesélte, hogy borzasztó jó tanítók, igazi, szívből dolgozó orvosok voltak ottan. És nagy fegyelmöm. Még nagyon szabadságra se lehetett hazagyünni. Ők vezették ott mán a szülést is, nem lehetett ottan félrehúzódni. Mesélte, hogy volt olyan, aki elhúzódott, mert valahogy nem bírta látni azokat a dolgokat. Az orvosok figyelték, hogy melyik az, amelyik curikkol a munkától, és akkor azt haza is küldték. Nem engedték tovább, mert sok élet múltott azon.*" A tanfolyam záróvizsgájára készülve egy kemény borítójú füzetet vett, amelybe részletesen leírta egy általa vezetett szülés minden egyes mozzanatát – ez bizonyára a vizsga egyik része volt – és a vizsgán megválaszolható kérdéseket. A füzet végéről kitépett, de benne hagyott lapra pedig egy piszkozatot írt.³³¹ Ennek szövegéből az tűnik ki, hogy a tanfolyam záróünnepségén ő mondhatta társai nevében a búcsúbeszédet. Ez is arra utal, hogy kiváló eredménnyel végezte el a bábaképzőt.

Falujába visszatérve a községházán kellett jelentkeznie, ahol oklevele alapján kiadták működési engedélyét.³³² A kisbíró dobolta ki a faluban, hogy Furák Mária hazaérkezett, és megkezdte önálló szülésznői tevékenységét, mint okleveles magán bába. 1927. július 1-én vezette az első szülést a Vásárhelyi utca 58. számú házban. *„Az az első gyereök, akit a világra segítött, Barta Jóska, az aztán ahhoz a híros Övegös professzorhoz került föl, annál szolgált.*" Ismerték a faluban, egyre többen keresték, választották őt. Az első évben – júliustól decemberig – 15 szülést vezetett, a későbbi években átlagosan 40 körüli gyermeket segített a világra.³³³

Munkája azonban nemcsak ebből állt, hiszen a terhesség megállapításától kezdve rendszeresen jártak hozzá az asszonyok, ő is eljárta a házakhoz, megvizsgálta a várandósokat. *„Nem is a fiatalasszony, hanem az anyja, vagy az anyósa szól, hogy – Mari, gyere mán el, nézd mög, mer itt valami lösz! – Ó – aszongya –, láttam én mán, nem köll énnéköm mondani. Láttam én mán a fülirül, a templomba' mikor ott ültetök.*" Nemcsak leleiek keresték föl, kijárt a püspöki majorokba, hívták a Tápai rétre, a vásárhelyi, batidai tanyákra, a földéaki és a makói határba. Mindig készenlétben volt, bármikor hívták, indult. Ha pedig nem volt otthon, akkor a ház ablakába kitett papírra föl volt írva, hogy hol található.

330 Ez a tájékoztató levél Furák Mária hagyatékában megmaradt. Ma e sorok írója őrzi.

331 A füzet és a beszéd szövegének piszkozata ugyancsak Furák Mária hagyatékában.

332 Furák Mária hagyatékában.

333 A bábák munkájáról, a településeken betöltött szerepükről, a bábáság történetéről bővebben pl. Kiss L. 1943. 336–344.; DEÁKY Z. 1996., 2005., 2013.; GYÁNI G. 1984.; KRÁSZ L. 2000., 2007.; MARKOS GY. 1986., 1988.

Többnyire hajnalban, 4 órakor indult el otthonról. Egyszerű ruha, simán hát-ráfésült, kontyba tűzött haj, télen vastag harisnya, bakancs vagy gumicsizma, egy vastag barna *berliner kendő*. Mindig így indult neki a napnak. Kezébe vette bábátáskáját, az estétől reggelig szabadon eresztett házórzó kutyák elleni fegyverül pedig egy erre rendszeresített vastag botot – a hajnali körutak segédeszközét. Először végigjárta a faluban lakó gyermekágyasokat, majd délelőtt 8-9 óra táján ment ki a püspöki majorokba, aztán jöttek érte lovas kocsival a tanyákról. Közben természetesen hívták szüléshez, foglalkozott a várandósokkal, intézte a hivatalos ügyeket, gondoskodott az eszközök beszerzéséről, tisztántartásáról... Este 8-10 óra is volt, mire hazaért. Otthon töltött kevés idejében először a bábátáskát tette rendbe, hiszen ha hívták, nem volt idő összeszededegetni a hiányzó fölszerelést. A bábátáskában tartotta a szüléseknél használt hosszú ujjú, fehér és világoskék, vékony csíkozású bábaruháját, és a szintén fehér, széles pántú kötényét is. Ezeket a vizsgálatkor, valamint a szülő asszony mellett vette föl. Mindkettőből egy *váltás* volt. Ha a szülő nőhöz kiérve már annyi ideje sem volt, hogy a bábaruhát fölvegye, legalább a kötényt akasztotta a nyakába.³³⁴

Jó néhányszor előfordult, hogy párhuzamosan, egyszerre két szülésnél kellett segédkeznie. Ilyenkor „*trappban*”, fölváltva járt át egyik helyről a másikra, felügyelte mindkét szülést. Különösen az őszi és tavaszi esők idején fölázott utakon volt nehéz eljutnia a szülő nőkhöz és a gyermekágyasokhoz. Legtöbbször gyalog ment vagy lovas kocsin vitték.³³⁵ Többször megtörtént, hogy lóval mentek érte a tanyáról, mert a lovas kocsi elakadt volna a sárban. Ilyenkor fölült a lóra, s a ló tudta, hova kell vinnie. Az érte küldött „*futár*” az egyik kocsmában vagy valamelyik rokonnál, barátnál várta meg, míg visszaér, és a lóval maga is hazamehet. „*A testvéreinek, a Jani bácsinak a lovával mönt el egyször, amikor valamelyik tanyára kellett kimennie. Nagy tél volt. Oszt hazajött a ló, a nagyanyám mög sèhun. Jani bácsi fogta a fejit, aszongya: Jó Isten! Most merre mönjen? Merre keressem? Hát kiderült, hogy ugye a nagy hidegben a Porgány be volt fagyva, és mikor mönt át rajta, a lónak mögcsúszott a patája, ú mög leesett. Ugy föl volt öltözve, hogy nem bírt azonnal föllállni, nem bírt visszamászni a lóra. A ló otthagya, ő mög aztán elindult haza, toronyiránt.*”

Valószínűleg az egyik *tápai réti* családhoz kijárva ismerkedett meg 1930-31 táján a jóképű, megnyerő modorú gépésszel, Forrai Mihállyal. Annak is tetszhetett a maga útját járó, kissé különc, önálló egzisztenciával rendelkező dédnagyanyám. Mégis hamarosan elmaradtak egymástól. Házasság ugyan nem lett a kapcsolatból, de egy újabb gyermek igen, az 1932-ben született Furák Ilona. Ezzel a második gyermekkel ismét áthágta az erkölcsi normákat. Fontos szerepe volt a faluban, megbecsülték őt is, a munkáját is, ám a katolikus falu (ráadásul szorosan a püspöki birtokhoz tartozó falu) társadalmi rendjének peremére került. De ez őt már egyre kevésbé érdekelte. „*Állítólag nagyon nagy lacibetyár vót az én apám, mög szép embör vót. Anya el is mondta a szüleinek, hogy ú akarta, hogy lögyön még egy gyeröke,*

334 Vö. Kiss L. 1943. 209. 211. 339–340; MARKOS Gy. 1987. 170. 173–175., 1988. 45–47.

335 A Makói Újság 1938. augusztus 17-i száma adott hírt arról, hogy „Furák Mária 35 éves püspöklelei szülésznő tegnap a tanyák közt leesett kerékpárjáról és bal kulcsontját törte.” *Makói Újság* IV. 184. 2. Talán ez a baleset volt az oka, hogy letette a kerékpárt, és a tanyák között is inkább gyalog vagy lovas kocsin járt.

egy kislány. *Ahogy én mög születtem nagyanyámék soha nem szóltak egy rossz szót miattam. Azok a többi unokától nem tudtak kijebb szoritani, úgy szerettek.*"

Pár évvel később volt még egy próbálkozása, hogy magánéletét rendezze: 1939. január 12-én (36 évesen) férjhez ment a tőle 8 évvel fiatalabb, református vallású Csáki Mihályhoz.³³⁶ Ahol a lelei, a földéaki és a hódmezővásárhelyi határ érintkezik egymással, ott volt a jómódú *Fejes család* gazdasága. Vásárhelyiek voltak, de a lelei templom közelebb volt tanyájukhoz, ezért vasárnaponként oda jártak misére. Náluk volt lovász és kocsis a szintén hódmezővásárhelyi születésű Csáki Mihály. Vasárnaponként ő vitte a családot templomba. Református volt, ezért amíg a család misén volt, addig ő a lovakat látta el, és kinn várakozott. Ezen a vasárnapokon láthatta az egyszerűen, de szépen öltözött, már nem fiatal szülésznőt, aki a mise után eligazítja a keresztelőre készülő hozzátartozókat, és indulnak be újra a templomba. Valahogyan elkezdődött közöttük egy sajátos kapcsolat, amelyből házasság lett. A fiatal férj a két gyermeket nemcsak elfogadta, szerette is. Azt azonban nem tudta megszokni, hogy alig volt együtt a család, mert éjszaka is jöttek, zörgették az ablakot, hogy „Jaj, Mari, nagyon siess, mer mán kinn van a gyeröknek a feje!”, s azonnal indulni kellett a szülő asszonyokhoz. Egy idő után szóvá is tette, egyre több vitájuk volt emiatt. Dédnagyanyám azonban nem fogadta el az érveket. „*Én sémennyi pézé' nem hagyom abba. Én erre fölesküdtem, éngöm az asszonyok várnak. Ha tē ezt nem tudod mögérteni, akkor nagyon sajnálom. Ha ez nem tetszik, möhetsz!*” És a két gyerek egyszer valóban arra ment haza, hogy édesanyjuk ismét egyedül maradt. Nem bontották föl a házasságot, de 1941-től különváltak éltek. Csáki Mihály időnként vissza-visszajárt Lelére, meglátogatta őket – később az unokákat is –, de már soha többé nem költözött vissza feleségéhez.

Dédnagyanyám egész életében szinte csak a munkájának élt. Gyermekait tulajdonképpen a nagyszülők nevelték föl, ő pedig a keresményéből honorálta szülei segítségét. Azt, hogy mennyit kérhet munkájáért rendeletek szabályozták.³³⁷ A díjazást mindig megbeszélte a szülő nő családjával. Igazodott a család anyagi helyzetéhez, lehetőségeihez. Az először szült nővel többet kellett foglalkoznia, több dologra kellett megtanítania, így valamivel többet is fizettek. A második, vagy többedik szülés után már volt tapasztalatuk, volt gyakorlatuk az anyáknak, kevesebb gondozást igényeltek, ezért kevesebbet is kért tőlük. Egyesek pénzben, mások terményben fizettek. Kinek milye volt. Még a legszegényebb házaknál is volt tehén, ők a szülés után két héten keresztül két liter tejet adtak. Karácsonykor, húsvétkor is gondoltak rá: négy-öt asszony összefogott, fölpucolt tyúkot, hizott libát vittek ajándékba.³³⁸

Tízéves bábasága alatt gyűlt össze annyi pénze, hogy építkezésbe kezdjen. Addig szüleinél lakott, most saját házat építtetett magának. Sok segítője volt, mert az idő tájt a családokkal többnyire úgy egyezett meg, hogy munkájáért ők is munkával fizetnek. A férfiak jöttek vályogot vetni, építeni, az asszonyok megmeszelní. Kis „előszoba”, kamra, nagy konyha, hátrébb egy kis nyári konyha,

³³⁶ MLPL. Elj. n. 1938. 32. bejegyzés. Az már a korkülönbségből is látszik, hogy ezzel a házassággal sem csak az erkölcsi elvárásoknak akart megfelelni. Ráadásul a katolikus Püspöklelén csak elvétve voltak más vallásúak – ők is főképp hódmezővásárhelyi kötődésű reformátusok.

³³⁷ Egy példa 1937-ből: ROZSNYAI J. (szerk.) 2000. 133.

³³⁸ Vö. MARKOS Gy. 1987. 170–172., 1988. 48.; DEÁKY Z. 1995. 837–846.

feljebb a nagyszoba fölvetett ággyal, kemencével, amely csak karácsonyra lett befűtve. Amikor hidegebbek jöttek, és kintről inkább befelé húzódtak, akkor főleg a nagykonyhában éltek. Ott főztek, melegedtek, fürödtek, a felkötött dróton pedig száradt a kimosott ruha. Két ágyat is betettek, ott aludtak. *„Az egyik oldalon volt a sparherd, abból hosszú cső vezetett a falon végig, mert a másik oldalon volt a kémény. Úgy volt mögötte, hogy csak a füst mönt ki a kéményön, meleg nemigen, mert a cső léadta a melegöt. De muszáj is volt, mert anya át volt fázva, amikor hazajött, ha kocsival vagy szánkóval hozták, akkor is, mög a lábbelije is át volt ázva.”* Ebben a Damjanich utcai házban élt aztán élete végéig. A ház falán zománcozott táblán, fehér alapon arasznyi fekete betűk hirdették, hogy itt lakik „Furák Mária, okleveles szülésznő”. Házának kapuja mindig nyitva állott. Ha elment otthonról, csak a ház bejárati ajtaját zárta. Erre az ajtóra egy kis tábla volt felszerelve, mellette kréta. Ide írta föl mindig hova, kihez ment, hogy ha keresik, tudják, merre találják. Jóval később, már felnőtt fiától kapott egy kb. félméteres, csőrében pólvas babát tartó golyafi-gurát – ezt pedig a ház ablakába tette ki. Ettől kezdve nem sokáig kellett tehát keresgélni, melyik házban lakik a bába.

És ő továbbra rendületlenül járta a falut, a tanyákat, a majorokat, hozták, vitték, hívták mindenfelé. Barátja alig volt, csudabogárnak tartották, de szakmai tudását mindenütt elismerték. 1945-ben, augusztus 2-án *„Kurai Miska bácsiéknál hármass ikreket segített a világra. Már jóval korábban látta, hogy jócskán erős a terhesség. Mondta is Piroska néninek, hogy »Te! Mihelyt érzöd, azonnal szóljál, mert én úgy látom, hogy itten többen vannak.«* Oszt az mög elájult a hírtül. És tényleg három gyereket született, három fiú. Életbe maradt mind. Szögény Piroska néni annyira vajúdott, hogy sok embör nem bírta hallgatni azt az ordítást, jajgatást. Anya kiszaladt a porta végibe, oszt kiabált, hogy – Miska, hun vagy? Azonnal gyere befele, gyújtsál a kemencébe be! De rózsét hozzál, hogy minél hamarabb meleg lögyön, mer a kölkök mögfáznak! – Mi az, hogy kölkök? Hát hányan vannak? – Hárman. Miska bácsi is el volt húlve, hogy így sikerült a helyzet.

Észön köllött lönnie, hogy egyik gyerekek sē lögyön sēmmi baja, mög az asszonynak sē. Négynek volt a felelőssége rajta. Piroska néni egész éjszaka vajúdott, anya is elfáradt. Kicsit lēült aztán, pihent, de addig nem gyütt el, amíg rōndbe nem tōtte a dolgokat szépen. Hát micsoda öröm az! Még most is, ha három gyereket van, hányan körülállják! Ű mög egyedül csinálta végig az egészet. Az asszonyt is szépen elrōndözte, mög mindönt, zak-pak. Gyönyörűen lēfürdetve, bepólýálva a kölykōk ott a kemence-padkán. Aztán hazaindult átöltözni, mer' mönni köllött másik helyre.”

Mivel jó szülésznőnek tartották, ezért kézről kézre adták, megbecsülték, tisztelték az asszonyok. A községi tanács alkalmazottjaként egy másik szülésznő is dolgozott a faluban, dédnagyanyám pedig ún. *magán bába* volt. Az utókor emlékei szerint nem konkuráltak, jól megvoltak egymás mellett. Előfordult azonban, hogy kettejük mellé be akart lépni egy harmadik is, aki viszont már veszélyeztette volna a megélhetésüket.³³⁹ *„Vót mikor majdnem hajra möntek. Az is lelei vót, de az Makón tanult, nem a szegedi klinikán. Ki volt bubifrizurázva, magas sarkú cipőben mög nylonharisnyában járt. Piros körömmel, piros szájjal, mög kipipörkézve akart azok közé*

339 Vö. DEÁKY Z. 1995. 846–853.

a szögény asszonyok közé kimönni. Ott nem tudott így mögélgni, nem szerették. Vissza is mönt Makóra, a kórházba.”

Makóról rendszeresen kijárt hozzá a járási tiszti főorvos, és szigorúan ellenőrizte az adminisztrációt, a fölszereléseket, a tisztaságot. A bábakönyv első oldalán, erre a célra fenntartott helyen mindig följegyezte az ellenőrzések eredményét. Ahhoz, hogy a bábaképzőn szerzett tudása megmaradjon, és az új ismereteket is be tudja építeni munkájába, ötévenként hathetes bentlakásos tanfolyamot kellett elvégeznie. Ilyenkor elméleti előadások és szülészobai gyakorlatok váltották egymást. Gyulán, Hódmezővásárhelyen, Szegeden, Makón végzett ilyen továbbképzést, amely minden esetben vizsgával zárult.³⁴⁰ *„Vót itt egy professzor, az nagyon hívta be Szegedre főmadámnak, de anya azt mondta neki: Professzor úr! Nagyon köszönöm a kedvességét, de én a lelei asszonyokat nem hagyom ott. Azok engöm várnak haza.”*

Munkájának fontos része volt a keresztelők és az azt követő ebéden való közreműködés. Ekkor jelent meg először nyilvánosan, a közösség előtt az édesanya és gyermeke. A gyermeket a keresztanya hozta a közösség színe elé. Dédnagyanyám falubeli, idősebb asszonyokkal három selyemtakarót hímeztetett, ezzel voltak leterítve a keresztelendő gyermekek. A templomból hazatérve a bepólyázott, pólyatakaróval letakart gyermeket a házban először a tisztaszoba közepén tették le. Körbeállták, az anya és a keresztanya apró cukorkákat, aprópénzt (filléreket) szórt rá, amit a jelenlévő kisgyermekek kapkodtak össze. Ezután az egész család ünnepi ebéden vett részt, amelyre nemcsak meghívták, de el is várták a bábát. Az ő feladata volt, hogy tréfás kiszólásokkal mindvégig gondoskodjék a jó hangulatról.³⁴¹ Az ebéd alatt jelképes cselekedeteket is végzett: *„Amikor a körösztielés utáni ebédre készültünk, aszongya egyször: – Szörözsetök valahunnan egy csomó rossz tényért! Szörözsetök, mert különben a jót töszöm tönkre! – Mit akar Mari néni? – Majd möglátod. Akkor hát szöröztek valahunnan egy párat, oszt mikor möggyüttünk a házhoz, földhöz vágta a tényérokot.”* Előfordult más, szintén gonoszúzó célzatú zajkeltés is: *„Ebéd után Bözsi ánygónk, Kővágó Jóska bácsi felesége elővött egy pléhtepsit, abba tött kanalat, villát, ilyesmit, mögállt az ajtó küszöbénél, jól möglendítötte, és a földön belökte közénk. ... Sutyty be... Zörögött ám, mint az istennyila.”*

A 1940-es évek végétől a kormányrendeletek egyre inkább szűkítették az önállóan dolgozó szülésznők munkaterületét, az otthoni szüléssel szemben a kórházi illetve *szülőotthoni* szülést szorgalmazták. A megváltozott társadalmi és politikai viszonyok között 1951 végéig dolgozhatott ún. *magán bábaként*. Ekkor pályázta meg és nyerte el a községi szülésznői állást, amelyet tíz éven keresztül, 1952 januárjától 1962 júliusi nyugdíjazásáig töltött be.³⁴² Ebben az időszakban épült ki a védőnői hálózat Magyarországon. Az új egészségügyi irányvonal egyre erőteljesebben a szülőotthonok és kórházi szülészeti osztályok felé irányította az

³⁴⁰ A bábakönyvek, a továbbképzésekről kiállított igazolások, és a továbbképzésen készített feljegyzések Furák Mária hagyatékában, e sorok írójánál. Vö. ROZSNYAI J. (szerk.) 2000. 132.

³⁴¹ Kiss L. 1943. 211. 213.; MARKOS Gy. 1988a. 175–176.; 1988b. 47–48. Lásd még: MARKOS Gy. 1986.

³⁴² Közben meghalt Sztálin, Edmond Hillary megmászta a Mount Everestet, kitért, majd gyorsan el is söpörték az '56-os forradalmat, a szovjet hadsereg megkezdte „ideiglenes” magyarországi állomásozását, kivégezték Nagy Imrét, Kubában győzött a Fidel Castro vezette forradalom, Hruscsov Amerikában járt, Gagarin az űrben, felépült a berlini fal, John F. Kennedy lett az Egyesült Államok elnöke.

asszonyokat. Így az ő munkája is jelentősen átalakult, egyre inkább a terhesgondozás felé tolódott. A szocialista állam által fizetett állásban már nem „csupán” az anyák és gyermekek körül voltak teendői, hanem propagálnia kellett a kórházi szülés mellett a mákgubógyújtást, a krumplibogáritást, politikai előadásokat hallgatni, szülésznők közötti munkaversenyben részt venni...³⁴³

Ez a tíz esztendő is eltelt, és nyugdíjba ment. Előtte évekig kereste utódát, akinek átadhatná ismereteit, tapasztalatait. Egy ideig lányára gondolt, de az nem érzett elhivatottságot, inkább a női szabó szakmát választotta. Később menyét szeretne volna betanítani. Az egy ideig hajlott is a dologra, be is mentek Szegedre, hogy a képzésről tájékozódjanak, de történt valami kettejük között, s a jelentkezés elmaradt. ³⁴⁴Édesanyám – Furák Mária unokája, Furák Ferenc lánya – kicsi gyerek korától sokat eljárt nagyanyjával a házakhoz, figyelte hogyan készül elő, hogyan gondozza az asszonyokat és a gyerekeket. Amikor aztán pályaválasztásra került a sor, anyja nem engedte, hogy egészségügyi iskolába menjen, és nagyanyja hivatását folytassa. Ehelyett neki is a női szabó szakmát kellett kitanulnia.

Évtizedek alatt felhalmozódott tapasztalatát tehát dédnagyanyám nem adhatta tovább. Nyugdíjazása után már nem is nevezetek ki új községi szülésznőt, az anyákkal ezután a védőnő foglalkozott. Ám voltak, akik továbbra is kérték tanácsait, véleményét, elszaladtak érte, ha a vártnál korábban megindult a szülés, és a mentő nem érkezett meg időben Makóról. Lassan azonban egyre fáradtabb lett. A sok, fagyoskodva végiggyalogolt kilométer öregkorában gyötörte meg igazán. Már csak bottal tudott járni, de amerre elment tisztelettel köszöntötték, megszólították, elbeszélgettek vele utcán, boltban, buszmegállóban. Gyakran meglátogatta a „gyerekeket”, akik kezei között születtek, azok pedig elhívták lakodalmukba, gyermekük keresztelőjére.

Nagy törést jelentett öregségében fia váratlan halála.³⁴⁵ A lelki megrázkódtatás nyomán egyre zárkózottabb és szókimondóbb lett. Egy küzdelmes és önfeláldozó élet után, halálához közeledve már csak az őszinte embereket tűrte meg maga mellett, akiről tudta, hogy valóban szeretik és elfogadják őt. Másokkal karcos volt és bizalmatlan. Továbbra is eljárt beszélgetni a régi, jó ismerősökhöz, sok időt töltött a templomban, temetőben. 1981-82 telén egyre többet betegeskedett, végül a makói kórházba került. Élete ott ért véget 1982-ben.

Egy élet a sok közül – mégis egyedi és megismételhetetlen, s amelyet lánya, Furák Ilona így foglalt össze: *„Olyan érdekös volt ez az egész élete! Nagyon-nagyon szerethette ezt a hivatást, mert tényleg olyan türelőmmel volt és olyan odaadással csinálta végig.”*

Akik ma elhaladnak a maroslelei temető egyik fő helyén, a ravatalozó közelében lévő sírja előtt, minderről aligha tudnak bármit is. A sírkövön csak ennyi áll: *„Furák Mária szülésznő 1902–1982”.*

343 Feljegyzések, aprónyomtatványok Furák Mária hagyatékában, e sorok írójánál. Vö. MARKOS Gy. 1988a. 140., 1988b. 48.; SVÉGEL F. 2018.

344 Dédnagyanyám és menyje között mindvégig mély ellentétek voltak.

345 Furák Ferenc 1974-ben, 52 évesen halt meg.

Utószó

Családi gyökereim révén kötődöm ehhez a tájhoz és azokhoz az emberekhez, akikről az előzőekben olvashattunk. A most közreadott írások egy valóságosan is bejárható út egyes pontjaihoz kapcsolódnak. Amíg ment a tápai komp, kerékpárral magam is jártam ezt az utat. A komp átvitt a Tisza túlsópartjára, a Tápai rétre, és a Makó felé tartó ószegei út vezetett Maroslelére. Ezen az úton mentem rokont látogatni, nagyszüleim sírjához a temetőbe, vagy épp beszélgetni Kurusa István-nal, Németh Istvánné Juliska néniével. Szerettem ezt a nagyjából 15 kilométernyi utat. Az egy-egy órányi kerékpározás jól kiszellőztetett szívet, lelket, fejet.

Az írásokat úgy állítottam sorba, ahogy az ószegei úton haladva egymás után következnek a fő helyszínek. Tápérről indulunk. Elsőként egy vallásos, katolikus hitét mélyen megélt asszony, Nyinkó Mihályné Terhes Erzsébet (*Palika Örsze*) életével ismerkedhetünk meg. Majd átkelve a Tiszán a Tápai rétre érkezünk, ahol az egyik gazdálkodó család 20. századi történetét követhetjük nyomon – a Tápérről való kiköltözéstől, életkezdéstől, megerősödéstől, a tiszaszentimrei kényszermunka-táborba való elhurcoláson és az ott átélt megpróbáltatásokon keresztül, a hazatérés utáni újrakezdésről és a család további sorsáról olvashatunk. Az ószegei úton tovább haladva az egykori Csanád vármegye területére, Maroslele – korábbi nevén Püspöktele – határába lépünk át. Itt előbb a csanádi püspökség földbirtokán létesített, az 1945-ös földosztást követően felszámolt majorok zárt világába, a mezőgazdasági cselédek életébe tekinthetünk be, majd innen tovább lépve egy lelei gazda történetein keresztül kicsit a falu történetébe is bepillantást nyerhetünk. Az élettörténetek sorát egy sajátos életutat bejárt püspöktelei születésnőre való visszaemlékezés zárja. Őt történet, ötféle életút. Ezek az egyéni életpályákon keresztül – reményeim szerint – felsejlik a Tisza-Maros-szögének története is.

Az elmúlt évtizedekben szép számban jelentek meg írások, amelyek részben vagy egészben ugyanerről a területről szólnak. Bizom benne, hogy ez a kis kötet is hozzájárulhat az egykor itt élt emberek életének jobb megismeréséhez. Sőt abban is, hogy lesznek, akikben felkelti az érdeklődést akár a témával foglalkozó többi tanulmány, akár a lábjegyzetekben található hivatkozások, szakirodalmak megkeresésére, elolvasására.

Biztos vagyok abban, hogy a kötet olvasói között lesznek, akik nálam jobban kötődnek e tájhoz, maguk is átéltek, tudnak vagy hallgattak ilyen, vagy ezekhez nagyon hasonló történeteket. Talán az is felmerül bennük, hogy ők máshogy tudják, ez vagy az nem úgy volt, ahogy itt le van írva. Őket arra biztatom, hogy mondják el, írják le a maguk történeteit. Mert ahogy Tápé és Maroslele arculata, lakossága átalakult az utóbbi évtizedekben, ahogy a Tápai rétről lassan eltűnnek a tanyák, ahogy annak idején egyik pillanatról a másikra felszámolták a lelei

határban a püspöki majorokat, úgy tünedeznek el közülünk azok az emberek is, akik még hírmondói lehetnek az egykor virágzó életnek, közösségeknek.

A személyes érintettség okán, természetesen felmerül a kérdés, hogy mennyire tudtam hiteles maradni, és kutatóként mennyire tudtam valós képet rajzolni a könyv szereplőiről. Mivel olyan emberekről írtam, akikhez családi, rokoni szálak kötöttek, vagy akiket gyermekkorom óta tiszteltem és szerettem, nyilvánvaló, hogy nem tudtam semleges maradni. Az objektivitás hiánya tehát valóban felróható a szerzőnek. A személyes érintettség segítségemre volt viszont abban, hogy a történetek mesélői hamarabb elfogadjanak, feloldódjanak, ne legyen szükség hosszabb ismerkedő beszélgetésekre. Tudták, hogy ki vagyok, honnan vagyok, hogy miért kérdezem őket, és hogy előttem nincs semmi szégyellnivalójuk.

Bizonyára sokan ismerik azt az indiai mesét, amely szerint vak embereket vezettek az elefánthoz. Azok megtapogattak egy-egy részt belőle, és ebből az általuk megtapintott egy részből próbálták meg elmondani mások számára, hogy milyen is az egész, az elefánt. Teljesen másnak képzelte az, aki az ormányát fogta, másnak, aki a farkát, másnak, aki a lábát, és ismét másnak, aki az oldalát. Én is ezekhez a vak emberekhez hasonlíthatom magamat, de nem szeretnék az ő hibájukba esni. Nem állítom, hogy az általam leírtakban ott van a teljes igazság. Azt viszont igen, hogy akik elmondták, azok a maguk igazságát mondták el, én pedig a megismert részeket igyekeztem minél jobban leírni és átadni. Ezek a „részek” talán hozzásegíthetnek másokat, hogy jobban megismerhessék az egészet. Esetünkben Tápé, a Tápai rét és Maroslele történetét.

Beszélgetéseinket magnószalagra rögzítettem, és utólag, szó szerint jegyeztem le. Ezekből a sokórányi, sokszor csapongó beszélgetésekből igyekeztem az olvashatóság (és élvezhetőség) érdekében saját szavaikkal, de szerkesztett visszaemlékezéseket formálni. El nem vettem belőlük, hozzá nem tettem. A szó szerint idézett visszaemlékezéseket megpróbáltam fonetikusán leírni. Mivel nem vagyok nyelvész, így tehát ezek a szövegrészek sem elemezhetőek nyelvtudományi szempontból.

A hallottakat nem csak lejegyezni próbáltam, hanem ahol lehetett más forrásokból származó adatokkal is kiegészíteni, alátámasztani vagy épp összevetni. Különösen a kiváló emlékezetű Kurusa Istvánnal folytatott beszélgetések lejegyzése után volt nagy élmény megtapasztalni, hogy az általa elmondottak mennyire egyeznek a korabeli forrásokkal, történeti kutatásokkal. Ezeket a forrásokat és adatokat ő előzőleg nem ismerte, nem ismerhette. Ahogyan minden vízcseppben ott van a víz maga, ugyanúgy ezekben a megidézett életekben, az egyszerű, falusi, tanyai emberek által elmondott történetekben kicsiben ott van a Tisza-Maros szögének egykori élete, történelmünk egy-egy darabja.

Az, hogy ez a könyv most már kézbe is vehető, sok ember együttes munkájának köszönhető. Köszönetemet fejezem ki mindazoknak, akik bármi módon részt vettek a kötet megjelenésében.

Köszönettel tartozom mindazoknak a családtagoknak, leszármazottaknak, akik kérésemre a megjelenés előtt még egyszer átnézték az őket érintő fejezeteket. Palika Örzse unokájának, Márta Istvánné Révész Editnek, a Kószó család részéről

Kószó Györgynek és feleségének, Libor Erzsébetnek, Németh Istvánné Zöld Julianna fiának, Németh Istvánnak, a Kurusa család részéről pedig Kurusa Tibornak és családjának.

Nagyon hálás vagyok „Tápé hú fiának”, Ilia Mihály tanár úrnak. Ő volt az első, aki kezébe vette és átnézte a kézirat legkezdetlegesebb változatát. Az átnézés után nemcsak szóban bátorított, hanem azzal is, hogy megírta az előszót a kötethez.

Külön szeretném megköszönni azt a felbecsülhetetlen értékű (és mennyiségű) segítséget, amit Molnár Máriától kaptam. Amit Tápéről tudni kell, lehet, érdemes, azt ő tudja. Sőt, nemcsak tudja, hanem mondja és mutatja is. Bárkiről bármikor bármit kérdezhettem tőle, soha nem utasított el. Vagy azonnal megmondta a választ, vagy tudta hol kell utánanézni, kinél lehet utánakérdezni, és legkésőbb két nap múlva megjött a kiegészítés. Ezúton is köszönöm azt a sok időt, figyelmet és gondoskodást, amit kaptam tőle.

Köszönöm Molnár Péternek, hogy vállalta a „független olvasó” szerepét, átnézte a majdnem kész szöveget, észrevette az elütéseket, az esetleges hibákat, és megtette javaslatait.

A legvégére hagytam Barna Gábor professzor urat, mert tudom, hogy ő jobban szereti tanítványait, munkatársait a háttérből, észrevétlenül segíteni, támogatni, „nevelni”, és csak akkor ott lenni a színen, amikor nagyon kell. Volt, hogy tanács-csal segített, volt, hogy hallgatással, volt, hogy Túró Rudit, Sport csokit nyomott a kezembe, volt, hogy elengedett. Mikor mire volt szükségem. Nélküle ez a könyv sem jelenhetett volna meg. Köszönöm neki.

Felhasznált irodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 1971 Állattartás. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 327–360.

BALASSA Iván

- 2001 Gabonatermesztés. In Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 295–434.

BALASSA ZSUSZA, W. – HAJDÚ Mária, Dr. – VECSENYÉS Jolán, Dr. (szerk.)

- [2004] *Hortobágyi kényszermunkatáborok 1950–1953. Az áldozatok emlékére*. Budapest: Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete.

BÁLINT Sándor

- 1971 Népi hitvilág. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 629–642.

- 1976-1980 *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*. I-III. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2., 1976/77-2., 1978/79. 2. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.

- 1977 *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. I-II. Budapest: Szent István Társulat.

- 1983 *Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom*. Budapest: Szent István Társulat.

BÁLINT Sándor – BARNÁ GÁBOR

- 1994 *Búcsújáró magyarok*. Budapest: Szent István Társulat.

BALOGH Csilla – Bende Lívia, dr.

- 2007 Móra Ferenc ásatásai (katalógus). In Balogh Csilla (szerk.): *Az ezerarcú Móra Ferenc*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 16–22.

BARNÁ GÁBOR

- 1990 *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Vállalat.

- 1991 A búcsújárás szerepe a vallásosság ápolásában. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I. Veszprém: VEAB Néprajzi Munkabizottsága – Caritas Transsylvania*. 127–136.

- 2001 *Búcsújárók*. Budapest: Lucidus Kiadó.

- 2011 *Az Élő Rózsafüzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. században*. Budapest – Szeged: Szent István Társulat – Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

- 2014 Kereszt- és harangtársulatok Kunszentmártonban. In Kothencz Kelemen: *Határjelek és hagyásfák. A hetvenedik életévébe lépő Bárth János tiszteletére írott tanulmányok*. Baja: Türr István Múzeum. 582–595.
- 2015 19–20. századi szentemberek. *Vallástudományi Szemle*. 2015. 1. 39–46.
- BÁRTH János
- 1975 *A kalocsai szállások településnéprajza*. Kalocsa: Kalocsa Város Tanácsa VB.
- 1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallássosság*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 329–424.
- 1996 *Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya*. Kalocsa: Kalocsai Múzeumbarátok Köre.
- 1997 Település. In Füzes Endre – Kisbán Eszter (szerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód*. 7–88.
- 2009 *Tanyasors, gazdasors. Egy illancsi tanya néprajza és vizuális antropológiája*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete – Bárth Társadalomtudományi Bt.
- 2018 *Jankováci levelek. Jobbágyvagyon és örökösödés a bácskai Jankovácon a XIX. század első felében*. Kecskemét: Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára.
- BEKE Margit (szerk.)
- 1996 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között*. Köln – Budapest: Argumentum.
- BÉL Mátyás
- 1984 *Csongrád és Csanád megye leírása*. Zombori István (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980–81. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- BELUSZKY Pál
- 2016 *Másodkézből. Társadalom-földrajzi tanulmányok*. Pécs: Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete.
- BLAZOVICH László – SZAKÁLY Ferenc
- 1993 Középkor. In Blazovich László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája 4*. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete] 145–197.
- BOROVSKY Samu
- 1896–1897 *Csanád vármegye története 1715-ig*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- BÖRCsök Vince
- 1971 A falu közigazgatása, a lakosság jogtudata és jogi szokásai. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 243–255.

- CZÖVEK Judit
2000 Szentasszonyok és szentemberek a magyar néphagyományban. In L. Imre Mária (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. 3. Pécs: Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága – Pécsi Tudományegyetem Néprajzi Tanszék. 106–111.
- CsÁKY Károly
2004 „Szentasszonyok” egy faluközösség életében. *Néprajzi Látóhatár*. 13. 1–2. 115–132.
- CsATÁRI Bálint
2004 A „tanya”, mint „rendszer”. In Bárh Dániel – Laczkó János (szerk.): *Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvanesztendőös Bárh János tiszteletére*. Kecskemét: Bács Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete. 117–126.
- CSEPREGI Imre, Dr.
2011 *Napló I. 1944–1946*. Szerk.: Tóth Ferenc. Makó: Makó Város Önkormányzata.
- CsÍKI Tamás
2012 *Egy uradalom végnapjai. A gödöllői koronauradalom a két világháború között*. Debrecen: Didakt Kiadó.
- CsÍKVÁRI Antal (szerk.)
1938 *Csongrád vármegye*. Budapest: Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala.
- DEÁKY Zita
1995 A bába a magyarországi népi társadalomban a XVIII. század végétől a XX. század elejéig. *Ethnographia* CVI. 829–860.
1996 *A bába a magyarországi népi társadalomban*. Budapest: Centrál Európa Alapítvány.
2005 Bábák egykor és ma Magyarországon. In Bárh Dániel (szerk.): *Ünneplő. Írások Verebelyi Kincső születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. 69–80.
2013 Speciális női szerepek a vidéki társadalomban. A bábaktól a napszámosokig. In Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Szőlő, bor, termelés, fogyasztás, társadalom. Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról*. Budapest: Magyar Bortörténeti Társaság, Agroinform. 492–500.
- DIÓS István – VICZIÁN János (szerk.)
1996 *Magyar Katolikus Lexikon*. 2. köt. *Bor–Éhe*. Budapest: Szent István Társulat.
1998 *Magyar Katolikus Lexikon*. 4. köt. *Gas–Hom*. Budapest: Szent István Társulat.
2000 *Magyar Katolikus Lexikon*. 5. köt. *Homo–J*. Budapest: Szent István Társulat.
2004 *Magyar Katolikus Lexikon*. 9. köt. *Meszr–Olt*. Budapest: Szent István Társulat.

- DÓKA Klára
1997 *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- EPERJESSY Ernő
2006 *A Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*. Horpács: Mikszáth Kiadó.
- ERDEI Ferenc
1942 *Magyar tanyák*. Budapest: Athenaeum. Irodalmi és Nyomdai R-T. (Reprint: Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976)
- ÉRSZEGI Géza (szerk.)
1987 *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- FEKETE István
2003 *Gyepelő nélkül*. Szeged: Lazi Bt.
- FERENCZI Imre
1984 A deszki major népe. In Hegyi András (szerk.): *Deszk története és néprajza*. Szeged – Deszk: Deszk Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága. 579–664.
- FÜLÖP Éva Mária
1995 *A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége.
2002 Egyházi birtokok Magyarországon. In Fülöp Éva – Kisné Cseh Mária (szerk.): *A Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 9*. Tata: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága. 263–281.
- FÜR Lajos
1987 Erdei Ferenc. In Für Lajos – Pintér János (szerk.): *Magyar Agrártörténeti Életrajzok. A–H*. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 121–130.
- GASKÓ Béla
1999 *Csongrád megye természetes és természetközeli élőhelyeinek védelméről. III. Adatok a Maros folyó alsó szakaszának élővilágához*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Naturalia 2. Szeged: Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- GERGELY Jenő (szerk.)
1984 *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- GIDAY Kálmán
1971 A török hódoltságtól az I. világháborúig. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 57–89.
- GILICZE János
1993 A csanádi püspökség makói uradalmának birtokkormányzata és gazdálkodása. In Blazovich László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája 4*. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete] 396–406.

- 2002 „...Vajda András mellen löve a konyhában vérében fekvő találtatott ...” Hoffbauer Sándor főszolgabíró jelentése Vajda András betyár haláláról. 1869. március 9. In Gilicze János – Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna: *Város a Maros mentén. Makó története a források tükrében. Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 32. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár.
- 2005 Betyárvilág Lelén. *Marosvidék* VI. 3. (2005. december) 30–35.
- 2006 *A földelaki Návay család története. Régi magyar családok* 5. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága – Tiszántúli Történész Társaság.
- 2018 A lelei örökföldek. In Csengeriné Szabó Éva – Forgó Géza – Nagy Gábor – Szikszai Zsuzsanna (szerk.): *József Attila Múzeum Évkönyve II. Makó: József Attila Múzeum. 92–105.*
- GILICZE JÁNOS – VÍGH ZOLTÁN
- 1986 Csanád megye közigazgatása és tisztségviselői a püspökfőispánok idején (1699–1777). In Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből X.* Szeged: Csongrád Megyei Levéltár – TIT Csongrád megyei Szervezete. 17–47.
- GRYNEUS TAMÁS
- 1971 Népi orvoslás. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza.* Tápé: Tápé Község Tanácsa. 759–783.
- 1974 Engi Tüdő Vince: A legenda és a valóság. In Trogmayer Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972-73/1.* Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 155–183.
- 1998 „Lappangva gyógyítgató paraszt orvosok” Szeged környékén a századfordulótól napjainkig. In Bárkányi Ildikó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Ethnographicae 2.* Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 137–165.
- GYÁNI GÁBOR
- 1984 A bábától az orvosnőig. *História* VI. 1. 31–34.
- 2006 Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In Kövér György – Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest: Osiris Kiadó. 189–390.
- GYÖRFFY GYÖRGY
- 1966 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó
- GYÖRFFY ISTVÁN
- 1937 A magyar tanya. In Györffy István: *Magyar falu, magyar ház.* Budapest: Turul Kiadó. (Reprint: Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.)
- GYURIS GYÖRGY
- 2010 *Erdei Ferenc munkássága. Bibliográfia és eseménytár.* Szeged: Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár.

HALMÁGYI Pál

- 1986 A makói hagymaszövetkezet, majd hagymarészvénytársaság története 1900 és 1918 között. In Juhász Antal (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85-1*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 217–234.
- 2000 Püspöklele a II. világháború viharában. In Rozsnyai János (szerk.): *Maroslele község monográfiája*. Maroslele: Millenniumi Kormánybiztos Hivatala, Maroslelei Általános Művelődési Központ. 119–125.
- 2002 Forradalmak és az idegen megszállás 1918–1920. In Szabó Ferenc (szerk.): *Makó története 1849-től 1920-ig. Makó monográfiája 5*. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete]. 499–545.

HALMÁGYI Pál (szerk.)

- 2001 *A makói terroristák pere. (A Návay-per) 1919–1921*. A Makói Múzeum Füzetei 96. Makó: Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága.

HERCZEG Mihály

- 1993 Mezőgazdaság. In Kovács István – Kruzslicz István Gábor – Szigeti Gábor (szerk.): *Hódmezővásárhely története II/1. A polgári forradalomtól az őszirózsás forradalomig. 1848–1918*. Hódmezővásárhely: Hódmezővásárhelyi Önkormányzata.

HORVÁTH Gábor

- 2018 Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége. *Deliberationes XI. 1.* 27–78.

HORVÁTH Gergely Krisztián

- 2016 „Megváltva”. Birtokok a Veszprémi Egyházmegyében az 1945. évi földosztást követően. In Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *„Nehéz időkben dönteni kell”. A veszprémi püspökség a második világháború idején*. Veszprém: Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár. 85–104.

ILIA Mihály – JUHÁSZ Antal

- 1971 A falu társadalma. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 199–223.

ILLYÉS Gyula

- 1962 *Puszták népe*. 15. kiadás Budapest: Szépirodalmi Kiadó.

INCZEFI Géza

- 1956 *Insula Lebő*. Helynévmagyarázat. In Lerner Károly (szerk.): *A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve*. Szeged: Szegedi Pedagógiai Főiskola. 53–57.
- 1961 A Tisza-Maros szöge régi halászatának nyelvi emlékeiből. *A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve*. Szeged: Szegedi Pedagógiai Főiskola. 29–35.

JUHÁSZ Antal

- 1971a Család- és munkaszervezet. In uő: *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 225–242.
- 1971b Falukép, település. In uő: *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 431–442.
- 1984 Adalékok az őrgróf Pallavicini család hitbizományi uradalma történetéhez. In Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből. VIII.* Szeged: Csongrád Megyi Levéltár – TIT Csongrád Megyei Szervezete. 253–261.
- 1983 A Szeged környéki tanyatípusok körülhatárolásához. *Agrártörténeti Szemle*. XXV. 3–4. 415–426.
- 1984 Adalékok az őrgróf Pallavicini család hitbizományi uradalma történetéhez. In Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből. VIII.* Szeged: Csongrád Megyi Levéltár – TIT Csongrád Megyei Szervezete. 253–261.
- 1989 *A szegedi táj tanyái*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/1983-2. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- 2004 *A szegedi táj vonzásában*. Szeged: Bába Kiadó.
- 2005 *A Duna-Tisza közli migráció és hatása a népi műveltségre*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum – Csongrád Megyei Levéltár.
- 2010 A cselédek életkörülményei a Pallavicini uradalomban. In Mód László – Simon András (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendőös Barna Gábor tiszteletére*. Szeged: Gerhardus Kiadó. 540–551.
- 2011 *Parasztok, pásztorok, kézművesek*. Szeged: Bába Kiadó.
- 2016a Egy szeged-felsőtanyai gazdacsalád a 19–20. században. In Bárkányi Ildikó – F. Lajkó Orsolya (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Új folyam* 3. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 239–260.
- 2016b *Tanyák, tanyai emberek Szeged vidékén*. Ópusztaszer: Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark.

JUHÁSZ Antal (szerk.)

- 1971 *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa.

JUHÁSZ Antal – LELE József, ifj.

- 1971 Közlekedés, terherhordás. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 409–422.

JUHÁSZ Kálmán

- 1921 *A licenciátusi intézmény Magyarországon*. Budapest: Szent István Akadémia.
- 1930-1947 *A csanádi püspökség története*. 1-8. kötet. Makó: Csanád Vármegye Községe, Makói Könyvnyomda.
- 1941 *A csanádi egyházmegye története*. Makó: Makói Könyvnyomda.

KARDOS László

- 1955 Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról. (Szentgyörgypusztá). *Ethnographia* LXVI. 225–334.

KATONA Imre

- 1960 A kubikos kordé és a kordésmunka. *Ethnographia* LXXI. 56–85.
2000 Uradalmi és gazdacselédek (Béresek és szolgák). In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 174–180.

KELEMEN Ferenc

- 1970 *Makó igazgatásának történeti formái*. A Makó Múzeum Füzetei 5. Makó: A makói Múzeum Baráti Kör.

KISS Lajos

- 1943 *A szegény asszony élete*. Budapest: Atheneum.
1955 *A szegény emberek élete I–II*. Budapest: Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó.

KOVÁCS Imre

- 1935 A gazdasági cselédek kereseti és megélhetési viszonyai. *Magyar Szemle* XXV. 9–10. o.n. (Ua.: *Magyar Szemle Új folyam VI.* (1997) 11–12. 195–214.)

KOVÁCS József, Ö

- 2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület.

KRÁSZ Lilla

- 2000 *A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon*. Budapest: Osiris.
2007 „... és világra jött a gyermek...”. A bábamesterség mint női hivatás a 18. századi Magyarországon. In Fábri Anna – Várkonyi Gábor (szerk.): *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Argumentum Kiadó. 69–88.

KRISTÓ Gyula:

- 1971 A középkori Tápé. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 47–56.

KÜLLŐS Imola (szerk.)

- 1982 *Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában*. Documentatio Ethnographica 9. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport

LAKI Ildikó

- 2015 Intézmény és fogság. In Albert Fruzsina (szerk.): *Életkeretek börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet. 13–21.

LÁZÁR Ervin

- 1996 *Csillagmajor*. Budapest: Osiris Kiadó.
1999 *A hétfejű tündér*. Budapest: Osiris Kiadó.

LELE József, ifj.

- 1978 A tápairét tanyái. In *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–77*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 253–281.

- 1988 *Hagyományok Tápén*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- 1998a Tápéi búcsúvezetők és szentemberek. In Barna Gábor (szerk.): *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1. Szeged: Néprajzi Tanszék, Szeged – Magyar Néprajzi Társaság. 245–263.
- 1998b Makaiak a Tápai réten. In Halmágyi Pál (szerk.): *Tanulmányok. Tóth Ferenc köszöntésére*. A Makói Múzeum Füzetei 90. Makó: Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. 109–114.
- 1999 A tápairéti és a Szeged tanyai fiatalok művelődési és szórakozási alkalmai. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1999*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum 569–589.
- LELE József, ifj. – WALDMANN József
- 1971 Névadás, ragadványnevek. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 837–846.
- LOTZ Antal
- 1980 A Csanádi egyházmegye vázlatos története. In Szilas József (szerk.): *A Csanádi Egyházmegye jubileumi évkönyve*. Szeged: S. n. 9–42.
- LUKÁCS László
- 2013 A „Puszták népe” és a néprajz. *Néprajzi Hírek*. XLII. 2. 26–33.
- MARJANUCZ László
- 2004 Makó gazdasága a két világháború között. In Tóth Ferenc (szerk.): *Makó története 1920-tól 1944-ig. Makó monográfiája* 6. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete]. 5–122.
- 2013 A maroslelei püspöki uradalom kialakulása és gazdálkodása. In: Georgiádes Ildikó – Tánzos Roland (szerk.): *Negyven-hatvan. Tanulmányok Labádi Lajos 60. születésnapjára*. Csongrád: Oppidum Csongrád Alapítvány. 47–54.
- MARKOS Gyöngyi
- 1986 *A születés hagyományai Makón*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke.
- 1988 Bábaság Makón. In Juhász Antal (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 1987. 1. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 131–187. [Ugyanez: *Bábaság Makón*. A Makói Múzeum Füzetei 61. Makó: Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága.]
- MÁRTA Mihály
- 1954 A maroslelei uradalmi cselédség élete a felszabadulás előtt. *Tiszatáj*. VIII. 3. 229–236.
- MÉREY Klára, T.
- 1957 *Adatok a dél-dunántúli uradalmak gazdasági cselédségének életviszonyaihoz a századforduló idején*. Tudományos Gyűjtemény 10. Pécs: MTA Dunántúli Tudományos Intézet.

- MIKLÓS Péter
 2003 Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden. 1923–1941. *Egyháztörténeti Szemle*. 2003. 4. 86–99.
 2016 Furcsa fordulatok. Trianon hatása Szeged és a csanádi püspökség történetére. *Szeged 2016*. 7–8. 16–18.
 2018 A Csanádi Egyházmegye mint régiószervező tényező. *Közép-Európai Közlemények*. XI. 1. 54–62.
- MOLNÁR Imre
 1971 Földművelés. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 365–392.
- MOLNÁR Mária – MOLNÁR Gergely (szerk.)
 2007 *A pajori iskola emlékére 1907 – 2007*. Szeged: Bába Kiadó.
- MÓRA Ferenc
 1982 *Sokféle. Utazás a föld alatti Magyarországon*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- NYINKÓ Mihályné
 1941 *Örökké világító lurdi aranykincs. Az igazhívő buzgó katolikusok számára készült lurdi ájtatosság*. Szeged: Nagy Mihály Könyv-, Zenemű- és Papírkereskedése.
- OLTVAI Ferenc
 1971 A felszabadulás és az új élet megindulása. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé: Tápé Község Tanácsa. 119–139.
- ORBÁN Imre
 1992 Makó római katolikus temetői a 18–19. században. In *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1989/1990-1*. Szeged: Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. 363–398.
 1997 Adalékok Püspöklele XIX. századi vallási viszonyaihoz. In Lengyel András (szerk.): *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1993/1994*. Szeged: Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. 79–82.
 1998 Az istentiszteletek rendje a makói plébánián a 19. században. In Halmágyi Pál (szerk.): *Tanulmányok. Tóth Ferenc köszöntésére*. A Makói Múzeum Füzetei 90. Makó: Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. 55–62.
 2004 Egyházi beszámolók az 1918-1919-es forradalmak makói eseményeiről és a város megszállásáról. In Zombori István (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok – Studia Historica 7*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 181–206.
- PALUCH Tibor [szerk.]
 2011 *Maroslele-Pana. Egy középső neolitikus lelőhely a kultúrák határvidékén*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographia Archeologica 2. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- PÁRDUTZ Mihály
 1941 Szarmatakori kardok Szeged környékén. *Archeologiai Értesítő*. III. folyam 2. kötet 1-3. füzet. 111–118.

- Pócs Éva
1990 Néphit. In. Dömötör Tekla (főszerk.): *Népszokás, néphit, népi vallá-
sosság. Magyar Néprajz VII.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 527–692.
- PUSZTAINÉ MADAR Ilona
1982 *Uradalmi cselédek Békés megyében.* Békéscsaba: Békés Megyei Ta-
nács VB.
- RÁCZ István
1980 A tanyarendszer kialakulása. In Pölöskei Ferenc – Szabad György
(szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja.* Budapest: Akadémiai Ki-
adó. 97–148.
- RÁCZ Sándor
1985 *Maroslele ragadványnevei.* Magyar Személynévi Adattárak. 64.
Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató
Munkaközössége.
2001 *Maroslele község földrajzi nevei.* Maroslele: Szerzői magánkiadás.
- RÁKOS István
1993a A lakosság jogi helyzete. In Blazovich László (szerk.): *Makó törté-
nete a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája 4.* Makó: [Makó Város
Önkormányzati Képviselő-testülete]. 329–332.
1993b Mezőgazdaság. In Blazovich László (szerk.): *Makó története a kez-
detektől 1849-ig. Makó monográfiája 4.* Makó: [Makó Város Önkor-
mányzati Képviselő-testülete]. 497–532.
- REIZNER János
1924 Lebői, öthalmi és ó-bébai ásatások. *Archeologiai Értesítő.* XXIV. 76–79.
- ROMSICS Ignác (szerk.)
2000 *Magyar történelmi szöveggyűjtemény I.* Budapest: Osiris Kiadó
- ROZSNYAI János
2004 Bérszerződések Lelén a XIX. században. *Marosvidék. V. 1.* 45–48.
2009 *Vizek között.* Makó: Makói Múzeumért Közhasznú Alapítvány.
- ROZSNYAI János (szerk.)
2000 *Maroslele község monográfiája.* Maroslele: Maroslelei ÁMK, a Ma-
gyar Millenniumi Kormánybiztos Hivatala, Maroslele község
Önkormányzata.
- SALACZ GÁBOR
1975 *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt.* Mün-
chen: Auróra
- SCHÜTZ Antal
1932 *Szentek élete az év minden napjára.* 1. Budapest: Szent István Társulat.
- SIKET István László
2001 Búcsú a lórétól. *Marosvidék. II. 3.* 15–16.
- SÜLI Attila
2000a „Lele in Chanad”. In Rozsnyai János (szerk.): *Maroslele község
monográfiája.* Maroslele: Millenniumi Kormánybiztos Hivatala,
Maroslelei Általános Művelődési Központ. 11–18.

- 2000b A község újjátelepülése. In Rozsnyai János (szerk.): *Maroslele község monográfiája*. Maroslele: Millenniumi Kormánybiztos Hivatala, Maroslelei Általános Művelődési Központ. 19–24.
- 2000c A lelei betyárvilág. In Rozsnyai János (szerk.): *Maroslele község monográfiája*. Maroslele: Millenniumi Kormánybiztos Hivatala, Maroslelei Általános Művelődési Központ. 49–50.
- 2000d A csanádi püspöki uradalom és a község gazdasági kapcsolata (1805–1944). In Rozsnyai János (szerk.): *Maroslele község monográfiája*. Maroslele: Millenniumi Kormánybiztos Hivatala, Maroslelei Általános Művelődési Központ. 89–96.
- SVÉGEL Fanni
2018 A bábamesterség átalakulása a XX. század közepén. In Juhász Magdolna (szerk.): *A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum közleményei* 5. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum. 237–254.
- SZ. LUKÁCS Imre
1985 *Tábor a pusztán*. Budapest: Népszava Lap- és Könyvkiadó.
- SZABÓ Ferenc (szerk.)
2002 *Makó története 1849-től 1920-ig. Makó monográfiája* 5. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete]
- SZABÓ József
1979 *Cselédsorsok, cselédutak*. Szerk.: Forrai Ibolya. Néprajzi Közlemények XXIII. Budapest: Néprajzi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda.
- SZABÓ Piroska
2001 Volt uradalmi cselédek életmód mintái. In Bali János – Jávor Kata (szerk.): *Merítés. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete, ELTE BTK Tárnyi Néprajzi Tanszéke. 295–305.
- SZAKÁLY Ferenc
1993a Török kor. In Blazovich László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája* 4. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete]. 200–285.
- 1993b A török kiűzésétől a Rákóczi-szabadságharc végéig. In Blazovich László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája* 4. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete]
- SZALAI Csaba (szerk.)
2001 *Elhurcoltak, szóljatok!* Debrecen: Migan Kiadó.
- SZENTI Tibor
1979 *A tanya. Hagyományos és átalakuló paraszti élet a Hódmezővásárhely-kopáncsi tanyavilágban*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- 1983 Tanyás gazdálkodás és életmód Dél-Magyarországon. *Agrártörténeti Szemle*. XXV. 3–4. 392–414.

- 2005 Mélyinterjú egy hódmezővásárhelyi gazda vallomástevővel. In Bárkányi Ildikó – Fodor Ferenc (szerk.): *Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 397–403.
- 2009 Épített tűzhelyek a hódmezővásárhelyi tanyákon. In Cseri Miklós – Bereczki Ibolya – Kovács Zsuzsa (szerk.): *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 21*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 21–80.
- SZILÁGYI Miklós
- 2004 18–19. századi adalékok a Tiszán és mellékfolyóin közlekedő kompokról. In Bárh Dániel – Laczkó János (szerk.): *Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvanesztendős Bárh János tiszteletére*. Kecskemét: Bács Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete. 19–31.
- 2008 *Sors és tapasztalat. Kisújszállási vallomások a paraszti életforma végső szakaszáról*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete.
- 2011 *Finesszel köll élni. A háború és a hadifogság a szóbeliségben*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- 2018 *Személyes emlékezet, élettörténet, szépirodalom. Néprajzi tanulmányok*. Budapest: Kalligram.
- SZILAS József (összeáll.)
- 1980 *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve*. [Szeged]: [Csanád egyházmegye]
- TAMÁSKA Máté
- 2013 *Falvak az uradalmak helyén. A megszűnt nagybirtok telepes községeinek építészete 1945 után*. Budapest: Martin Opitz Kiadó.
- TÓTH Ferenc
- 1993a Településtörténet – városkép. In Blazovich László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája 4*. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete]. 295–328.
- 1993b Politikai küzdelmek: úrbéri per. In Blazovich László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája 4*. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete]. 333–364.
- 1998 *A makói hagyomány. Makó monográfiája 2*. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete
- 2004 Egyházi élet. In uő: *Makó története 1920-tól 1944-ig*. Makó monográfiája 6. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete. 443–474.
- 2008 A csanádi régió. In Tóth Ferenc (szerk.): *Makó néprajza. Makó monográfiája 3*. Makó: Bába Kiadó. 5–39.
- 2011 Erdei Ferenc, a lokálpatrióta. *Marosvidék*. XII. 1. 3–6.
- TÖMÖRKÉNY István
- 1908 Leletek és ásatás Lelén. *Archeologiai Értesítő*. XXVIII. 3. 268–270.

TROGMAYER Ottó

- 1971 Tápe történetének régészeti emlékei. In Juhász Antal (szerk.): *Tápe története és néprajza*. Tápe: Tápe Község Tanácsa. 31–45.

URBANCSOK Zsolt

- 2002 Földbirtokviszonyok. In: Szabó Ferenc (szerk.): *1849-től 1920-ig. Makó monográfiája 5*. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete]. 223-245.
- 2004 A makói zsidóság a vészkorszakban. In Tóth Ferenc (szerk.): *Makó története 1920-tól 1944-ig. Makó monográfiája 6*. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete. 269–302.

VIGH Zoltán

- 1993 A város közigazgatása. In Blazovich László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája 4*. Makó: [Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete]. 365–375.

ZAKAR Péter

- 2018 A Csanádi Egyházmegye gazdasága 1848-49-ben. *Deliberationes XI. 1.* 79–95.

ZOMBORI István

- 1984 Bél Mátyás és a Notitia Hungariae. In Zombori István (szerk.): *Bél Mátyás: Csongrád és Csanád megye leírása. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980/81-2*. (A kötetet sajtó alárendezte, a kísérőtanulmányt és a jegyzeteket írta, a képanyagot válogatta: Zombori István.) Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 113-162.
- 2000 *A Szeged-Csanádi Püspökség. Egyházmegyei Múzeum és Kincstár*. Szeged: Szeged-Csanádi Püspökség.
- 2010 Glattfelder püspök és a csanádi püspökség Szegedre költözése. 1918-1923. In Zombori István (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok. Studia Historica 13*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. 173-190.

ZOMBORI István (szerk.)

- 1995 *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Budapest – Szeged: METEM – KÉSZ.

ZSÁKAI Piroska, Csongovainé

- 2018 *Kaptam egy világot. Zsákai Piroska emlékezései*. Veszprém: Magyar Vidék Országos 56-os Szervezet Országos Központja.

Források

Maroslelei római katolikus plébánia irattára:

Eljegyzési napló 1935–1951 = MLPL. Elj. n.

Eskettek anyakönyve I. 1901–1937 = MLPL. Esk. Ak. I.

Kereszteltek anyakönyve I. 1901–1914 = MLPL. Ker. Ak. I.

Kereszteltek anyakönyve II. 1935–1951 = MLPL. Ker. Ak. II.

Halottak anyakönyve I. 1901–1934 = MLPL. Hal. Ak. I.

Szeged-Csanádi Egyházmegye Püspöki Levéltárának anyagából:

SzCsPL I. 1/b. 30. doboz

II. 3.a Uradalom Káptalan 1923–27. Régi jelzet 1/b 10. doboz,
„Szirányi Gyula hagyatéka” feliratú doboz iratai

ΚΕΡΕΚ

Egy tápai „szentasszony”

Palika Örzse élete

1. kép
Családi körben a tápai réti tanyán

2. kép
Mise előtt a Tápai réten
Palika Örzse sötét ruhában, fekete kendőben ül.

3. kép
Tápai házuk udvarán legfiatalabb gyermekükkel, Nyinkó Ágnessel

4. kép
Unokákkal

5. kép
Gyermekek, Nyinkó Ágnes esküvőjén a tápai templom kapujában
1959. október 3-án

6. kép
Nyinkó Mihály és Palika Örzse 50. házassági évfordulóján a tápai templom előtt
1962 októberében

7. kép
Körmenetre készülők a Tápai réten, a pajori iskolánál

8. kép
Búcsúvezetőként tápai búcsúsokkal a szeged-alsóvárosi templom előtt.
Palika Örzse a keresztet tartó férfi mellett áll fehér kendőben, fehér ujjasban, karján tápai szatyorral

9. kép
Mária-lányok a Szent Mihály-napi búcsú körmenetében, a tápai templomkertben

10. kép
Körmenet a tápai templom kertjében az 1950-es évek elején

11. kép
Mária-lányok a tápai templomkertben, az ún. Vasjézuskánál
(1930-as évek, Szántó György felvétele?)
A Tápéi Helytörténeti Gyűjtemény anyagából

12. kép
Mária-lányok
Palika Örzse két unokája, Révész Edit és Révész Valéria
(1950-es évek közepe)

Te Deum laudamus

Egy tápai réti tanya lakóinak történetéből

13. kép

Kószó Ferenc és felesége, Molnár Rozália gyermekeik körében

Ülnek: Kószó Ferencné Molnár Rozália, Kószó Ferenc

Állnak (balról jobbra): Kószó Ilona, Kószó Anna, Bódi Mihályné Kószó Mária, Bódi Mihály, Battancs Ferenc, Battancs Ferencné Kószó Rozália, Kószó Ferenc, Kószó Antal, Kószó János.

A felvétel 1939-ben vagy az 1940-es évek legelején készült, a család tápai réti tanyáján

14. kép

Mátraverebély-szentkúti zarándoklaton, az 1940-es évek elején

Ülnek: bal oldalon Kószó Antal, jobb oldalon Kószó János,
az álló sor bal oldalán Kószó Ilona (sötét ruhában, kockás blúzban)

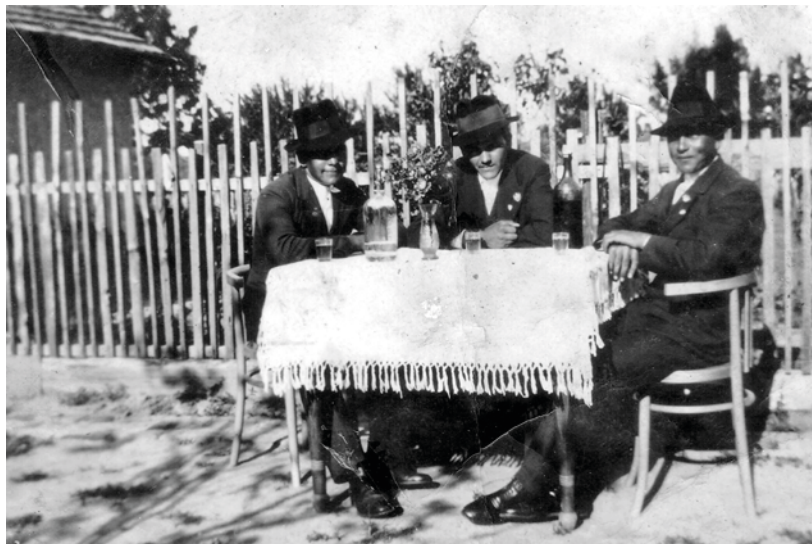
15. kép

Tápai rétiak csoportja Kószó Ferenc pajori tanyája előtt, egy februári, lourdesi ájtatosság után
Bodó Imre felvétele, 1939

16. kép

Kutyaoltás Kószó Ferenc pajori tanyáján
Balról a második Kószó Ferenc (csípőre tett kézzel, báránybőr kucsmában)
Bodó Imre felvétele, 1939

17. kép
Vasárnap délután a Tápai réten
Balról jobbra: Kószó Antal, Novák István, Bodó Imre
Bodó Imre felvétele, 1937

18. kép
Kószó Antal
Bodó Imre felvétele a Tápai réten készült, 1937-ben

19. kép

Kószó Ferenc és felesége legidősebb lányuk családjánál, a Tápai réten
A felvétel a hortobágyi kényszermunkatáborból való hazatérésük után, 1954-ben vagy 1955-ben készült.

Ülnek: Kószó Palika Ferencné Molnár Tútor Rozália és Kószó Palika Ferenc

Előttük áll unokájuk, Battancs Erzsébet és dédunokájuk, Novák István

Mögöttük áll (balról jobbra) Battancs Ferencné Kószó Rozália, Battancs Rozália és Battancs Ferenc

A hátsó sorban Novák Istvánné Battancs Regina és Novák István

20. kép

Kószó Ferenc és felesége családi körben

A felvétel 1955 májusában készült, egyik unokájuk, Miklós Nagy Ferenc lakodalmának idején.

Elöl térdel, ül: Kerekes János, Kerekes László és Kószó Rozália.

Ülnek (balról jobbra): Ács Ilona, Kószó Mária, Kószó Palika Ferencné, Kószó Anna,
Kószó Palika Ferenc, ifj. Kószó Antal (fehér ruhában, nagypapja ölében), ifj. Kószó Ferenc.

1. álló sor: Bódi Rozália, Kerekes Jánosné Kószó Ilona (tarka blúzban),

Kószó Antalné Eperjesi Rozália (világos fejkendőben),
Battancs Ferencné Kószó Rozália (sötét kendőben), Bódi Anna, Battancs Rozália.

2. álló sor: Bódi Mária, Bódi Ibolya, Bódi Mihályné Kószó Mária (szemüvegben),

Kószó Jánosné Paronai Anna (világos fejkendőben), Miklós Nagy Anna

21. kép
Kószó János

22. kép
Kószó János és felesége, Paronai Anna
Gyermekekük, Kószó Margit esküvőjén, Tápén, 1985-ben

Uradalmi cselédek Lelén

Adalékok a csanádi egyházmegye lelei majorságainak történetéhez

23. kép
Maroslele határa az ószegedi út mentén

24. kép
Az egykori uradalmi számtartói lak az ószegedi út mentén, Maroslele szélén

25. kép
Szirányi (Ringenbach) Gyula és családja – 1918

26. kép
Szirányi (Ringenbach) Gyula, a püspöki uradalom intézője

27. kép
Pálfi Mihály és felesége, Kozma Rozál, egykori uradalmi cselédek²⁸⁴

28. kép
Pálfi Mihály birtoklevele
a kommunista hatalom által elkobzott püspöki birtok felosztásakor neki juttatott 6 holdról.
A dokumentum kiállításakor még nem tudhatták, hogy Pálfi Mihály ekkorra már hősi halált halt,
orosz földben nyugodott. A földet a tézsesítésig özvegye, Kozma Rozál művelte.

²⁸⁴ A szerző anyai dédszülei

29. kép
Az emlékeit mesélő Németh Istvánné Zöld Julianna

30. kép
Dávid Istvánné Csányi Piroska (feketében)
és Németh Istvánné Zöld Julianna (virágos otthonkában)

„Elhaladt az idő”

Egy lelei gazda emlékei a 20. századról

31. kép
Kurusa István katonaruhában

32. kép
Kurusa István feleségével, Kardos Erzsébettel

33. kép
Kurusa István a 2000-es évek elején

34. kép
Családi körben
Kurusa István a kép bal oldalán áll fehér ingben, sötét nadrágban

Bába nagyanyám

Egy falusi szülésznő a 20. századból

35. kép

Barátnők között

Furák Mária középpütt, fehér blúzban, sötét szoknyában, befont hajjal.

36. kép

„Emlék 1926”

A babaképző növendékei a szegedi női klinika egyik kórtermében
Furák Mária az ülő sor közepén, balról is, jobbról is az ötödik.

37. kép

A szegedi Ferencz József Tudományegyetem női klinikájának bábatanfolyamán végzett növendékek és oktatóik csoportképe – 1926/27. tanév

A neveket – valószínűleg évekkel később – Furák Mária írta rá a képre ceruzával. Néhol olvashatatlan.

- Balról jobbra: 1. sor (a földön ülnek): *Nagyné, Tot Inci, Ungárné, Tarné (?), Gáli (?), Kovácsné, Jannicki*
 2. sor (a tanfolyam oktatói): *Dr. Strohl, ismeretlen, ismeretlen, Dr. Vágó, ismeretlen, Dr. Kuncz Andor – a tanfolyam vezetője, Dr. Páll Gábor, Dr. Molnár, Dr. Szép, Dési, Dr. Pap, ismeretlen*
 3. sor: *Bíto, Ale, Szabo, ismeretlen, Láli (?), Kondacs, Körös, Bányik, Ciráki, Mátyás (?), ismeretlen*
 4. sor: *Vidorenyec, Furák, Baranyi (?), Héja(s), Szelesné (?), Czár (?), Krizsán, Rác, ...baun*
 5. sor: *Kis, Bakota, Urbán, Kós, ? Klárka, Víg*
 6. (hátsó) sor: *Czolnai, Laki (?), Pomázi, Csatóné, Lengyel*

14. sz. nyomtatvány az új Szülészeti Rendtartáshoz.

960/1933 K. sz. f. szám.

Értesítés.

Turák Mária okleveles szülésznő, ki
Gyula megye *makói* járása *Püspöktele*
községében mint községi (magán) bába üz gyakorlatot, a Népjóléti és
munkügyi minisztérium által elrendelt

ismétlő bábatanfolyamban

a *Gyulai áll. közközbizt.* 1933. évi *november*
havában résztvett.

Igyekezett ez idő alatt szülészeti ismereteit felújítani és a bába feladatait a terhések, szülők és gyermekágyasok ellátásában a kor kívánalmainak megfelelő módon begyakorolni.

Felhasználta az alkalmat arra is, hogy az anya- és gyermekvédelem érdekében újabban létesült állami rendelkezéseket és a Stetánia-Szövetség anya- és gyermekvédőnői intézményét megismerje és ezekben saját közreműködésének lehetőségeit megtanulja.

Mindezek után újfólag is lelkiismereti kötelességének ismerte meg minden cselekedete és viselkedésével arra törekedni, hogy mesterségének becsületére és hazánk hasznára váljék.

Gyula, 1933. november havának 8. napján.

Turák Mária
a szülészeti ügyek miniszteri biztosa.

Bácsi Gyula
kerületi szülész főorvos.

M. kir. Állami nyomda, Budapest, 1932. - 1932.

38. kép
Igazolás ismétlő bábatanfolyam (továbbképzés) elvégzéséről – Gyula, 1933

Ikt. szám: 50-12/1957

Értesítés

Furák Mária szülész nő
okleveles ~~XXIX~~, aki

Csongrád megye makói járás Maroslele
szülész nő

küzségben mint körzeti ~~XXIX~~ műhődik, a 40230/1957. IV/1. EH. M.
sz. rendelet alapján tartott

továbbképző tanfolyamon

a gyulai megyei kórház szülészeti nőgyógyászati osztályán 1957 július
hó 22-től augusztus hó 31-ig résztvett.

Ezen idő alatt alkalma volt szülészeti ismereteit felújítani és a baba fel-
adatait a terhesek, szülők és gyermekágyasok ellátásában a kor kívánalmainak
megfelelően gyakorolni.

Mind ezek során lelkiismereti kötelességének ismerte meg minden cseleke-
dete és viselkedésével arra törekedni, hogy foglalkozásának becsületére s hazánk
hasznára váljék.

A tanfolyamot **kitűnő** eredménnyel végezte.

Gyula, 1957 évi augusztus hó 31.

Kabukéhanis
Ez a Művészeti Kikötés

Steneti *W. D. H. Y. H. H. H.*

egy. n. tanár, megyei szülész főorvos,
az orvostudományok kandidátusa

megyei szülészdoktor

Gyula-egyetem 4041

39. kép
Igazolás továbbképző bábatanfolyam elvégzéséről – Gyula, 1957

Önéletrajz
1902. szeptember 2-án születtem Maroslelén
Szüléim földműveléssel foglalkoztak
töprelevitakosok. Nekem is hald juttatott
földem és egy-egy konyha-hoz családi
háram van. Iskoláimat illetőleg 6 élemit
Maroslelén végeztem. Azután 1926. évi
földműveléssel foglalkoztam. 1926-ban
Szegeden a Szülésszeti-klinikán elvé-
geztem az 1 éves baba képző tanfolyam-
ot és 1929. február 15-ig mint magán
baba működtem Maroslelén. 1933-ban
Gyulán és 1943. Hódmezővásárhelyen 3-3
hetes majd 1943-ban Szegeden és 1951-ben
Gyulán 6-6 hetes szakkmai tovább-
képző tanfolyamokon vettem részt.
1922-ben egy fiú gyermekem és 1932-
ben egy lány gyermekem született.
1938-ban házasságot kötöttem Csáki
Mihály hódmezővásárhelyi földművelé-
séből 1941 óta külön vólva élek.
1952. február 15-ével a magyar
járás Tanácsa V. B. 1952

Minne határozatával a maroslelei
községi baba állásra kinevezett
Selenegy alapszaki és politikai
képzőtanfolyam újranyitásával bízottam.
Maroslele 1952. április 30.
Csákiné Furák Mária
községi baba

40. kép
Furák Mária önéletrajza 1952-ből

41. kép
Eljegyzés vagy esküvő után férjével, Csáki Mihállyal
A fénykép a makói Róth műteremben készült

42. kép
Furák Mária

43. kép
Keresztelő után
Furák Mária bal oldalon áll, virágcsokorral a kezében

